GOTLANDS LÄN

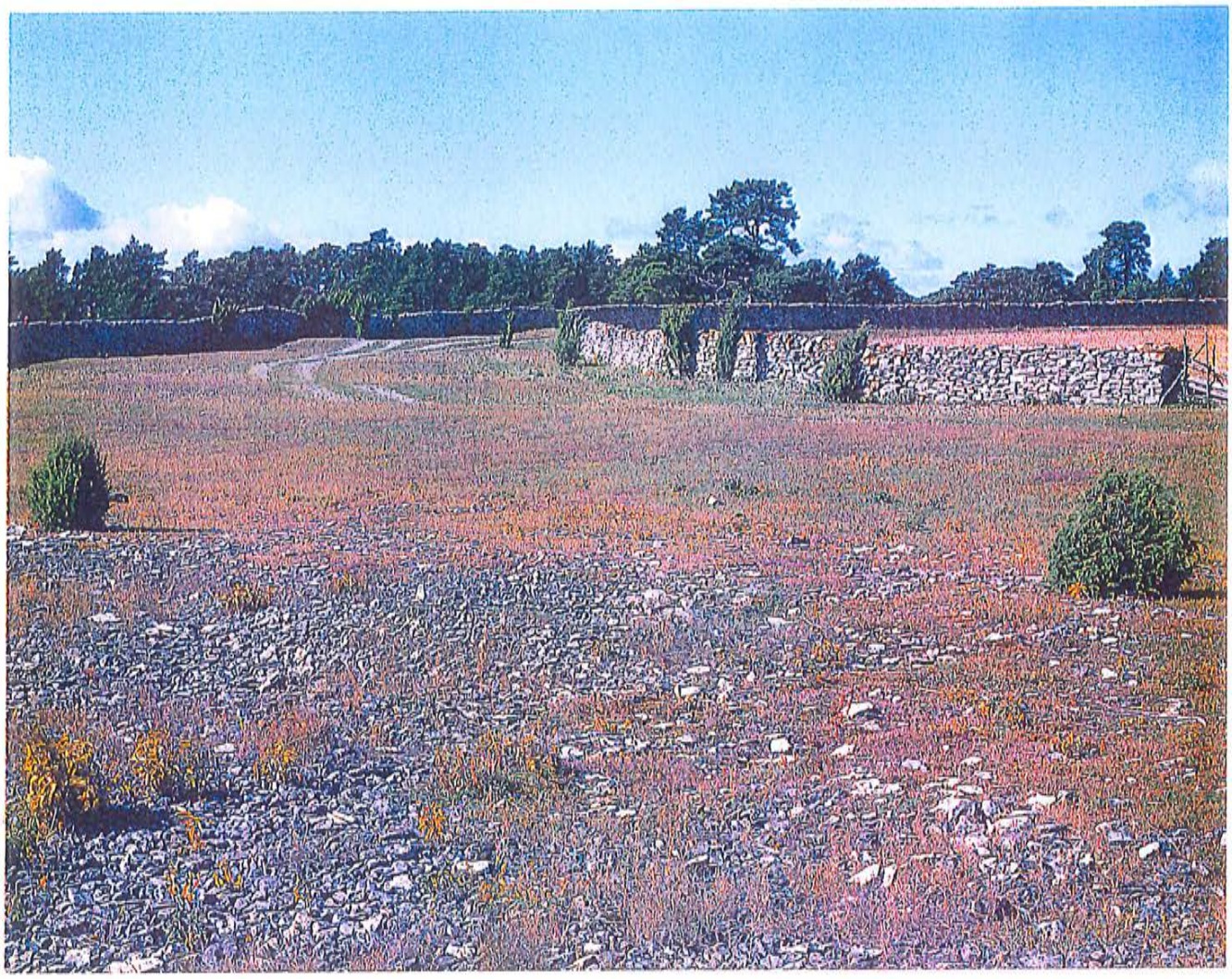

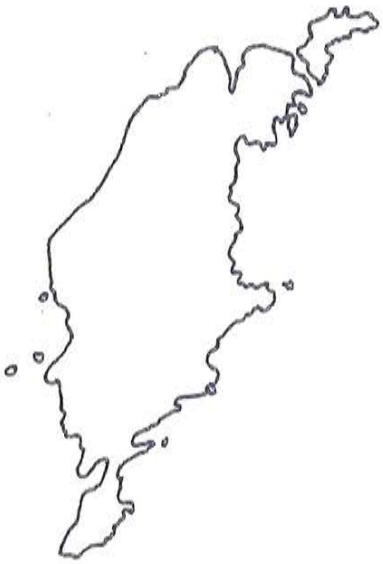

Program för bevarande av det gotländska odlingslandskapets natur- och kulturvärden

LÄNSSTYRELSEN I GOTLANDS LÄN
VISBY 1993

Program för bevarande av det gotländska odlingslandskapets natur- och kulturvärden

Bevarandeprogram och åtgärdsprogram

Text: Louise Berry (kultur)
Jens-Henrik Kloth (natur)

Omslagsbild: Odlingslandskap vid Dämba, Fårö.
Foto: Magnus Martinsson

Datorsättning och layout: Kerstin Yttergren

LÄNSSTYRELSEN I GOTLANDS LÄN, VISBY 1993

INNEHÅLL

		Sid
1	**FÖRORD**	**3**
2	**INLEDNING**	**4 - 7**
2.1	Bakgrund	4
2.2	Syfte	4
2.3	Arbetsmetodik för framtagande av bevarande- och åtgärdsprogram	5
2.3.1	Underlagsmaterial för upprättandet av bevarandeprogrammet	5
2.3.2	Arbetssätt	6
2.3.3	Samråd	7
3	**DET GOTLÄNDSKA LANDSKAPET**	**8 - 21**
3.1	Förutsättningarna för jordbruk - naturgeografisk bakgrund	8
3.2	Kulturlandskapets historia	10
3.3	Landskapets förändring i siffror	21
4	**VÄRDEN I DET GOTLÄNDSKA KULTURLANDSKAPET**	**22 - 47**
4.1	Ängs- och hagmarkerna	22
4.2	Fornlämningar - typer och förekomster	29
4.3	Restbiotoper i odlingslandskapet	33
4.4	Hotade arter	35
4.5	Bebyggelsen	37
4.6	Kyrkomiljöer	40
4.7	Strukturer i landskapet	41
4.8	Ersättning och lagstöd	42
5	**KÄLLOR**	**48 - 50**
6	**SÄRSKILT VÄRDEFULLA OMRÅDEN - OMRÅDESBESKRIVNINGAR**	**51 - 208**
	1. Ava	52
	2. Mellersta Fårö	53
	3. Södra Fårö	56
	4. Hall	59
	5. Fleringe	62
	6. Bunge	65
	7. Hangvar-Othem	68
	8. Stenkyrka	72
	9. Lärbro	75
	10. Hellvi	79
	11. Rute	82
	12. Bro	85
	13. Hejnum-Bäl-Vallstena	88
	14. Roma-Halla	94

15.	Norrlanda	97
16.	Gothemskusten	99
17.	Eskelhem	102
18.	Sjonhem	104
19.	Anga	106
20.	Västergarn	109
21.	Sandakusten	112
22.	Buttle	114
23.	Ala	116
24.	Kräklingbo	118
25.	Gammelgarn	121
26.	Östergarn	124
27.	Nedre Fröjel	127
28.	Övre Fröjel	130
29.	Garda	132
30.	Alskog	134
31.	Ardre	136
32.	Eksta	139
32b.	Karlsöarna	142
33.	Levide	145
34.	Gerum	147
35.	Fardhem	149
36.	Linde	151
37.	Lojsta	153
38.	Sprogekusten	155
39.	Hablingbo-Silte	157
40.	Havor	159
41.	Burs	161
42.	Lau	163
43.	När	166
44.	Bandlunde	169
45.	Rone	172
46.	Nisseviken-Petesviken	175
47.	Eke	178
48.	Näs	181
49.	Grötlingbo	184
50.	Fide	188
51.	Öja	191
52.	Valar	194
53.	Norrbyn	197
54.	Hamra	200
55.	Nore	203
56.	Sundre	205

7 ÅTGÄRDSPROGRAM 209 - 238

7.1 Åtgärder hittills

7.2 Åtgärder under treårsperioden 1992/93-1994/95

Bilagor 214 - 238

1 FÖRORD

Kulturlandskapet förändras ständigt i takt med att villkoren för jordbruket förändras. Det blir alltmer angeläget att uppmärksamma och vidmakthålla de natur- och kulturvärden som finns kvar i jordbrukslandskapet.

Liksom i landets övriga län har nu ett program för bevarandet av kulturlandskapet utarbetats för Gotlands län. Syftet med bevarandeprogrammet är att redogöra för de höga och mångskiftande natur- och kulturvärden som är knutna till kulturlandskapet. I ett riksperspektiv har hela det gotländska kulturlandskapet höga värden. I bevarandeprogrammet har områden med särskilt höga natur- och kulturvärden avgränsats och beskrivits.

Höga natur- och kulturvärden finns således även utanför de särskilt värdefulla områdena. Det har stor betydelse att hänsyn tas och att insatser utförs för att bevara även dessa värden.

Till bevarandeprogrammet finns ett åtgärdsprogram kopplat. Detta redogör för de åtgärder som bör vidtas under den närmaste treårsperioden.

Arbetet med och utformningen av bevarande- och åtgärdsprogrammen har så långt möjligt följt de allmänna råd och underrättelser som utfärdats av naturvårdsverket och riksantikvarieämbetet.

Bevarande- och åtgärdsprogrammen har utarbetats vid länsstyrelsens natur- och kulturmiljöenheter och har remissbehandlats under sommaren och hösten 1992. Bevarandeprogrammet med tillhörande åtgärdsprogram har redovisats inför länsstyrelsens styrelse, som den 22 mars 1993 har beslutat att programmen skall ligga till grund för det fortsatta arbetet med landskapsvården.

2 INLEDNING

2.1 Bakgrund

Det gotländska landskapet har i hög grad formats av människans brukande av jorden och skogen. Det är dock inte i första hand dagens förhållanden som avspeglar sig i landskapet utan i större utsträckning gångna tiders. Landskapet är en levande historiebok som berättar om villkoren för våra förfäders försörjning. En stor del av växterna och djuren på Gotland har genom tiderna anpassat sin biologi till det landskap människan skapat. De är därför mer eller mindre starkt knutna till och beroende av att landskapet brukas på samma sätt som tidigare.

Den ständigt pågående rationaliseringen av jordbruket har sedan länge medfört att landskapet i allt högre grad har kommit att bestå av enbart skog och åkermark. Landskapets historiska och biologiska värden riskerar därmed att gå förlorade. Betet i hagar, på strandmarker och alvar har upphört alltmer, vilket har lett till att dessa betesmarker med sitt rika växt- och djurliv på många håll hotas av igenväxning. Gotland har dock fortfarande stor areal av ängar och betesmarker som det är viktigt att slå vakt om.

I många delar av landet har stora arealer åkermark upphört att brukas. På Gotland har dock jordbruket fortsatt att vara aktivt och åkermarken har i stort sett brukats i oförminskad omfattning. Den nya livsmedelspolitik som stegvis genomförts de senaste åren syftar till att skapa balans mellan produktion och konsumtion av livsmedel inom landet. Det kommer att medföra att stora arealer åker ställs om till andra brukningsformer. För att möta det hot om nedläggelse av värdefulla områden i odlingslandskapet som omställningen innebär, har regeringen beslutat om ett anslag till landskapsvård. För budgetåret 1992/93 fördelas 250 miljoner till länen, som tecknar avtal med lantbrukare om fortsatt drift av de värdefullaste och mest hotade landskapsavsnitten.

2.2 Syfte

Bevarandeprogrammet

Syftet med bevarandeprogrammet är att dokumentera de kombinerade natur- och kulturmiljövärden som finns i odlingslandskapet och att utgöra underlag för:

- Fysisk planering på olika nivåer. Bevarandeprogrammet kan utgöra underlag i den kommunala översiktsplaneringen. Kommunerna kan i översiktsplanen redovisa sin vilja, den hänsyn och de åtgärder som krävs för att bevara de värden som finns i odlingslandskapet.

- Samordning och styrning av samhällets olika former av ekonomiska ersättningar och stödresurser som tilldelas de för natur- och kulturmiljövården värdefullaste områdena. Exempel på sådana ekonomiska resurser är ersättning för landskapsvård i odlingslandskapet, anslag för naturvårdsåtgärder i odlingslandskapet (Nola), anslag för vård av kulturlandskap och fornlämningar, statliga medel för vård av naturreservat och kommunala medel.

- Beslut om statligt stöd för omställningsåtgärder i jordbruket. Det är önskvärt att så långt möjligt förhindra att medel för omställningsåtgärder utgår om åtgärden motverkar bevarandet av höga natur- och kulturmiljövärden i odlingslandskapet.
- Skydd av de för natur- och kulturmiljövården värdefullaste områdena med stöd av naturvårdslagen.

- Tillämpning av naturresurslagens (NRL) bestämmelser när det gäller områden som är ekologiskt särskilt känsliga, t ex hävdade naturliga slåtter- och betesmarker (2 kap 3 § NRL), områden som har betydelse från allmän synpunkt på grund av dess natur- och kulturvärden eller med hänsyn till friluftsliv (2 kap 6 § 1 st NRL), områden av riksintresse för naturvården, kulturminnesvården och friluftslivet (2 kap 6 § 2 st NRL) samt områden som med hänsyn till de samlade natur- och kulturvärdena i sin helhet är av riksintresse (3 kap NRL).

- Tillämpning av bestämmelserna i skötsellagen om anmälningsplikt för nedläggning av jordbruksmark.

- Tillämpning av hänsynsregler i skötsellagen, skogsvårdslagen och naturvårdslagen.

- Samordning mellan bevarandeintressena i odlingslandskapet och skogsplantering på nedlagd jordbruksmark.

- Information till markägare och allmänhet om odlingslandskapets värden.

Åtgärdsprogrammet

Till bevarandeprogrammet finns kopplat ett åtgärdsprogram. Detta åtgärdsprogram anger, med utgångspunkt från bevarandeprogrammet, den ambitionsnivå som länsstyrelsen har för arbetet med bevarandet av natur- och kulturmiljövärdena i länets odlingslandskap.
Åtgärdsprogrammet anger vilka åtgärder som skall sättas in först och i vilka områden detta skall ske. De angivna åtgärderna tillämpas sedan så långt som anvisade medel tillåter. Åtgärdsprogrammet är avsett att vara giltigt under en treårsperiod och bör därefter revideras.

2.3 Arbetsmetodik för framtagande av bevarande- och åtgärdsprogram

2.3.1 Underlagsmaterial för upprättandet av bevarandeprogrammet

Följande material har främst utgjort underlag för upprättandet av bevarandeprogrammet:

- Områden av riksintresse för naturvård, kulturmiljövård och friluftsliv
- Kommunens översiktsplaner för Fårö, Sudret och Östergarnslandet
- Bebyggelseinventeringar
- Fornlämningsregistret
- Regionalt fornvårdsprogram upprättat av riksantikvarieämbetet och länsstyrelsen
- Äldre kartmaterial
- Inventeringen av ängs- och hagmarker
- Översiktlig naturinventering; landskapsbild
- IR-flygbilder

Till största delen saknas kännedom om förekomsten av småskaligt arronderad åkermark liksom av kultiverad betesmark. Kultiverad betesmark utgörs i de flesta fall av tidigare naturlig betesmark som gödslats och som därför inte kommit med i inventeringen av ängs- och hagmarker. Så snart som möjligt måste kunskap sammanställas om var småskaligt arronderad åkermark och kultiverad betesmark förekommer. Detta kan ske bland annat genom flygbildstolkning. Programmet måste sedan kompletteras på dessa punkter.

Det har inte funnits utrymme för att företa fältarbete i någon form till hjälp för utarbetandet av bevarandeprogrammet. Programmet grundar sig därför helt på tidigare underlagsmaterial.

2.3.2 Arbetssätt

Följande arbetssätt har använts för att avgränsa och beskriva de särskilt värdefulla områdena.

Steg 1
Sammanställning av information om vissa företeelser, som sedan överförts till kartöverlägg i skala 1:100 000.

Den information som på detta sätt överfördes var:
- Fornlämningar
- Åker, äng och inhägnad hagmark från skattläggningskartorna omkring år 1700
- Riksintresseområden
- Värdefull äldre bebyggelse
- Ängs- och hagmarker
- Värdefull landskapsbild

Steg 2
Avgränsning av särskilt värdefulla områden, inom vilka koncentrationen av natur- och kulturvärdena är särskilt hög. Genomgång av respektive område med justeringar av områdesgränser, områdesbeskrivningar och klassificering av områdena.

Avgränsningar
Allt eftersom sammanställningarna av resultaten från ängs- och hagmarksinventeringen blev färdiga under hösten och vintern 1991/92, gjordes en noggrannare avgränsning av områdena. För att lättare kunna beskriva områdena har i regel stora områden delats upp i mindre områden av mer hanterlig storlek, där sockengränser ofta har fått vara avskiljande.

Områdesbeskrivningar
Då kännedomen om den kulturhistoriska utvecklingen i respektive område hittills har varit begränsad, har tid avsatts för att, under arbetets gång, göra kulturlandskapsanalyser för varje område. Inom ramen för detta arbete har också specialstudier gjorts över tre enskilda gotländska gårdar.

Klassificering
Områdena har klassificerats med hänsyn till deras bevarandevärden:

För naturvården har respektive område hänförts till en av följande klasser:
- Klass I - högsta bevarandevärde
- Klass II - mycket högt bevarandevärde
- Klass III - högt bevarandevärde

Kulturmiljövården har hänfört områdena till en av följande två klasser:
- Klass I - största betydelse från bevarandesynpunkt
- Klass II - stor betydelse från bevarandesynpunkt

En sammanvägning av bevarandevärdena för naturvården och kulturmiljövården, S I-III, har därefter gjorts för varje område.

Vid klassificeringen av bevarandevärdet har följande kriterier använts:

Kriterier av primärt intresse:
- Representativitet - naturgeografiskt, kulturhistoriskt och i fråga om bebyggelsestrukturen god representant.
- Artrikedom - livskraftigt hävdformat växt- och djurliv.
- Mångformighet - mosaikartat med många naturtyper.
- Kontinuitet - i hävd och i fysiska lämningar och strukturer från skilda tider (fornlämningar, äldre bebyggelse och deras lägen, hägnadssystem, brukningsvägar, åkerformer, diken mm).
- Raritet - hotade naturtyper, vegetationstyper, arter eller landskapselement.
- Storlek/täthet - av i första hand kontinuerligt hävdad naturlig slåtter- och betesmark.
- Helheten - bevarad eller komplett jordbruksmiljö, brukningsenhet mm.
- Hävdtillstånd - nuvarande hävd av åkrar och naturliga slåtter- och betesmarker.

Kriterier av sekundärt intresse:
- Tillgänglighet - för besök, tätortsnära
- Skönhet/Studieobjekt
- Övrigt - forskning m m

Steg 3
Framtagande av åtgärdsprogram och redovisning av de grundläggande principer för prioritering som bör styra de aktiva bevarandeinsatserna.

2.3.3 Samråd

Länsstyrelsens referensgrupp för landskapsvård har informerats om arbetet med bevarandeprogrammet i oktober 1991 och beretts möjlighet att lämna synpunkter på bl a den då preliminära avgränsningen av bevarandeområden. Under arbetets gång har också länsstyrelsens styrelse erhållit information.

En första upplaga av bevarandeprogrammet har remissbehandlats. Följande instanser har utgjort remissinstanser: Riksantikvarieämbetet, Skogsvårdsstyrelsen i Gotlands län, UV-Mitt Visby (RAGU), Fornsalen, Gotlands läns hushållningssällskap, Gotlands hembygdsförbund, Naturskyddsföreningen på Gotland, Gotlands botaniska förening, Gotlands ornitologiska förening, Lantbrukarnas länsförbund på Gotland, Gotlands fåravelsförening, Farmek, Gotlands kommun, Föreningen Utveckla Norra Gotland, Naturvårdsverket, länsstyrelsens miljöskyddsenhet och länsstyrelsens regionalekonomiska enhet.

Svar på remissen har erhållits från flertalet instanser, och svaren har beaktats i den slutgiltiga utformningen av bevarande- och åtgärdsprogrammet.

3 DET GOTLÄNDSKA LANDSKAPET

3.1 Förutsättningarna för jordbruk - naturgeografisk bakgrund

Berggrunden
Gotlands berggrund är uppbyggd av sedimentära bergarter (kalkstenar, märgelstenar, sandstenar, och skiffriga bergarter) som avsattes i ett havsbäcken under silurtiden för omkring 400 miljoner år sedan. Bäckenet hade sitt centrum i sydost och lagren har "satt sig" så att de sluttar svagt in mot detta gamla centrum.

Detta innebär att olika geologiska lager med olika egenskaper når upp till ytan och sätter sin prägel på landskapet. De äldsta geologiska lagren återfinns i kustklinten på norra Gotland och de yngsta lagren på sydligaste Gotland. De lager som består av så kallad lagrad kalksten är hårda och svårvittrade och har gett upphov till relativt tunna och mindre bördiga jordlager. Lager med märglig kalksten är betydligt mer lättvittrade och har gett upphov till djupare och bördiga jordlager.

De omväxlande hårda och mjuka geologiska lagren är förklaringen till att man på en karta i liten skala kan se hur det gotländska landskapet tydligt framträder som breda sydväst-nordost gående bälten dominerade av antingen skog eller åkermark.

Jordarterna
Ofta förekommer de olika typerna av jordar på ett mosaikartat sätt så att man till exempel inom en socken kan hitta en rad olika jordarter.

Åkermarken har idag genomgående högt näringsinnehåll genom tillförseln av stall- och konstgödsel. Av naturliga skäl är kalkhalten också hög i de gotländska jordarna.

Till de rikast avkastande jordarna hör moränmärgeljordarna som har stor utbredning på Gotland och som är den typ av jord som upptar större delen av Romaslätten, dvs stora delar av socknarna Roma, Källunge, Björke och Dalhem. Detta är jordar som kräver ordentliga dräneringssystem och som därför blivit uppodlade först under 1800- och 1900-talet. Tidigare användes dessa jordar till stor del som ängsmark.

En annan typ av lerjordar är de grunda jordar som förekommer främst längs den västra kusten, från Hemse och Näs och norrut. Dessa är jordar som blir klara tidigt för vårbruk men som samtidigt är känsliga för torka under sommaren.

På sydöstra Gotland, främst i Lau och När men också i Östergarn och lokalt även på andra platser på ön, förekommer så kallade svalsandsjordar som geologiskt sett består av välsorterad finmo med hög mullhalt. Dessa jordar är visserligen av naturen näringsfattiga och kräver riklig gödsling, men håller genom sin mycket goda kapillärkraft fuktighet hela sommaren och ger därför ofta höga skördar. Svalsandsjordens speciella egenskap är att den lätt flyger. Från sådd och fram till en tid efter uppkomst kan grödan förstöras helt när jord och frön förs bort med vinden. Detta skedde i stor omfattning 1974 och har sedan dess upprepats några gånger i mindre omfattning. Svalsandsjordarnas utbredning är mycket begränsad och uppgår sammanlagt gissningsvis till några hundra hektar på Gotland.

De mer grovkorniga sandjordarna är torkkänsliga. Vid bevattning lämpar de sig emellertid mycket väl för odling av potatis och köksväxter. Sandjordarna förekommer spridda över hela ön så att det finns exempel på sandjordar nästan i varje socken. Stor utbredning av sandjordar finns bland annat i Väskinde och Västerhejde, i Klinte, på Östergarnslandet och i Öja.

20 % av Gotlands åkerjord utgörs av sådana marker som varit våtmarker och som från början haft mycket hög mullhalt. Myrjordarna är genom sina goda vattenhållande egenskaper viktiga inte minst för djurskötseln. De ger höga skördar med god vallåterväxt även under torrsomrar. Genom odlingen mineraliseras mullen och många tidigare mullhaltiga jordar har nu fått fastmarkskaraktär. Mineraliseringen gör att markytan hos de mullhaltiga jordarna sjunker efterhand. Här uppstår det ofta behov av att fördjupa utloppen. Ibland blir det nödvändigt att spränga till höga kostnader och vissa uppodlade före detta myrar riskerar därför att överges.

En för Gotland särpräglad matjordstyp med stor utbredning är kalkgyttja-/blekejordarna. På sina ställen går dessa i dagen och på andra ställen underlagrar de kärrtorven. Mulljordarna sås i allmänhet sent på våren. Det beror på att de torkar upp senare och att risken är stor för nattfrost.

Nederbörden

Nederbörden är den faktor som starkast begränsar avkastningen från de gotländska markerna. Eftersom jorddjupet är relativt litet på Gotland jämfört med fastlandet är de gotländska jordbruksmarkerna ofta extra känsliga för torka. På grunda jordar kan det även vara svårt att åstadkomma en tillfredställande dränering vilket kan medföra att det kan vara svårt att komma ut på åkrarna på våren. Vatten står kvar ovanpå berggrunden under en längre period, vilket försvårar vårbruket.

Tillgången på vatten har varit och är fortfarande den faktor som starkast påverkar jordbruksmarkernas avkastning. Förr hade tillgången på ytligt grundvatten en avgörande betydelse för avkastningen i den naturliga ängsmarken. Jordarterna och terrängförhållandena har styrt tillgången på vatten och avgjort vilka områden man valt för ängsbruk och kanske därmed också platsen för bosättning och odling i allmänhet. Myrarna användes förr som viktiga slåttermarker. Särskilt torra somrar då fastmarksängarna gav mindre var myrslåttern av stor betydelse. Myrarna gav också tillgång till fisk och fågel och styrde till viss del lokaliseringen av kulturen (Romell).

Nederbördsmängden och tidpunkten för nederbörd är de dominerande orsakerna till variationer i avkastningen. När det gäller medelnederbörden under året skiljer sig inte Gotland nämnvärt från östra Småland och Östergötland som också har lite lägre medelnederbörd än övriga Sverige.

Om man betraktar den nederbörd som faller under vegetationsperioden och då särskilt under tiden juni-augusti, är denna betydligt lägre för Gotland, Öland och ett smalt stråk längs den småländska kusten än för övriga södra Sverige. Gotland har jämfört med övriga Sverige ett mycket torrt sommarklimat. Detta gör att avkastningen av spannmål genomsnittligt blir mindre på Gotland än i övriga delar av landet där det regnar mer under vegetationsperioden. Skördarna av vall är dock mindre känsliga för sommartorka och mäter sig väl med vallskördarna på fastlandet. Detta beror till stor del på att vallodlingen är förlagd till myrmark.

3.2 Kulturlandskapets historia

Dagens gotländska kulturlandskap är en produkt av hur landskapets resurser utnyttjats genom årtusendena, alltifrån stenålderns betande boskap till dagens arbete på gården. Det gotländska odlingslandskapet är präglat av mer än 5000 års brukande.

När ön första gången togs i besittning för ca 8000-10000 år sedan bosatte man sig vid kusterna. Senare under yngre stenålder låg boplatserna även vid sjöar och vattendrag längre in i landet. Människorna levde främst av säl- och vildsvinsjakt, fiske samt hade även tamboskap. En viss form av odling kan ha förekommit under den senare delen av perioden.

Omkring 2000 år före Kr visar pollendiagram på en omfattande öppning av skogslandskapet. Man finner en ökning av pollen från ljuskrävande växter som t ex enen. Förändringen i landskapet kan tolkas som att jordbruket från och med nu utgjort den viktigaste näringen. Människorna levde troligen i större grupper med kollektivt ägande och nyttjande av territoriet. De imponerande rösena från tiden fungerade förmodligen både som begravningsplatser och revirmarkeringar.

Det äldsta jordbruket, som till en början troligen bedrevs i form av svedjebruk, övergick till skiftesbruk med årder. Troligen odlades främst korn. Boskapsskötseln var dock viktigast. Man höll sig med kor, hästar, får eller getter och svin.

Någon gång mellan bronsålder och äldre järnålder blev åkerbruket troligen mer permanent. Svagt bassängformade åkrar låg sida vid sida, ofta i stora sammanhängande system. Odlingen bedrevs i skiftesbruk med ca 1/10 av den totala åkerarealen i bruk varje år. Av tidens troligen tillfälliga bosättningar finns endast vaga spår.

Så här kan man tänka sig att en gård såg ut under bronsåldern.
Teckning: Ulla Sjöswärd

De förhistoriska åkersystemens fördelning över ön.
Ur Carlsson 1982

Efter Kr f tycks de gemensamt ägda områdena ha delats upp på enskilda gårdar, ägda av en familj eller släkt. Till gården hörde en väl inhägnad inägomark med åker och äng. Utanför låg utmarken, som fortfarande brukades gemensamt. Övergången till ett familjebaserat jordbruk kan ha berott på en ökad befolkning. Genom privatisering och därigenom intensifierad markanvändning kunde avkastningen ökas.

Under äldre järnålder låg gårdarna på gränsen mellan inägomark och utmark. En genomsnittsgård hade ca 18 ha inägomark, varav 1-2 ha var åker och resten ängsmark. Spannmålsproduktionen bedrevs troligen som ensädesbruk med hela eller större delen av åkern årligen besådd. För detta behövdes gödsel, vilken samlades in genom att djuren stallades. Korn var fortfarande den viktigaste grödan vid sidan av speltvete och råg. Av djuren var får och nöt dominerande framför häst av russtyp, svin, hund, katt och höns.

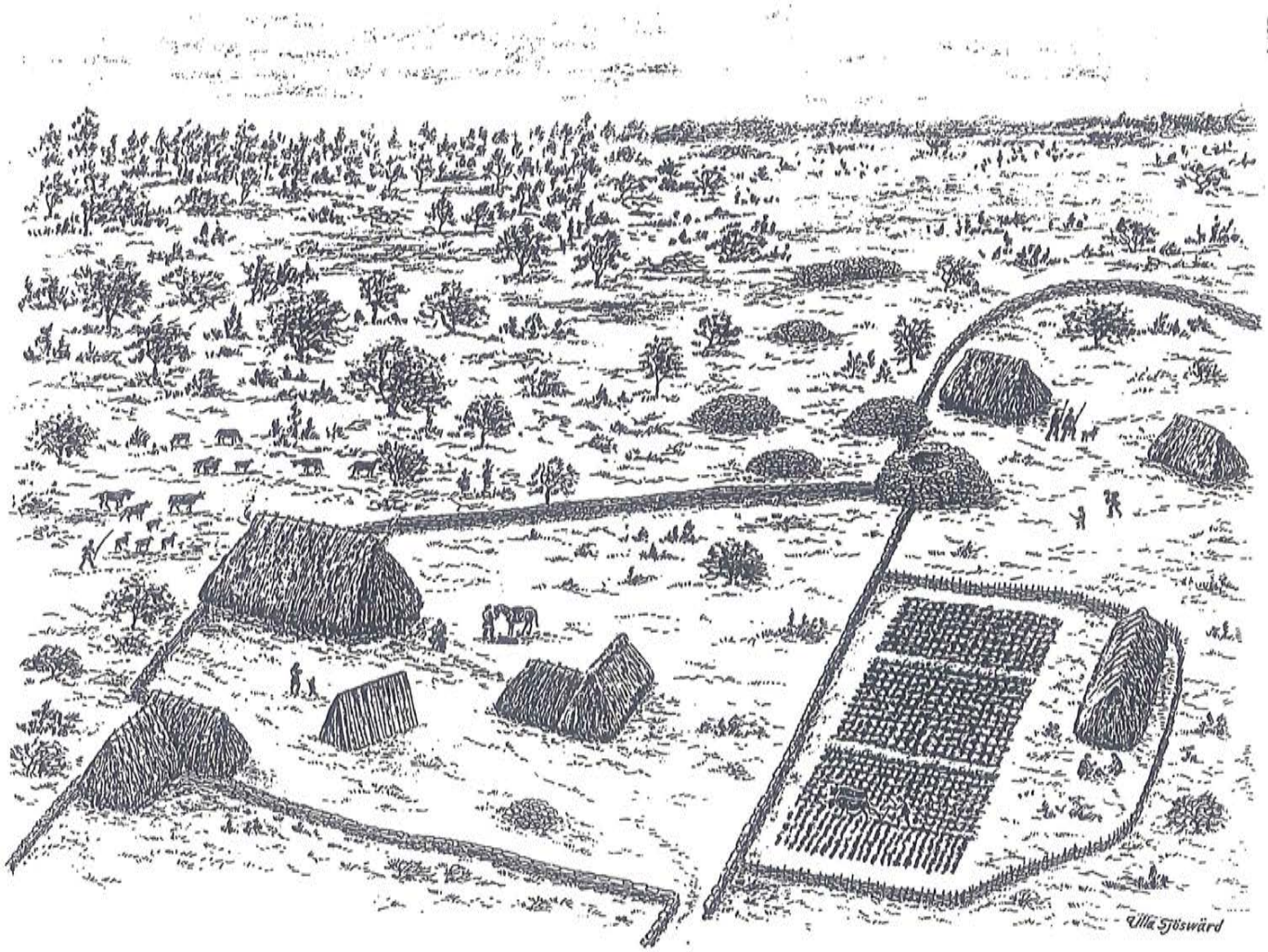

Rekonstruktionsbild av Fallets fornby i Tingstäde under järnåldern.
Teckning: Ulla Sjöswärd

Befolkningsökningen medförde att nya gårdar etablerades i bygdernas utkanter. Vid 500-talet e Kr bör all jordbruksmark ha varit upptagen. Gårdarna, vilkas antal uppskattas till minst 1800, var av kvarvarande husgrunder och stensträngssystem att döma relativt jämnt spridda över ön. I de under senare tid kraftigt uppodlade bygderna har gårdarna med all sannolikhet blivit bort- eller överodlade.

Under 500- och 600-talet lades en del gårdar öde. Denna ödeläggelse förorsakades troligen av flera samverkande faktorer som t ex förändringar i klimat och ekonomi, pest mm. De gårdar som överlevde krisen kom att fortleva fram till våra dagar. Ungefär 80 % av de gårdar som redovisas på skattläggningskartorna från omkring 1700 beräknas ha sitt ursprung i en gård från äldre järnålder.

Under 600-talet inträdde en stabiliseringsperiod, bl a till följd av den nyckelroll som Gotland fick i Östersjöhandeln. Denna period varade fram till 1300-talets slut. Gotland var ett självstyrt bondesamhälle där makt och ledning låg hos de jordägande bönderna. Det växande välståndet märks bl a i det stora antal silverskatter som hittats på ön i anslutning till den vikingatida bosättningen samt i medeltidens omfattande stenhusbebyggelse och kyrkobyggande.

Åkerarealen utvidgades under yngre järnålder. Nya åkerytor togs upp intill gamla inägor. Man övergick till tvåsädesbruk och senare under medeltiden till tresädesbruk inom vissa delar av ön. Korn var fortfarande den viktigaste grödan, och bland djuren dominerade fåren. Under denna tid skedde en uppdelning och privatisering av de flesta av öns utmarker.

Någon gång efter 1350 drabbades Gotland liksom en stor del av det övriga Europa av en nedgångsperiod förorsakad av en omfattande agrarkris och förändringar i Östersjöhandeln. Efter år 1361, då ön erövrades av Valdemar Atterdag, blev det politika läget oroligt. Makten på ön skiftade flera gånger och Gotland drabbades av ständiga krigshandlingar. Folket kom under 1400- och 1500- talet att leva under mycket knappa förhållanden. Undernäring, bristsjukdomar och pest härjade. Ett stort antal gårdar, liksom en del av odlingslandskapet ödelades. Ödeläggelsen drabbade inte bara de minsta och senast etablerade gårdarna.

När Gotland åter blev svenskt 1645 förbättrades knappast situationen. När man omkring 1700 av skattemässiga skäl gjorde den första kartläggningen av öns gårdar, skiljde sig förhållandena troligen inte nämnvärt från dem som rådde vid 1300-talets slut ifråga om gårdarnas antal, kulturlandskapets omfattning och befolkningens storlek.

Under medeltid har troligen en uppdelning av vissa gårdar i så kallade parter skett, men ännu vid 1600-talets mitt var partklyvning inte särskilt vanlig. Först med den ökande befolkningstillväxten från 1700-talets slut blev den mer omfattande. Trots partklyvningen kom bebyggelsen att i stort ligga kvar på den gamla gårdsplatsen.

Även omkring 1700 låg bebyggelsen i allmänhet på gränsen mellan inägomark och utmark. Närmast gården låg små åkertegar och därnäst vidsträckta ängsmarker. Odlingssystemet var två- eller tresäde och huvudgrödan korn. Boskapsskötseln hade fortfarande stor betydelse speciellt i skogsbygderna, där får dominerade före nöt.

Åkermark omkring 1700
efter I Mobergs karta

Vid sidan av jordbruket spelade fisket stor roll. Även gårdar långt in i landet hade del i fisket i sjöar, åar och vid kusten. Skogen gav material till virke, bräder, vedbrand och tjärtillverkning. I skogsrika socknar var skogen den viktigaste inkomstkällan vid 1600-talets mitt. Med vatten- och vinddrivna sågar fick virkeshandeln ett uppsving och utförseln av virke var på 1600-talet omfattande. Stenindustrin spelade också en stor roll. Kalkbränning har skett på gårdarna sedan medeltid och kalk- och stenbrytning för export till byggnadsmaterial mm har skett sedan 1600-talet.

Med jordbrukets uppsving minskade fiskets betydelse. Fisket fortfor att bedrivas av småbrukare som så småningom övergick till att bli yrkesfiskare.

Skogsbruket tog sig rovdriftsartade former under långa perioder på Gotland på samma sätt som på fastlandet. Delar av Gotland kom så småningom att helt sakna skog. Den skattebefrielse som infördes 1757 för stenhus berodde troligen på den skogsbrist som uppstått. Som en reaktion på det ohämmade skogsbruket fick Gotland 1869 Sveriges första skogsbrukslag.

Med laga skiftets genomförande under främst 1800-talets andra hälft och början av 1900-talet förändrades landskapsbilden. En del gårdar flyttades ut. Men den relativt ringa ägoblandningen gjorde att skiftet ofta inte fick så kraftiga verkningar. Flera socknar skiftades sent och ännu idag finns delar av ön som inte är skiftade, t ex större delen av Fårö. I dessa delar finns därför mycket av det ålderdomliga kulturlandskapet kvar.

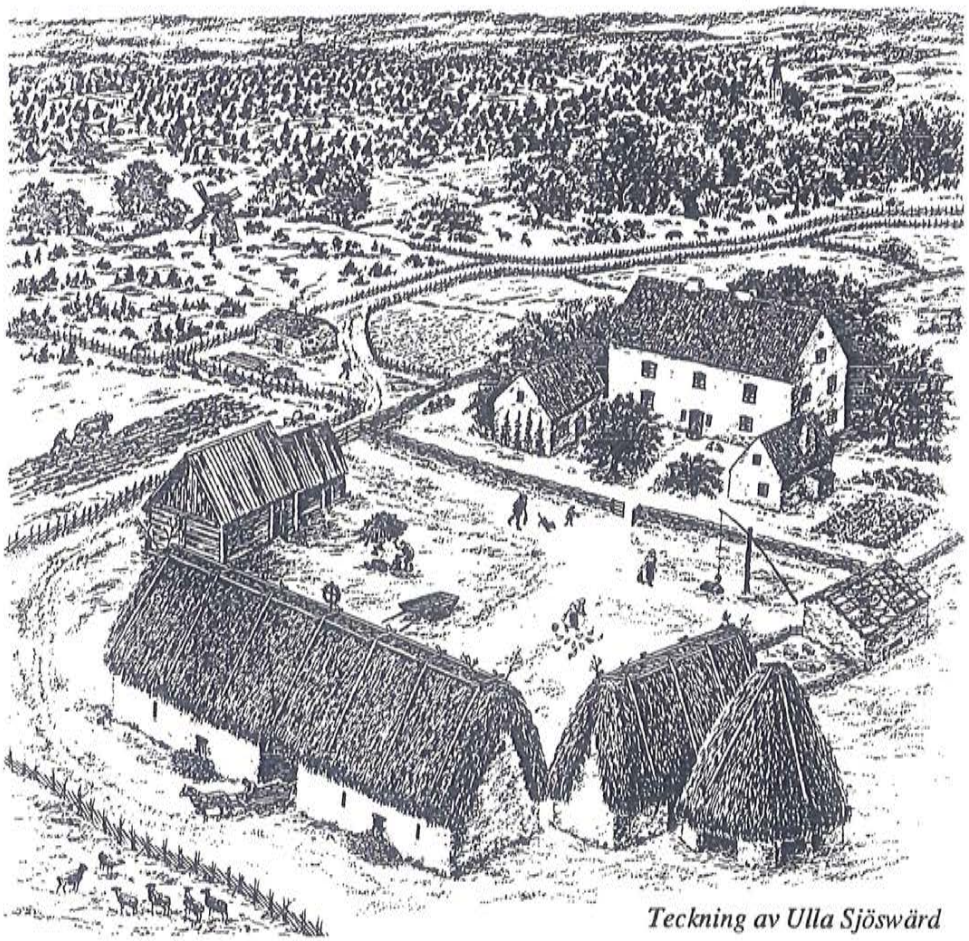

Teckning av Ulla Sjöswärd

Skiftet samlade åkerytorna till större enheter. Större delen av ängsmarken och även en hel del av den tidigare hagmarken odlades upp. Myrmarker dikades ut och uppodlades. De nya ägogränserna hägnades och nya vägar anlades i anslutning till de ofta raka skiftesgränserna.

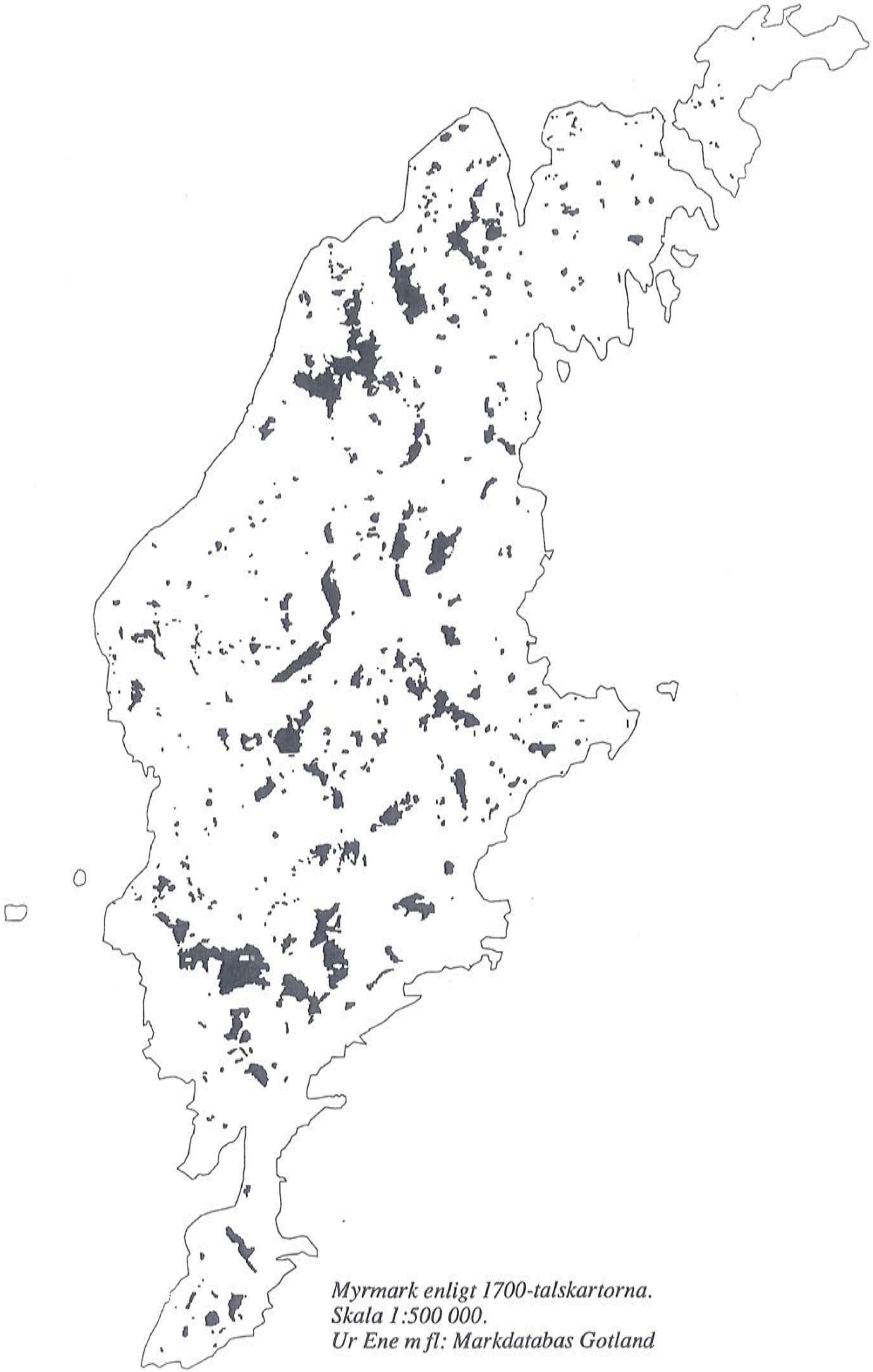

Myrmark enligt 1700-talskartorna.
Skala 1:500 000.
Ur Ene m fl: Markdatabas Gotland

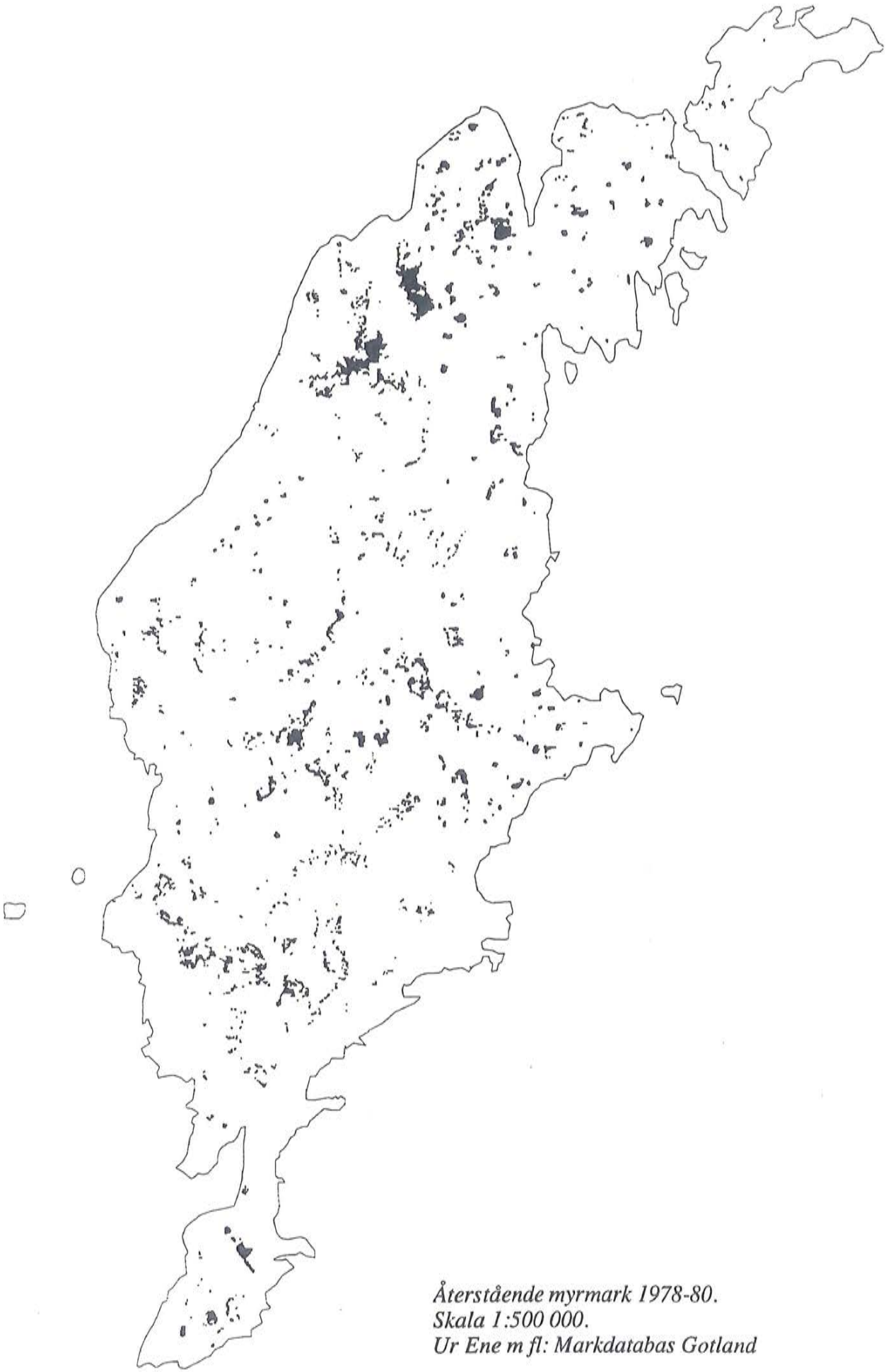

Återstående myrmark 1978-80.
Skala 1:500 000.
Ur Ene m fl: Markdatabas Gotland

Med den intensifierade odlingen orsakad av övergången till modernare växtföljder med vallodling och odling av fodersäd, uppstod behov av bättre och större lagringsmöjligheter. Ladugårdar och lador byggdes till.

Den största omvandlingen av landskapet någonsin under historien kom med åkermarkens utvidgande under 1800-talet. Från år 1800, då åkermarken upptog ca 15 000 hektar, och fram till år 1860 sker en dryg fördubbling av åkerarealen. Fram till år 1900 sker sedan ytterligare en fördubbling så att arealen då kom att uppgå till 64 500 hektar (Öhrman).

En ytterligare utökning av åkermarken skedde sedan fram till början av 1950-talet då arealen åkermark var som störst. En liten minskning har sedan skett fram till idag då åkermarken beräknas uppta drygt 83 000 hektar eller ca 26,5 % av Gotlands areal.

Under 1900-talets lopp har en hel del småskalig och långt från gården liggande åkermark planterats eller kommit att betas. Samtidigt har viss nyodling skett.

En stor del av den nyodlade marken var myrmark som dikades. På Gotland liksom i landet i övrigt påbörjades den stora utdikningsepoken i mitten av 1800-talet; inga nämnvärda utdikningar tycks ha skett före 1820-talet. Den sista stormyren, Lina myr, dikades ut 1947-51.

Av länets ursprungliga våtmarksareal, exklusive sjöar, på över 28 000 hektar, har hela 18 600 hektar omvandlats till åker och ytterligare 2 675 hektar är påverkade av dikning (Länsstyrelsen 1984). Ca 20 % av Gotlands åkermark i dag är före detta myrmark.

Förutom myrmarkerna var det ängarna, de naturliga slåttermarkerna, som omvandlades till åkermark. På Gotland blev graden av ängsuppodling inte lika kraftig som i övriga Syd- och Mellansverige där ofta så gott som all ängsmark odlats upp. Inom Gotlands centrala odlingsbygd har ca 20 % av ängsmarkerna bevarats från sentida uppodling. I de perifera bygderna på södra, östra och norra Gotland stiger siffran till ca 50 % (Lindqvist 1978). Ca 140 stycken mindre områden med ängsmark, tillsammans ca 280 hektar, sköts idag på gammalt vis, medan övrig tidigare ängsmark, som inte odlats upp, betas eller har lämnats att växa igen.

Avvecklingen av den naturliga slåtterängen kom i förhållande till fastlandet något senare på Gotland. År 1900 fanns fortfarande 31 995 hektar slåtteräng. Arealen slåtteräng krympte fram till 1927 till 5 153 hektar. År 1944 fanns 1 830 hektar, varav 700 hektar något så när välskött lövrik äng. I dag återstår av slåtterhävdad äng endast ca 280 hektar, vilket i jämförelse med landet i övrigt är en hög siffra (Ekstam m fl).

Hagmarksbete, alltså bete på hägnad skogsmark, liksom tidigare bete på icke hägnade utmarker, har genom tiderna spelat en mycket stor roll på Gotland. Man kan räkna med att så gott som all skogsmark åtminstone periodvis varit betad. Ännu i dag är Gotland vid sidan om Öland unikt genom de stora arealer av utmarker som fortfarande betas.

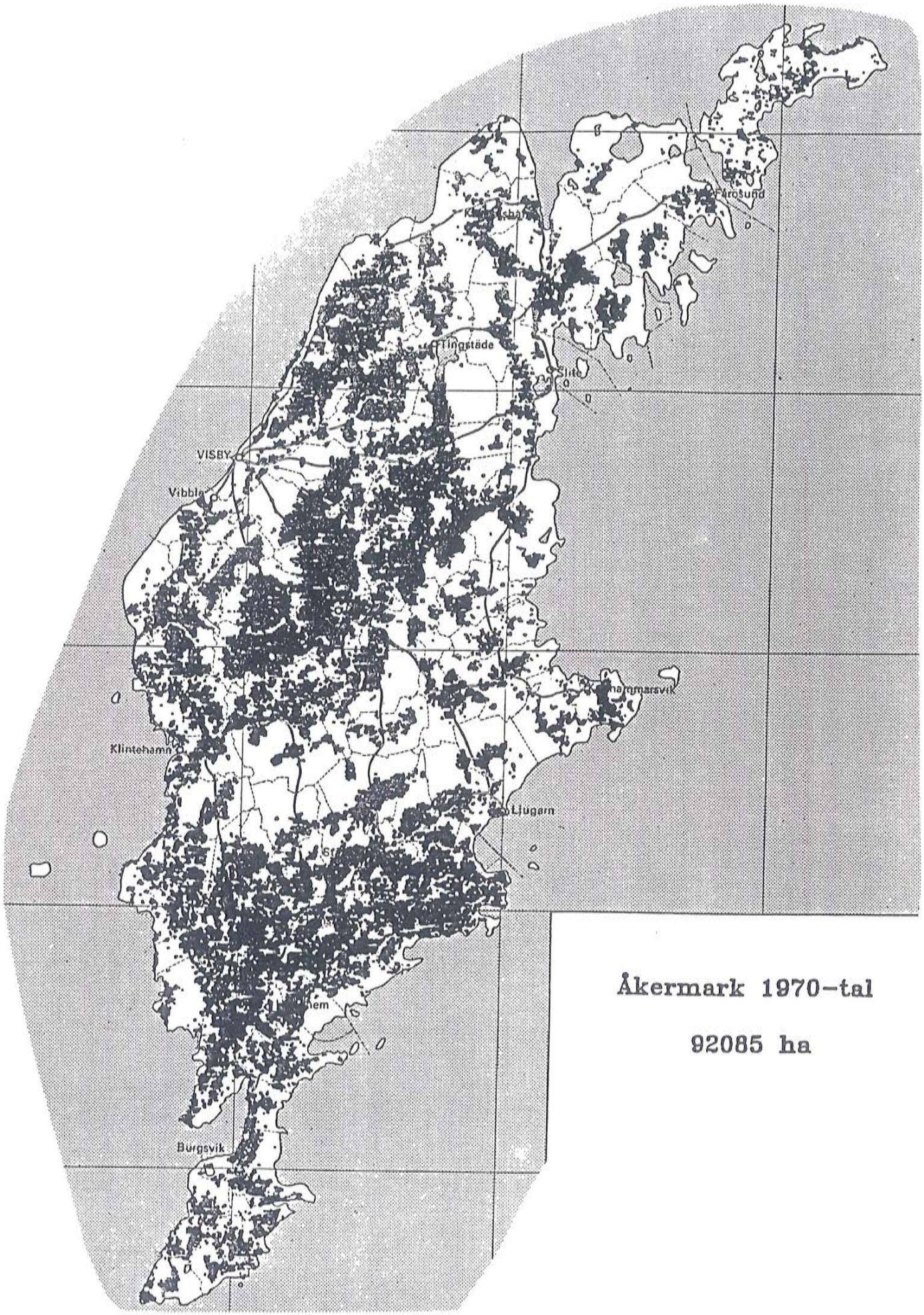

Åkermark 1970-tal

92085 ha

Ur Ene m fl Markdatabas Gotland samt Carlsson 1982

I slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet tillkom industrier med anknytning till jordbruket, såsom Roma sockerbruk, mejerier och slakterier. Bl a till följd av detta anlades järnvägar på ön, och i anslutning till stationerna och bruken tillkom ett flertal tätorter.

Husdjuren

När det gäller landskapets utveckling har beståndet av husdjur genom tiderna stor betydelse. Uppgifter om husdjurens antal finns sedan 1805 i hushållningssällskapets statistik.

Antalet hästar var år 1805 totalt 12 194 stycken. Antalet minskade något under 1800-talet fram till början av 1900-talet till följd av konkurrensen från de nymodiga oxarna. 1910 är antalet hästar åter lika högt som i början av 1800-talet, och antalet ökar starkt under århundradets första år fram till 1916 då antalet är som högst med 15 629 stycken. Fram till mitten av 40-talet är minskningen av antalet hästar liten, men i slutet av 40-talet och under 50-talet försvinner hästarna nästan helt. De senaste decennierna har fritidshästarna delvis ersatt arbetshästarnas betande effekt på landskapet.

Oxarna dyker upp under 1800-talets början och blir många under 1800-talets senare del. Det högsta antalet oxar, 10 040 st, anges i statistiken för år 1878. Antalet minskar sedan stadigt så att oxarna är så gott som borta vid 1920-talets slut.

Korna ökar i antal under hela 1800-talet från 1805 då de är 11 846 stycken. År 1900 uppges 18 686 stycken men antalet ökar fram till 1932 då antalet kor är som högst någonsin med 26 859 stycken. Antalet minskar sedan långsamt fram till mitten av 1940-talet då en drastisk minskning ner till omkring 20 000 sker. Under slutet av 1960-talet sker sedan en ytterligare minskning ner till drygt 16 000 kor. Men antalet har sedan åter ökat för att nu vara drygt 19 000. Det sammanlagda antalet nöt på ön, det vill säga förutom kor även tjurar, kvigor och kalvar, uppgår nu till omkring 64 000 stycken. Av dessa utgör kvigor över ett år nästan 20 000 stycken.

Antalet får och lamm uppgår till 30 683 år 1805 och ökar under hela 1800-talet för att vara 42 825 år 1895. Under 1900-talets första 10 år är antalet får och lamm lågt liksom i viss mån under 1920- och 30-talet, för att vara som lägst år 1940 med 25 530 stycken. Antalet ökar sedan konstant med undantag för en markant minskning under 50-talets första hälft. År 1970 är antalet får och lamm som störst under statistikens historia. Antalet uppgår då till 95 717 stycken. Fårstammen har sedan dess minskat så att den nu uppgår till omkring 50 000 djur.

Aktuell jordbruksstatistik för länet (alla siffror gäller företag med mer än 2 ha åker):

Areal åker inklusive vall (1989 års statistik):	83 314 ha
Areal betesmark (1989 års statistik):	9 031 ha
Areal kultiverad betesmark (1980 års statistik):	3 098 ha
Areal annan gräsbärande mark (1980 års statistik):	7 393 ha
Antal djur (år 1991)	
mjölkkor:	19 310 st
annat nöt:	44 723 st
får och lamm:	50 138 st
hästar:	2 333 st

3.3 Landskapets förändring i siffror

I bilaga 1 presenteras tabeller som för varje socken visar mängden och förändring av antalet kor, antalet får och lamm samt för åkerarealen. För åren 1805, 1937 och 1988 eller 1991.

Kommentarer till tabellen
Ur tabellen, bilaga 1, kan man utläsa utvecklingen för antalet kor, får och lamm liksom för arealen åkermark för 91 socknar. (Visby var tidigare inte en egen socken.) Siffrorna har hämtats dels ur Gotlands läns hushållningssällskaps minnesskrift för åren 1791-1941, dels ur lantbruksregistrets länsstatistik som ges ut av SCB. Statistiken kan möjligen påverkas i vissa fall av att sockengränserna ändrats något under tidens gång. Det har oftast varit små ändringar och torde ha liten betydelse.

Utvecklingen under åren 1805 till 1937
Siffrorna för 1805 jämförda med 1937 års uppgifter speglar den allmänna utvecklingen inom jordbruket och i landskapet. Åkermarken utvidgas från 1805 till 1937 med 462 %! Antalet kor ökar under samma tid med 125 %. Skillnaden är stor mellan olika socknar när det gäller graden av uppodling. I till exempel Väskinde och Guldrupe ökade arealen åkermark nästan 13 respektive 16 gånger. I socknar som Fårö, Bunge, Fleringe, När och Eke var ökningen mindre än 3,5 gånger.

Från 1937 till 1991
Från 1937 till 1991 var minskningen av antalet kor 27 % Under denna tid minskade antalet kor i 70 av de 91 socknarna (77 % av socknarna). I 31 av socknarna minskade antalet med 50 % eller mer.

56 socknar ingår till en betydande del i de områden som redovisats som särskilt värdefulla i bevarandeprogrammet. I 43 av dessa socknar (77 %) har korna minskat. Det verkar alltså inte som om antalet kor har minskat relativt mer i de socknar som har värdefullt kulturlandskap.

När det gäller får och lamm hålls dessa i ett högre antal 1991 än 1937. I 65 av 91 socknar ökade antalet under denna tid. Av de 56 socknarna med särskilt värdefullt kulturlandskap ökade får och lamm i 41 av dessa. Ofta tycks det som om en minskning av antalet kor har medfört en ökning av antalet lamm. Detta är kanske ett tecken på ökad specialisering.

Åkermarkens areal har minskat i 35 av de 91 socknarna (38 % av socknarna) från 1937 till 1988. För de 56 socknarna med särskilt värdefullt kulturlandskap är det emellertid fler socknar som minskat sin areal, nämligen 26 stycken, det vill säga 46 %. I de socknar där åkerarealen minskat har antalet kor också i de flesta fall minskat.

Omställningen
Under 1991 tecknades 384 avtal om omställning av totalt 4 450 ha åkermark. Ersättningen för denna omställning uppgår till 34 miljoner kronor.

Anläggningsstöd söktes under 1991 av 127 lantbrukare, vilka ville ställa om 436 ha åker till antingen lövskog, energiskog eller våtmark.

För 1992 har 65 lantbrukare sökt omställning för en areal om 520 ha.

4 VÄRDEN I DET GOTLÄNDSKA KULTURLANDSKAPET

4.1 Ängs- och hagmarkerna

Förekomsterna av naturliga fodermarker (i praktiken naturliga betesmarker, eftersom ängarna har så liten utbredning) har till stor del varit styrande för vilka delar av Gotland som avgränsats och utpekats som särskilt värdefulla kulturlandskap. I de delar av länet där förekomsten av naturliga betesmarker fortfarande är hög finns fortfarande en slags "helhet" bevarad. Detta innebär att så många som möjligt av de förr använda markslagen finns bevarade. Dessa landskapsområden överensstämmer i högre grad än andra delar av Gotland med det äldre kulturlandskapet.

Naturliga betes- och slåttermarker försvinner
Under 1980-talet ökade intresset för de naturliga betes- och slåttermarkerna i Sverige. Denna naturresurs, som haft en närmast otrolig utbredning i Sverige är nu på många håll en stor sällsynthet. Som exempel kan nämnas att Sverige år 1900 hade 2 miljoner hektar naturlig ängsmark. Idag, 90 år senare, har arealen reducerats till runt 2 000 hektar. Ängsmarken har helt förlorat sin ekonomiska betydelse som producent av vinterfoder. Numera hämtar bonden sitt vinterfoder från gödslade åkervallar.

Omistliga naturvärden
Ängar och betesmarker är goda exempel på hur människan och naturen anpassat sig till varandra och under mycket lång tid har ett ömsesidigt beroende mellan människa och natur vuxit fram. Ängarna och hagarna utgör omistliga natur- och kulturarv. Det finns på Gotland ängsmark som brukats kontinuerligt sedan järnåldern! Under långa perioder av slåtter och bete har många växter och djur kommit att anpassa sig till och bli helt beroende av fortsatt bete eller slåtter.

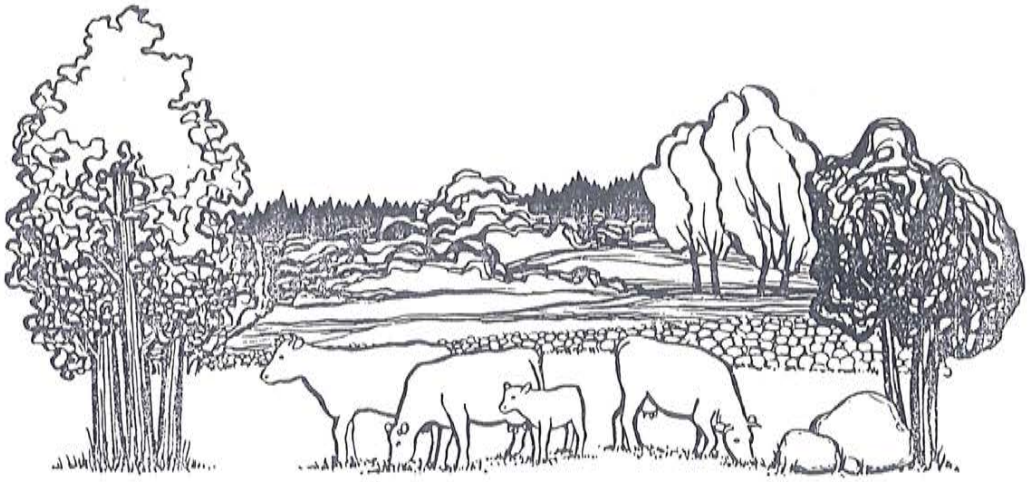

De naturliga betesmarkerna i Sverige innehåller omistliga värden.
(Teckning: Lena Wennerstén)

Kulturmarker i form av ängsmarker och betesmarker som ibland brukats så långt tillbaka som järnåldern (eller till och med bronsåldern) utgör helt oskattbara kulturarv. Har vi en gång avvecklat skötseln är kontinuiteten bruten.

Ängs- och hagmarksinventeringen och dess resultat

1987 påbörjades inventeringen av ängs- och hagmarkerna på Gotland, liksom i andra län som ett uppdrag och med medel huvudsakligen från naturvårdsverket. Inventeringen utfördes sedan under de följande sommarsäsongerna med slutförande sommaren 1991. Inventeringens syfte var att kartlägga alla områden med i första hand naturliga betesmarker. Ängsmarkerna har också kartlagts med samma metodik, men deras förekomster har till största delen varit kända sedan tidigare.

Inventeringens metodik har varit att först avgränsa öppna områden med naturlig vegetation på infraröda flygbilder. De avgränsade områdena har sedan besökts i fält varvid flora, vegetation, hävdtillstånd och den allmänna karaktären registrerats och beskrivits. Områdena har efter status hänförts till värdeklasserna I, II eller III, vilka står för respektive högsta, mycket högt eller högt värde. De områden som inte haft tillräckligt höga värden för att hänföras till klass I-III, ofta beroende på att floran är kvävepåverkad, har placerats i "klass IV", som ej presenteras i rapporten, men som kommer att användas i arbetet med landskapsvården.

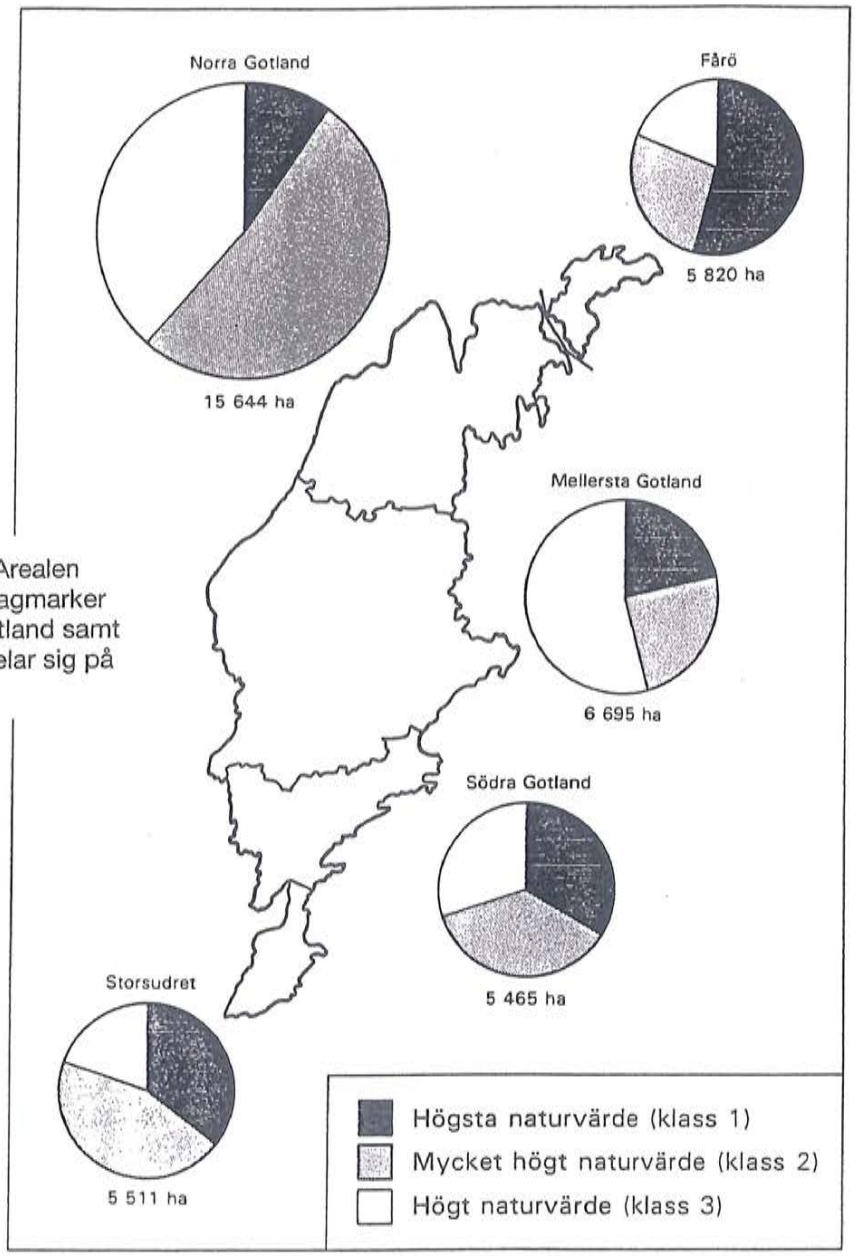

Arealen värdefulla ängs- och hagmarker inom olika delar av Gotland samt hur dessa marker fördelar sig på olika värdeklasser.

Resultatet av inventeringen har presenterats i fem rapportdelar som har publicerats under hösten 1991 och våren 1992. Delarna behandlar följande fem områden: Fårö, Norra Gotland utom Fårö, Mellersta Gotland, Södra Gotland utom Storsudret samt Storsudret.

Sällsynta vegetationstyper och hotade växter

En del av de vegetationstyper som registrerats i ängs- och hagmarksinventeringen är sådana som har relativt liten utbredning på Gotland och är närmast sällsynta på fastlandet. Gemensamt för dessa är att de är skapade genom hävd och är beroende av att hävden fortsätter. Följande vegetationstyper stämmer in på denna beskrivning.

Rished av örtrik ljungtyp

Detta är en östlig ljunghedstyp som förekommer i Östersjölandskapen. Det är den dominerande rishedstypen och förekommer inom 128 st naturliga betesmarker som registrerats i ängs- och hagmarksinventeringen.

Sandgräshed av borsttåteltyp

Sandgräshedarna på Gotland utgörs av denna typ. På Gotland har denna typ av sandgräshedar sin nordostliga utpost. Vegetationstypen förekommer inom 26 beteshagar.

Örtrik friskäng

En för ängar och före detta ängar som nu betas karaktäristisk vegetationstyp som är relativt vanlig på Gotland, men som är känslig för gödsling och upphörd hävd. Finns inom 216 inventerade objekt.

Svinrotäng

Svinrotängen kan sägas vara en exklusiv variant av den örtrika friskängen och domineras i typiska fall av svinrot, men har även ett mycket artrikt inslag av örter och gräs. Förekommer inom 83 objekt.

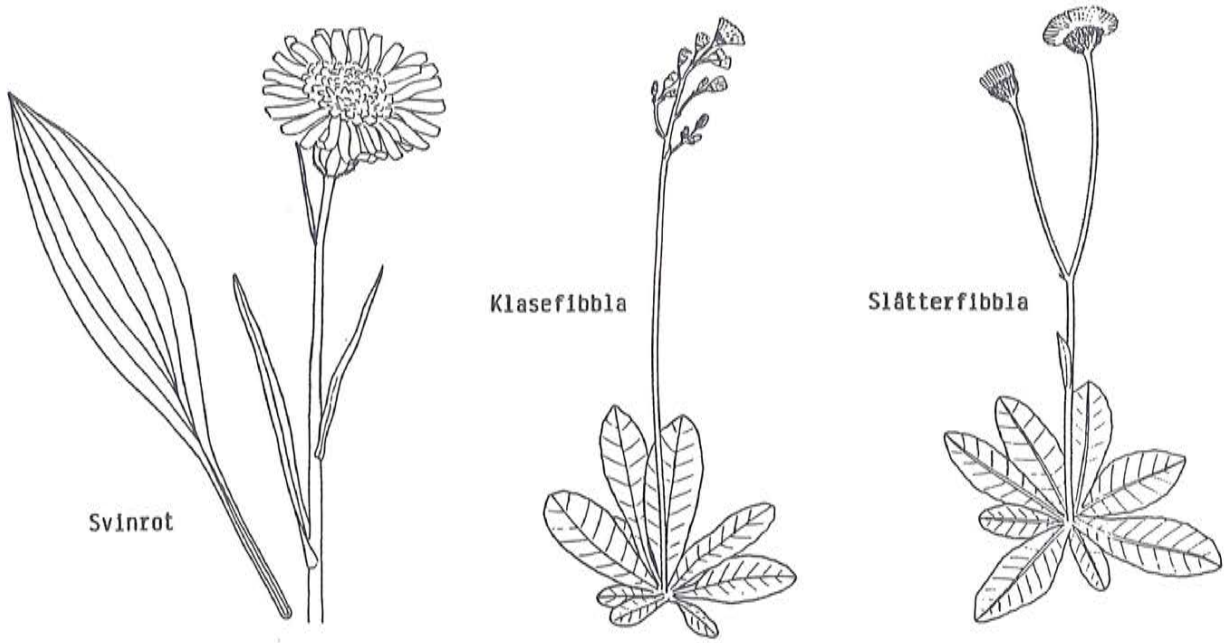

Några växter som är typiska i gotländska ängarna.
Teckning: Stellan Hedgren

Havsstrandäng av strandmalörttyp
Begreppet har använts under inventeringen för att beteckna den mycket karaktäristiska och starkt hävdgynnade skonvegetationen som domineras av strandmalört. Förekommer inom 28 områden i inventeringen.

Källkärr
Källkärr uppstår i områden med rikligt med rörligt kalkhaltigt vatten i markytan. En mycket speciell växtlighet utbildas under sådana förhållanden. Vegetationstypen förekommer inom 67 olika ängs- och hagmarksobjekt.

De hotade arter som registrerats i ängs- och hagmarksinventeringen inom objekt som ligger inom särskilt värdefullt område anges i beskrivningen för respektive område.

Följande tabell redovisar resultatet av inventeringen på Gotland, socken för socken.

ÄNGS- OCH HAGMARKER (KLASS I-III) PÅ GOTLAND

	Klass I		Klass II		Klass III		Klass I-III	
Socken	Antal objekt	Areal (ha)	Antal objekt	Areal (ha)	Antal objekt	Areal (ha)	Antal objekt	Areal (ha)
Fårö	34	2.900	60	1.721	99	1.200	193	5.821
Hall	1	178	9	133	19	465	29	776
Fleringe	2	291	12	3.435	9	622	23	4.348
Bunge	4	123	7	260	47	1.050	58	1.433
Hangvar			18	865	45	1.180	63	2.045
Lärbro	3	20	16	490	36	873	55	1.383
Rute	6	457	14	853	16	145	36	1.455
Hellvi	1	59	4	190	13	542	18	791
Stenkyrka	2	32	7	206	12	106	21	344
Lummelunda			3	19	2	5	5	24
Martebo							0	0
Tingstäde			3	29	7	105	10	134
Othem	3	134	6	1.284	5	112	14	1.530
Väskinde			2	53	11	212	13	265
Bro			2	11	3	25	5	36
Lokrume	1	1	1	4	1	7	3	12
Hejnum	3	366	6	147	8	130	17	643
Boge	1	4	1	1	9	119	11	124
Visby			3	6	10	133	13	196
Hejdeby			2	162	15	383	17	545
Endre			3	69	5	38	8	107
Fole					4	78	4	78
Bäl	1	2	3	205	3	22	7	229
Källunge			1	1	1	0	2	1
Vallstena	1	6	4	17	7	49	12	72
Gothem	4	250	8	141	4	18	16	409
Västerhejde	1	3			5	39	6	42
Träkumla					4	33	4	33
Follingbo					3	16	3	16
Akebäck					2	17	2	17
Barlingbo	1	26					1	26
Ekeby			1	4	3	6	4	10
Dalhem					4	26	4	26
Hörsne			1	2	3	11	4	13
Tofta					10	30	10	30
Stenkumla					7	131	7	131
Hogrän					3	7	3	7
Vall					1	5	1	5
Roma					2	10	2	10
Björke							0	0

	Klass I		Klass II		Klass III		Klass I-III	
Socken	Antal objekt	Areal (ha)	Antal objekt	Areal (ha)	Antal objekt	Areal (ha)	Antal objekt	Areal (ha)
Halla					1	15	1	15
Ganthem			1	11			1	11
Norrlanda	2	5	7	60	9	59	18	124
Eskelhem			3	19	9	36	12	55
Mästerby			1	4	3	7	4	11
Atlingbo			1	3	3	10	4	13
Viklau			1	13	7	29	8	42
Sjonhem			2	33	3	31	5	64
Anga	2	13	4	73	10	101	16	187
Västergarn	1	57			3	22	4	79
Sanda	1	56	3	49	4	20	8	125
Väte			1	5	1	2	2	7
Guldrupe					4	24	4	24
Vänge					2	12	2	12
Buttle					11	176	11	176
Ala			3	20	10	376	13	396
Kräklingbo	1	120	4	85	28	300	33	505
Klinte					3	19	3	19
Hejde					3	9	3	9
Etelhem	1	4	2	12	4	109	7	125
Alskog	1	40	3	30	9	73	13	143
Ardre	1	2	1	16	12	278	14	296
Gammelgarn	2	13	16	382	51	354	69	749
Östergarn	4	416	8	116	32	165	44	697
Fröjel	1	27	1	10	9	113	11	150
Lojsta			1	4	1	4	2	8
Garde					3	42	3	42
Eksta	2	404	5	98	13	122	20	624
Levide	1	21	1	2	3	11	5	34
Gerum	2	42					2	42
Linde			1	5			1	5
Stånga					4	14	4	14
Lye					8	60	8	60
Fardhem			2	11	2	8	4	19
Lau	1	11	10	90	20	150	31	251
Sproge	1	87	1	15	9	61	11	163
Silte			1	42	4	12	5	54
Hemse					8	41	8	41
Burs	4	88	6	185	12	145	22	418
När	6	291	13	159	26	168	45	618

	Klass I		Klass II		Klass III		Klass I-III	
Socken	Antal objekt	Areal (ha)	Antal objekt	Areal (ha)	Antal objekt	Areal (ha)	Antal objekt	Areal (ha)
Hablingbo	6	463	3	45	8	69	17	577
Alva			3	27	11	112	14	139
Rone	4	176	7	89	14	150	25	415
Havdhem	2	34	10	122	26	161	38	317
Eke	2	413	6	226	6	28	14	667
Näs	8	174	32	622	42	430	82	1.226
Grötlingbo	5	150	23	349	25	131	53	630
Fide	3	176	17	198	14	134	34	508
Öja	26	540	35	580	28	226	89	1.346
Hamra	6	132	9	151	23	255	38	538
Vamlingbo	3	42	26	765	31	395	60	1.202
Sundre	4	1.085	18	639	9	78	31	1.802
SUMMA	**172**	**9.934**	**489**	**15.730**	**1.019**	**13.297**	**1.680**	**38.961**

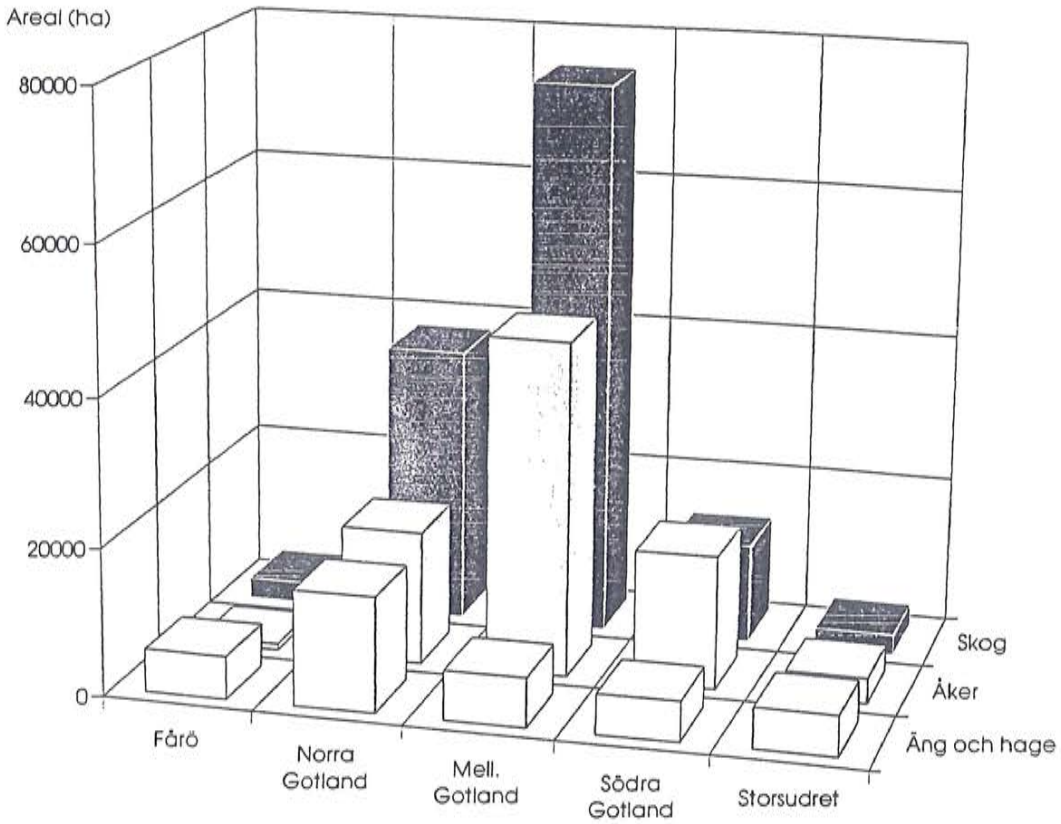

Arealen värdefulla ängs- och hagmarker inom olika delar av Gotland jämfört med arealerna av åkermark och produktiv skogsmark. Som framgår av diagrammet är ängs- och hagmarker det dominerande markslaget på både Fårö och Storsudret.

4.2 Fornlämningar - typer och förekomster

De äldsta boplatserna från stenålder återfinns längs den dåtida kusten. Under yngre stenålder låg boplatser även vid insjöar och vattendrag. En karta över de gotländska boplatserna visar att de låg på ca 2 mils avstånd från varandra. Området närmast respektive boplats har utgjort boplatsens resursområde.

Av bronsålderns boplatser har man hittills funnit endast vaga spår i form av tunna kulturlager, härdar, gropar, skärvstenshögar och enstaka stolphål. Om husens utseende vet vi idag inte mycket. Troligen har här liksom i södra Sverige funnits både runda och rektangulära typer med lerklinade väggar och stolpburna tak.

Av den äldre bronsålderns över 1300 rösen är ungefär 400 s k storrösen, byggda av gråsten eller kalksten. De återfinns idag främst längs den dåvarande kusten och vid dåtida farleder. Under stenmassorna döljer sig ofta arkitektoniska byggnadsdetaljer. Endast ett fåtal av rösena på Gotland är jordtäckta. Söder eller sydväst om rösena finns ofta resta stenar eller en kista av kalkstenshällar.

Även den yngre bronsålderns skeppssättningar av tätt ställda gråstensblock eller kalkstenar är främst koncentrerade till den forntida kusten. På Gotland finns ca 350 stycken. De ligger ofta flera tillsammans, ibland sammanbyggda, och i nord-sydlig riktning. Till skillnad från rösena är de huvudsakligen individuella gravar.

Endast enstaka hällristningar från tiden har påträffats.

På Gotland finns ungefär 100 fornborgar, både klintborgar och flatmarksborgar. De fornborgar som undersökts arkeologiskt har visat sig härröra från järnålder. Torsburgen, en av norra Europas största borgar, anlagd under romersk järnålder, har kunnat hysa hela Gotlands befolkning. Till fornborgarna räknas också den halvcirkelformade stadsvallen i Västergarn samt Bulverket i Tingstäde träsk.

Från övergången mellan bronsålder och järnålder finns ett stort antal rester av fossila åkersystem med svagt bassängformade, närmast kvadratiska åkrar, liggande sida vid sida åtskilda av jordvallar. Ca 140 sådana lokaler är kända med koncentration till södra Gotlands sandjordar, men fornåkrarna har med säkerhet varit jämnt fördelade över ön.

I nära anslutning till fornåkrarna ligger den äldre järnålderns husgrunder. På Gotland finns drygt 1800 husgrunder med tillhörande stenhägnader, s k stensträngar. De kraftiga husgrunderna av gråsten har burit tak av torv eller ag, invändigt stöttat av två rader stolpar. Ingången återfinns ofta på gaveln. De flesta hus har varit avdelade i flera avdelningar, vissa i en fädel och en boningsdel. Till gården, som ofta bestod av två till tre hus, hörde en steninhägnad inägomark med åker och äng. Fördelningen av husgrunder samt stensträngssystem, som inhägnat inägomarken, är relativt jämn över ön med undantag av de kraftigast uppodlade odlingsbygderna. Järnålderns husgrunder med tillhörande stensträngssystem är ofta förvånansvärt välbevarade, varför gårdens marker ofta lätt kan rekonstrueras.

Till gårdarna finns ofta gravfält. Från järnålder finns både enstaka gårdsgravfält och större bygdegravfält, använda under lång tid. Flera gravfält med över 2000 gravar finns, bl a vid Lilla Bjärs i Stenkyrka och vid Barshaldershed i Grötlingbo.

Specifikt för Gotland är de praktfullt huggna bildstenarna från järnålder, fyllda med mönster och bilder. De flesta är troligen minnesstenar. De tidigaste med "yxeggsform" från 400-talet restes på gravfält, de senare med " kluven champinjonform" från 700-ta-

let och framåt placerades vid vägar. De flesta har återanvänts och påträffas numera i sekundärt läge. Ett fåtal står ännu på ursprunglig plats.

Under 500-talet övergavs flera stengrundsgårdar. De flesta gårdar fortlevde genom att stegvis flytta sitt boplatsläge i riktning mot dagens bebyggelse. Vikingatidens hus uppfördes vanligen i trä och antalet byggnader på gården blev i allmänhet fler.

Fynd av vikingatida silverskatter, över 700 har hittats, visar var boplatserna legat under vikingatid. Många av dem ligger i anslutning till dagens bebyggelse med koppling till den äldre järnålderns ofta överplöjda gårdslägen. Silverskatterna visar på stor rikedom och vidsträckta förbindelser samt början på den nyckelroll som Gotland senare under vikingatid och medeltid kom att få för handeln i Östersjöområdet.

Långt före vikingatid hade Gotland handelsförbindelse med länder på andra sidan Östersjön. Längs öns kuster fanns sedan 700-talet ett 50-tal hamnplatser där man bl a kunde bedriva handel. Ortnamn på Snäck, gravfält, husgrunder och ansamlingar av slipskårestenar vid kusten samt tidigare kända, nu övergivna hamnplatser visar var hamnarna kan ha legat under vikingatid-medeltid.

För att skydda handeln vid större handelsplatser byggdes under tidig medeltid kastaler i sten. Sådana uppfördes även intill kyrkor i utsatta lägen. Byggandet i sten, kalksten i norr och sandsten i söder, ökade under 1200-talet och öns kyrkor samt ett stort antal stenhus uppfördes. Främst var det fråga om magasinsbyggnader, men även bostadshus byggdes i sten. Omkring 200 av dessa stenhus finns till del ännu kvar på den gotländska landsbygden, en del av dem beskrivna av tidiga resenärer som Wallin och Linné.

Under 1300-talet inleddes en omfattande ekonomisk stagnation och tillbakagång för det gotländska samhället och många gårdar kom att läggas öde. Olika socknar kom att drabbas olika hårt. Flera av dessa ödegårdar är för oss idag kända genom historiska källor. Kända platser för ödegårdar från medeltid, 1600- och 1700-talen är idag att betrakta som fornlämningsområden.

Till fornlämningar räknas också rester av kalkugnar och tjärdalar, från 1700-talet till 1900-talets början liggande på utmarken samt kvarnar från 1800- och 1900-talen. Som fornminnen kan även stengärdsgårdar äldre än 100 år numera räknas.

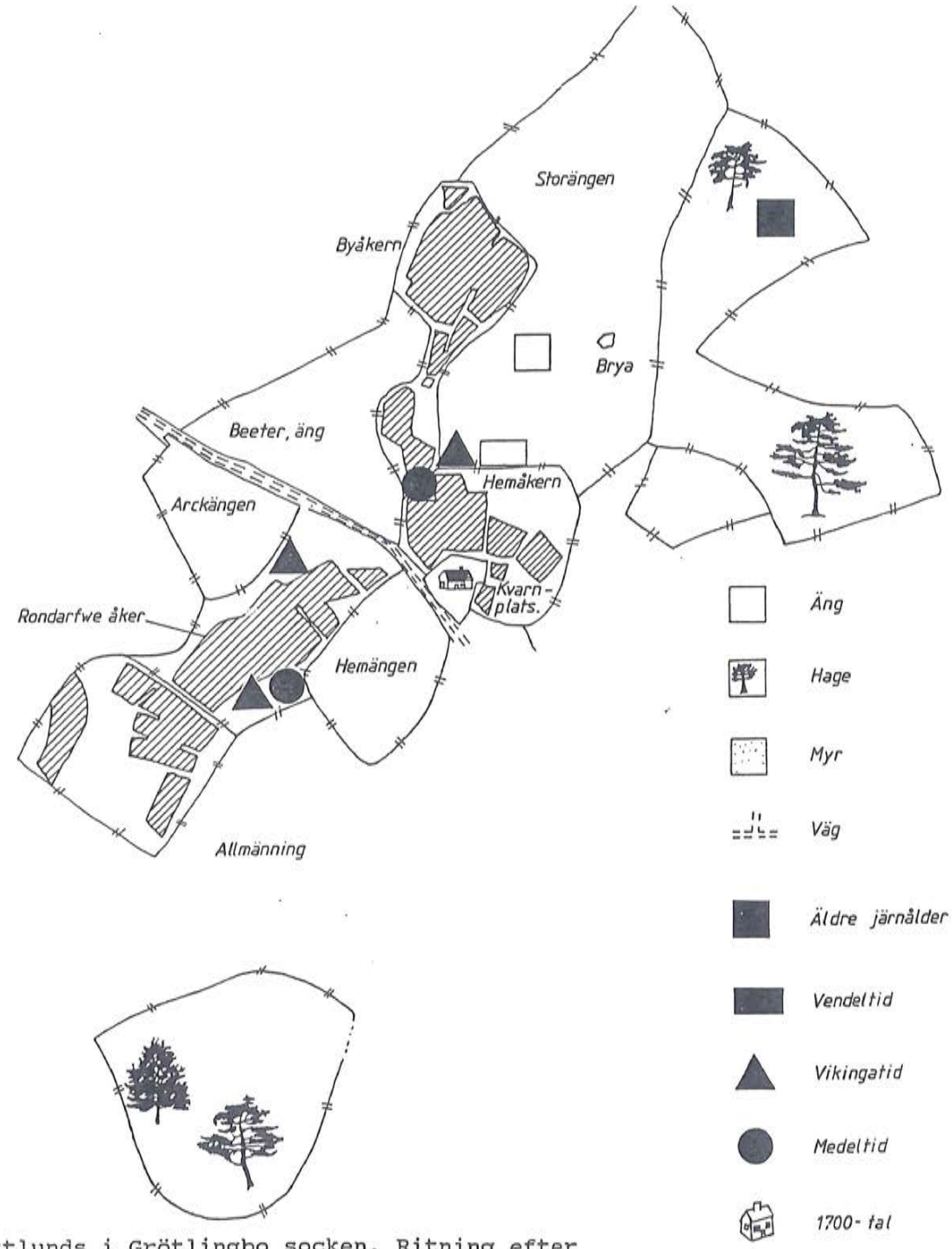

Gården Kattlunds i Grötlingbo socken. Ritning efter skattläggningskartan från ca 1700 (akt nr 2 i lantmäteriets arkiv i Visby). På kartan har markerats kända (med ett undantag numera helt överplöjda) bebyggelselägen från äldre järnålder (0-600), vendeltid (600-800), vikingatid (800-1140) och medeltid (1140-1500). Ofylld markering = osäkert läge.

En analys av överplöjda fornlämningar och äldre kartmaterial ger följande tolkning: Söder om Kattlunds och söder om landsvägen har ödegården "Rondarfwe" varit belägen med åker, äng och hage. "Rondarfwe" har sannolikt lagts öde under senmedeltid, varefter den har brukats under gården Kattlunds. Kattlunds i sin tur har även under järnåldern varit belägen norr om landsvägen.

Både Kattlunds och "Rondarfwe" har sannolikt haft två parter eller två brukare under perioden vikingatid/medeltid. Detta indikerar att den ekonomiska krisen på den gotländska landsbygden under yngsta medeltid varit både genomgripande och omfattande. Krisen har inte bara åstadkommit en betydande ödeläggelse av gårdar utan också att påbörjade hemmansklyvningar har avbrutits och parter åter införlivats med modergården.

Analys, karta och text: Majvor Östergren

Fornlämningar enligt fornlämningsregistret, upprättat av Riksantikvarieämbetet

4.3 Restbiotoper i odlingslandskapet

Förr i tiden var jordbrukslandskapet omväxlande på ett helt annat sätt än idag. Åkrarna var som regel små och gränsade till andra markslag eller skiljdes från andra åkrar av öppna diken. Den sammanlagda längden av gränser mellan olika markslag, av öppna diken i åkermarken och av stengärdsgårdar var mycket stor. Odlingshinder i form av åkerholmar och sanka partier lämnades eftersom man inte hade redskap att ta bort dem med. Förekomsten av det som brukar kallas restbiotoper var helt enkelt riklig.

Öppna diken och gränspartier mellan olika markslag är livsmiljöer för insekter, fåglar, däggdjur och växter. I sanka eller fuktiga partier kan grodor, fåglar och andra djur som är beroende av våta marker finna föda och häckningsmiljöer. Stengärdsgårdar och odlingsrösen utgör miljöer för bland annat ormar och ödlor.

I det moderna jordbrukslandskapet är åkerytorna oftast stora. De öppna dikena är som regel igenlagda. Den sammanlagda längden av gränsen mellan olika markslag, av öppna diken i åkermarken och av stengärdsgårdar är i de flesta områden betydligt mindre än förr. En stor del av odlingsrösen och sanka partier är bortodlade. Dessutom sprids bekämpningsmedel som reducerar flora och fauna och gödsel som hamnar på åkerrenarna påverkar också floran så att den utarmas.

Som en följd av att en stor del av miljöerna för växter och djur försvunnit har både växt- och djurlivet utarmats avsevärt.

Råd och anvisningar
För att de kvarvarande restbiotoperna i möjligaste mån skall bevaras finns 6a § i lagen om skötsel av jordbruksmark som stadgar att hänsyn skall tas till naturvårdens intressen vid skötsel av jordbruksmark och vid annan markanvändning.

Statens jordbruksverk utfärdade i november 1991 föreskrifter om hänsyn till naturvårdens och kulturmiljövårdens intressen vid skötsel av jordbruksmark och vid annan markanvändning i jordbruket. Föreskrifterna återges här i sin helhet.

Inledning och begränsningar
1 § Denna författning innehåller bestämmelser som anger att vissa objekt på jordbruksmark eller i anslutning till sådan mark inte får tas bort eller skadas mm. Därutöver finns bestämmelser om åtgäder som inte får vidtagas eller som skall vidtagas på visst sätt. Vad som sägs i 2-12 §§ gäller dock inte om en annars otillåten åtgärd är nödvändig för att pågående markanvändning i jordbruket inte avsevärt skall försvåras.

Borttagande av brukningshinder
2 § Åkerholmar, odlingsrösen och stenmurar får inte skadas eller tas bort.

3 § Brukningsvägar som har kulturhistoriskt värde eller som har stort värde för odlingslandskapets flora och fauna får inte skadas eller tas bort.

4 § Alléer och anlagda ridåer av träd och buskar som har kulturhistoriskt värde eller som har stort värde för odlingslandskapets flora och fauna får inte skadas eller tas bort.

Enstaka äldre träd eller mindre grupper av äldre träd på åkermark får inte skadas eller tas bort.

Åtgärder som sägs i första och andra stycket är dock tillåtna om de utgör en naturlig del i vården och underhållet av den berörda växtligheten.

5 § Våtmarker och ytvattensamlingar får inte fyllas igen eller på annat sätt skadas.

Röjning av vegetation
6 § Vid röjning av vegetation på åkerholmar och i skogsbryn får inte samtliga exemplar av äldre träd, bärande träd eller bärande buskar tas bort.

Dikesrensning
7 § Rensning av diken får inte utföras under årstid då åtgärden kan medföra stor skada på flora och fauna.

Placering av massor och avfall mm
8 § Sprängsten samt andra massor och avfall från stenröjning eller jordbruksproduktion får inte placeras på stenmurar eller odlingsrösen. Sådant material får inte heller placeras på åkerholmar, längs dikeskanter, i skogsbryn eller på betesmarker om områdets värde från naturvårds- eller kulturmiljösynpunkt därigenom skadas.

Massor från dikesrensning eller överskott av schaktmassor som uppkommer då vattenmagasin anläggs får inte placeras så att områdets värde från naturvårds- eller kulturmiljösynpunkt skadas.

Gödsling
9 § Handelsgödsel, stallgödsel samt slam eller annat organiskt avfall får inte spridas så att det hamnar utanför åkern.

10 § Gödsling får inte ske på ängs- eller betesmark om markens flora och fauna är av sådan beskaffenhet att det är sannolikt att marken inte tidigare har gödslats.

Bevattning
11 § Uttag av vatten får inte ske på sådan plats, på sådant sätt eller i sådan omfattning att områdets flora och fauna skadas.

Vid tömning av vattenmagasin skall alltid tillräcklig restvolym lämnas kvar för att flora och fauna skall kunna överleva.

Nyodling
12 § Omvandling av ängs- eller betesmark till åkermark får inte ske om markens flora och fauna är av sådan beskaffenhet att det är sannolikt att marken inte tidigare har gödslats.

Särskilda skäl
13 § Om särskilda skäl föreligger får jordbruksverket medge undantag från bestämmelserna i denna författning.

4.4 Hotade arter

Här följer en presentation av växter och djur i jordbrukslandskapet som är hotade, sällsynta eller hänsynskrävande.

HOTADE VÄXTER I JORDBRUKSLANDSKAPET

Arter som förekommer eller förekommit på Gotland.
Uppgifterna hämtade ur Ingelög T, Andersson R, Aronsson M, Hallingbäck T, Thor G.: Floravård i jordbrukslandskapet - skyddsvärda växter (opublicerad).

KÄRLVÄXTER I JORDBRUKSLANDSKAPET

En lista över de hotade kärlväxter i jordbrukslandskapet som förekommer på Gotland presenteras i bilaga 2.

Försvunna, hotkategori 0; 13 arter på Gotland.

Akut hotade, hotkategori 1; 25 arter på Gotland.

Sårbara, hotkategori 2; 34 arter på Gotland.

Sällsynta, hotkategori 3; 37 arter på Gotland.

Hänsynskrävande, hotkategori 4; 34 arter på Gotland.

MOSSOR I JORDBRUKSLANDSKAPET

Försvunna, hotkategori 0; 4 arter på Gotland.

Akut hotade, hotkategori 1; 1 art på Gotland.
Sårbara, hotkategori 2; 4 arter på Gotland.

Sällsynta, hotkategori 3; 11 arter på Gotland.

Hänsynskrävande, hotkategori 4; 5 arter på Gotland.

LAVAR I JORDBRUKSLANDSKAPET

Försvunna, hotkategori 0; 1 art på Gotland.

Akut hotade, hotkategori 1; 2 arter på Gotland.

Sårbara, hotkategori 2; 6 arter på Gotland.

Sällsynta, hotkategori 3; 7 arter på Gotland.

Hänsynskrävande, hotkategori 4; 7 arter på Gotland.

SVAMPAR I JORDBRUKSLANDSKAPET

Försvunna, hotkategori 0; 1 art på Gotland.

Akut hotade, hotkategori 1; 11 arter på Gotland.

Sårbara, hotkategori 2; 14 arter på Gotland.

Sällsynta, hotkategori 3; 19 arter på Gotland.

Hänsynskrävande, hotkategori 4; 7 arter på Gotland.

HOTADE DJURARTER I JORDBRUKSLANDSKAPET

Hotade och sällsynta ryggradsdjur i det gotländska jordbrukslandskapet.

Uppgifterna om ryggradsdjuren hämtade ur Ahlén, I. & Tjernberg M. 1992: Artfakta - Sveriges hotade och sällsynta ryggradsdjur 1992.

Art	Hotkategori	Det gotländska beståndets storlek
Fransfladdermus	Sårbar	? (sällsynt)
Stor fladdermus	Hänsynskrävande	? (sällsynt)
Igelkott	Hänsynskrävande	? (vanlig)
Vitkindad gås	Hänsynskrävande	1440 par
Stjärtand	Hänsynskrävande	ca 150 par
Årta	Sårbar	ca 50 par
Ängshök	Sårbar	5-10 par
Sydlig gulärla	Hänsynskrävande	ca 10 par
Rapphöna	Hänsynskrävande	ca 1000 par
Kornknarr	Hänsynskrävande	ca 500 par
Skärfläcka	Hänsynskrävande	ca 350 par
Ljungpipare	Hänsynskrävande	20-30 par
Sydlig kärrsnäppa	Sårbar	ca 50 par
Brushane	Hänsynskrävande	200-300 par
Rödspov	Hänsynskrävande	ca 50 par
Storspov	Hänsynskrävande	ca 1000 par
Dvärgmås	Sårbar	ca 10 par
Stenknäck	Hänsynskrävande	ca 200 par
Gotlandssnok	Hänsynskrävande	1000-2000 ex.

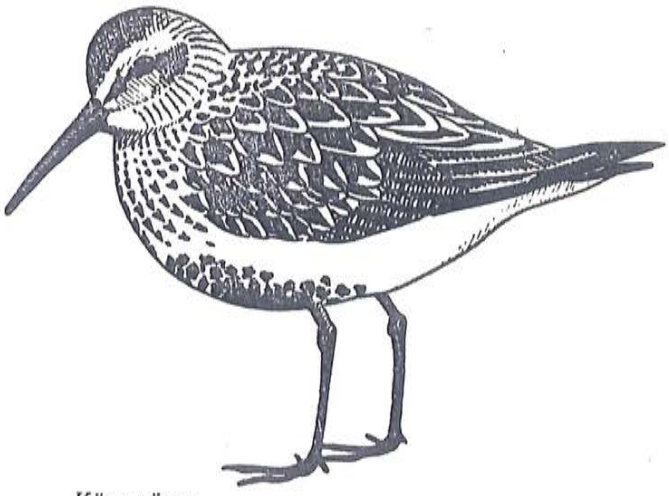

Kärrsnäppa
Teckning: Stellan Hedgren

RYGGRADSLÖSA DJUR

Naturvårdsverket har publicerat en lista över hotade, sällsynta och hänsynskrävande ryggradslösa djur, vilken utarbetats av faunavårdskommittén för evertebrater.Olika hotorsaker anges för de olika arterna. De hotorsaker som direkt eller indirekt har att göra med jordbruket presenteras i en lista nedan.

Sammanlagt berörs 393 olika ryggradslösa djur i listan av en eller flera av följande hotorsaker.

- Igenväxning av åker-, ängs- och hagmark
- Olika jordbruksaktiviteter
- Ändrad eller upphörd betesgång
- Dikningsföretag, igenfyllande och igenväxning av märgelgravar och andra småvatten
- Gödsling av åker-, ängs- och hagmarker
- Pesticidanvändning i jordbruket
- Kantröjningar, avverkning av åkerholmar samt borttagande av odlingshinder
- Parkvård och landskapsvård (sanering av hålträd, grenkapning etc)
- Igenplantering (även jordbruksmark)

4.5 Bebyggelsen

De äldsta lämningarna av bebyggelse på Gotland härrör från tiden omkring Kristi födelse. Det är stora stengrunder med en murtjocklek på 1-1,5 meter, i folkmun kallade "kämpgravar". Husen låg i grupper ofta i anslutning till den hägnad som avgränsade inägomarken från utmarken. På de kraftiga stengrunderna vilade tak, invändigt stöttade av två rader stolpar. Taken kan ha varit täckta av torv eller ag - det senare ett halvgräs som växer i de gotländska myrarna och som fortfarande används som taktäckningsmaterial på ekonomibyggnader bl a på Fårö. Mitt på jordgolvet fanns härden, varifrån man fick värme och ljus.

Under senare delen av järnåldern blev det vanligt att bygga mindre hus och i trä. Fem till sex hus tycks ha varit vanligt på gården, där varje hus hade sin funktion. Bebyggelserester från vikingatid och tidig medeltid vittnar om hus byggda i skiftesverk, där de äldsta har hörnstolpar förankrade direkt i marken och liggande plank, s k bular, instuckna i spår i stolparna. Boningshusen tycks ha varit relativt små med ingång på gaveln. Innanför förstugan fanns ett bostadsrum med härd i ena hörnet.

Samma planlösning användes under medeltid när man började bygga hus av sten. Att inneha stenhus på gården gav troligen prestige. Förmögna farmannabönder omsatte en del av sina rikedomar i byggandet av praktfulla stenhus med utförande som påminde om de samtidigt uppförda kyrkornas. Främst var det fråga om förrådshus men också boningshus. Omkring 200 medeltida stenhus finns ännu delvis bevarade på den gotländska landsbygden.

Hur en medeltida gård kan ha sett ut kan man få en antydan om vid Kattlunds i Grötlingbo, där den medeltida ladugården ännu finns i behåll liksom delar av boningshuset. Den gotländska gården var en ensamgård. Den låg för sig själv och gav utåt ett slutet intryck med ladugård och lada på ömse sidor om en inkörsport. Ibland pryddes gårdens infart av en ståtlig stenport som på norra Gotland eller höga grindstolpar av sten som på Sudret.

Till gården hörde många byggnader av olika slag. Förrådshuset av sten byggdes med kraftiga väggar och små fönsteröppningar. Flera står ännu i full höjd. De består ofta av

två våningar med vind och välvda portar och tak. Till de olika våningarna kom man via en trappa i murväggen eller en utvändig trappa av trä. Ännu på 1700-talet fanns enligt samtida resenärer många stenhus kvar på den gotländska landsbygden.

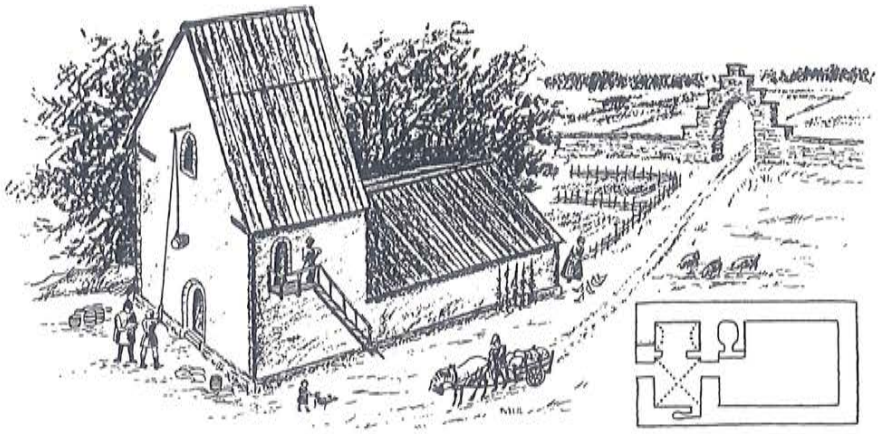

Rekonstruktionsbild av Vatlings i Fole under medeltiden.
Teckning: Ulla Sjöswärd

Med den allmänna ekonomiska nedgången på ön efter 1350-talet avstannade stenhusbyggandet och man återgick till att bygga trähus i skiftesverk med tak av bräder eller flata stenhällar - flis. Det senare taktäckningsmaterialet var särskilt vanligt på södra Gotland. Uthusen hade ofta tak av ag.

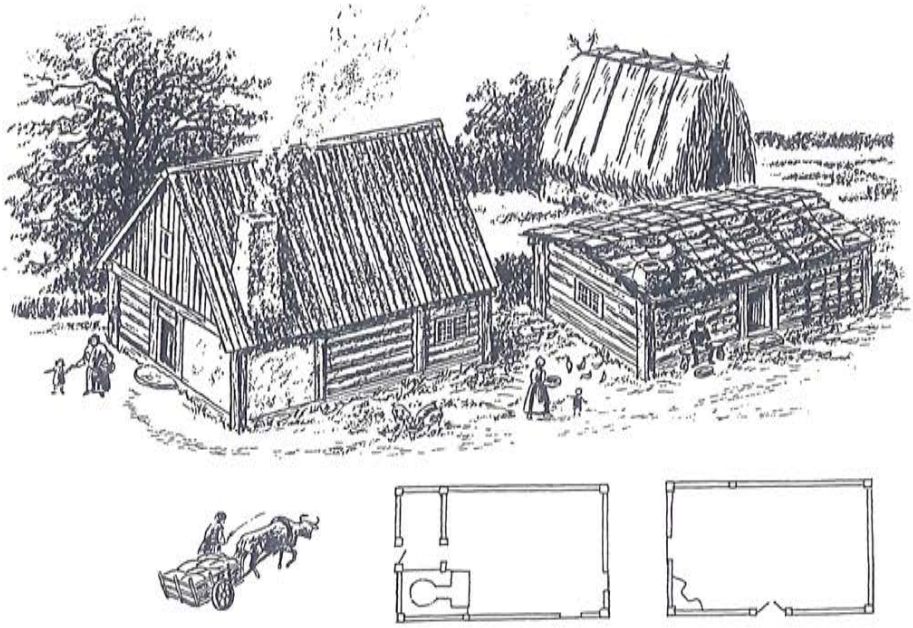

Rekonstruktionsbild av en gotlandsgård under 1500-1600-talet.
Teckning Ulla Sjöswärd

På 1700-talet blev bristen på trä så stor att staten utlovade skattelättnader för dem som uppförde hus i sten. Därmed ökade åter intresset för stenhusbyggande. Husen uppfördes som enkel- eller parstuga med ingången förlagd till husets långsida. Väggarna byggdes av staplad kalk- eller sandsten som putsades ut- och invändigt. Om så behövdes, byggdes huset senare på med en övervåning.

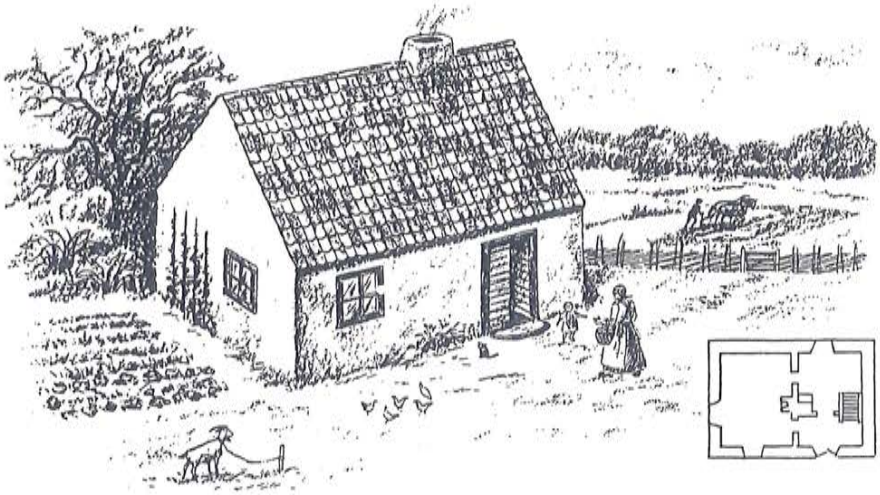

Rekonstruktionsbild av en enkelstuga.
Teckning: Ulla Sjöswärd

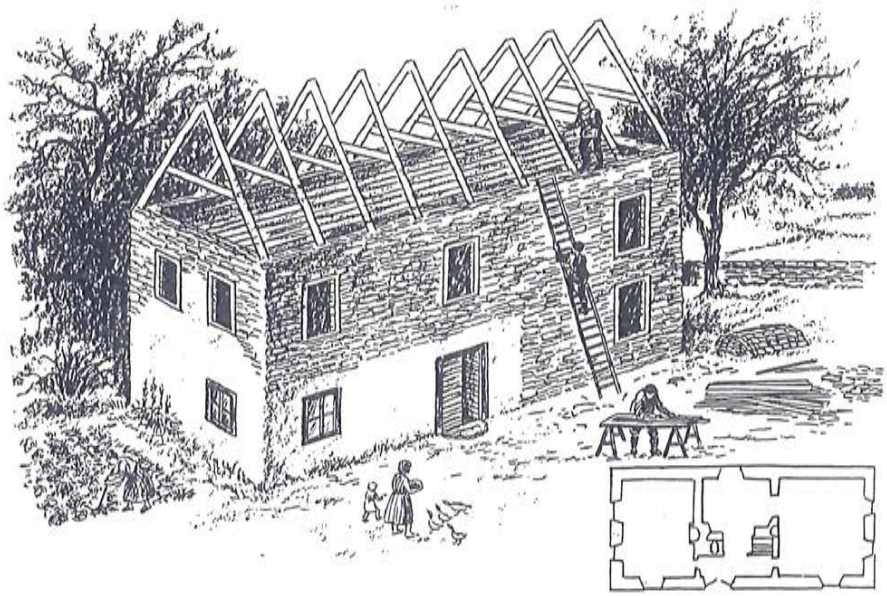

Enkelstugan förvandlas till en parstuga.
Teckning: Ulla Sjöswärd

Byggnadstraditionerna skiljde sig från trakt till trakt och varje socken hade sina särdrag. De höga spetsiga sadeltaken täckta med bräder och i senare tid tegel var vanliga i norr medan de flacka tunga flistaken dominerade i söder.

Med befolkningsökningen under 1700- och 1800-talen påskyndades partklyvningen och nya parter tillkom liggande i rad eller i klunga. Först efter laga skiftets genomförande flyttades en del parter ut. Men ännu kan man på sina håll se flera parter liggande tätt intill varandra.

Kalktillverkning, sågverk och begynnande industri drog till sig arbetskraft och ny bebyggelse uppstod på de gamla gårdarnas utmarker och längs vägar i bygdernas utkanter. Bebyggelsen förtätades invid kyrkor och vid orter som förbands med järnväg. Egnahemsbyggandet kring sekelskiftet påverkades av tidens stilmode och panelade trähus med snickarglädje blev vanliga. Dagens småhus byggs mestadels som typhus, ibland med varianter där det yttre anpassats till den lokala byggnadstraditionen.

4.6 Kyrkomiljöer

De gotländska kyrkomiljöerna med den medeltida kyrkan, stigluckor, prästgård, ibland också en medeltida prästgårdsruin, gårdsport och kastal, är unika och innehar mycket stora kulturhistoriska värden. Deras lokalisering i socknen och deras monumentala karaktär speglar kyrkans roll i det dåtida samhället. Av historiska skäl är det viktigt att kyrkan förblir väl synlig i landskapet och att den närmaste omgivningen även i fortsättningen hålls öppen genom odling och bete.

På Gotland finns 92 välbevarade medeltida kyrkor, alla vittnande om det välstånd som rådde på ön under medeltid.

Enligt sägnen kristnades ön av den norske kungen Olof Haraldsson i början av 1000-talet. De första kyrkorna var enkla träkyrkor i stav- eller skiftesverksteknik. Rester av sådana träkyrkor har påträffats vid restaureringsarbeten i flera kyrkor på ön, bl a i Hemse, Silte, Eke, Guldrupe och Sproge.

Under 1100-talet ersattes träkyrkorna av kyrkor byggda i sten. Stenhantverket blev med tiden allt mer utvecklat, och påverkan kan märkas från anglo-normandiskt, danskt-skånskt och västtyskt område liksom från domkyrkobygget i Lund och senare cistercienserklostret i Roma. Kyrkornas inre pryddes med väggmålningar, där sydliga, västliga och bysantinska impulser kan spåras. Stenskulptur smyckade portaler, fasader och dopfuntar. Träskulptur med drag av fransk katedralskulptur importerades från Frankrike eller Västtyskland.

Under 1200-talet började man att bygga om de flesta kyrkor. Ombyggnaden började oftast i öster med ett nytt större kor. Detta anpassades till det gamla långhuset till dess att man fick råd att bygga om även detta. Den ekonomiska nedgången gjorde dock att kyrkobyggandet upphörde vid 1300-talets slut. Olika kyrkor har därför fått olika utseende beroende på hur långt i ombyggnadsprocessen man hann komma. Idealet var ett brett kyrkorum med fyra valv uppburna av en rund pelare i långhusets mitt. Koret förstorades och den raka korgaveln genombröts av tre höga, smala fönster. De tidigare slutna tornen fick ljudgluggar, och en del torn försågs med gallerier. Praktfullast gjordes huvudingången på långhusets sydsida med rikt utsmyckade kolonnetter.

Vid flera kyrkor finns ännu ruinen kvar efter den medeltida prästgården som t ex i Lau, Hellvi, Bunge och Tingstäde. Flera av dessa prästgårdar har haft ståtliga entréer i form av stenportar. Sådana finns fortfarande i bl a Tingstäde, Bro, Garde och Gothem. Inspiration till dessa monumentala gårdsportar fick man troligen från kyrkogårdarnas stigluckor.

Kastaler byggdes på 1100-talet i närheten av hamnplatser vid kusten. Kastalen var gemensam för socknen liksom kyrkan, och ofta ligger kyrka och kastal i närheten av varandra. Kastalerna skyddade befolkning och egendom. Genom sitt läge vid kusten och sin höjd användes de också som vakttorn, då de flesta kyrkor vid denna tid saknade torn. Kastalerna byggdes runda eller fyrkantiga med mycket kraftiga murar, få och smala ljusgluggar och högt placerad dörröppning.

De nuvarande prästgårdarna har ofta stora mangårdsbyggnader med två våningar, efterliknande högreståndsmiljöer. De flesta är från 1700-talets andra eller 1800-talets första hälft. De är uppförda i kalk- eller sandsten, mestadels slätputsade och försedda med branta tegeltak. Intill mangårdsbyggnaden finns ofta en eller två flyglar rymmande drängkammare, brygghus, källare m m. Till prästgården hörde också olika slag av ekonomibyggnader som på vissa ställen bevarats fram till vår tid.

4.7 Strukturer i landskapet

Hägnader

I det flacka och öppna gotländska landskapet utgör hägnaderna ett väsentligt inslag med stor betydelse för landskapsbilden.

Redan under äldre järnålder inhägnades inägomarken med gärdsgårdar av sten - stentunar - för att hålla betande boskap på avstånd från åkerns grödor och ängens foder. När bebyggelsen under yngre järnålder flyttades och åker- och ängsmark utvidgades byggdes nya stängsel, varav en del troligen i trä.

Behovet av stängsel ökade markant när utmarkerna delades upp liksom vid den senare partklyvningen samt vid utflyttningen efter laga skifte.

Tillgång och markförhållanden styrde valet av material och utförande. Gårdar med ringa skog fick tidigt övergå till stentunar. Under 1800-talet byggdes många stentunar. Vissa sträckor avlöstes av trätunar, s k bandtunar.

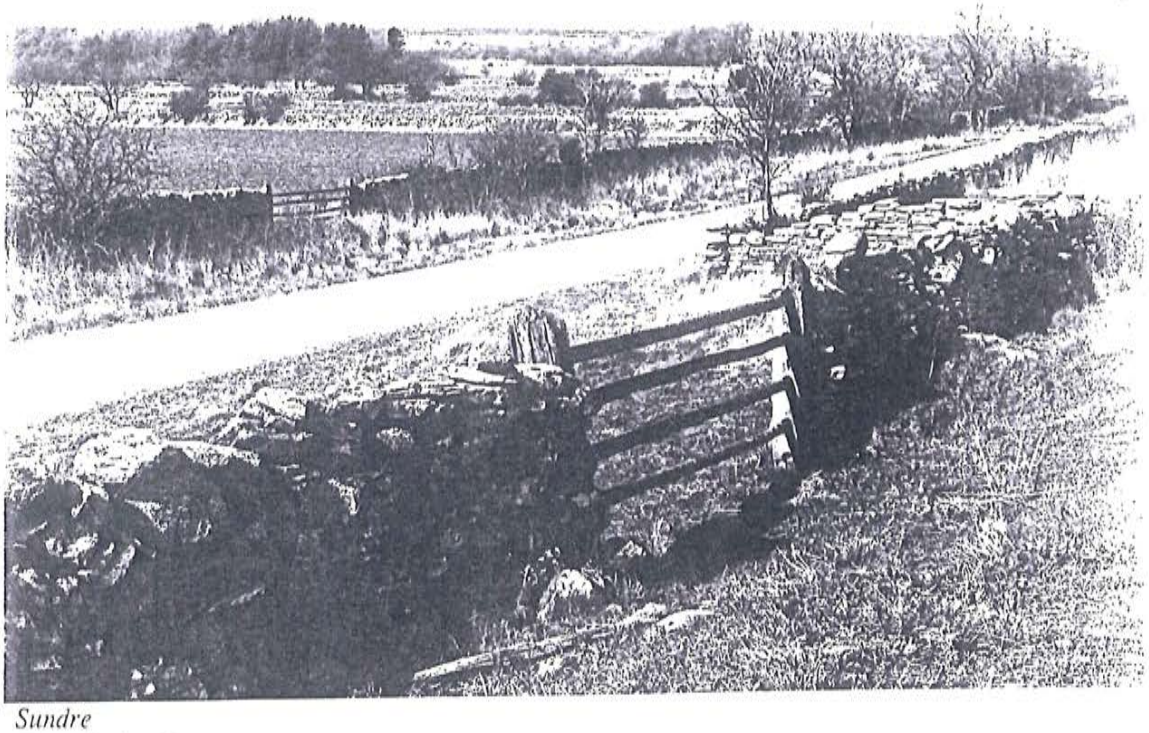

Sundre
Foto: Stefan Haase

Hägnaderna är bestående vittnesbörd och ibland det enda som minner om gångna tiders odlarmöda eller gränser. Många stentunar härstammar från tiden före skiftet. De har därför ett oerhört stort värde för vår kunskap och kännedom om det tidigare kulturlandskapet. Många är i gott skick, beroende på att de ännu i sen tid underhållits. Bäst bevarade är stentunarna på Fårö, Sudret och på Östergarnslandet.

Sedan betet alltmer upphört har tunarna förlorat sin betydelse och underhållet släppt. Med tanke på deras höga miljömässiga och historiska värde går länsstyrelsen numera in med medel för att restaurera de mest betydelsefulla hägnadssystemen inom främst riksintresseområden.

Vägar
1700-talets vägsystem ligger än idag som grund för de flesta vägar på ön. Förvånansvärt lite har ändrats sedan dess. Vägarna har i regel endast breddats, vissa kurvor har rätats ut och vägbanan asfalterats. De vägar som ledde genom skogs- och hällmarker används numera som brukningsvägar och en del har försvunnit.

Den största förändringen skedde när laga skiftet genomfördes då en ny typ av raka vägar tillkom längs de nya linjära ägorna.

Att bygga och underhålla vägar tillkom sedan gammalt bönderna och på många ställen står ännu väghållningsstenar kvar längs vägkanterna. Vid vägarna står också milstenar, av vilka de äldsta från 1689 även finns redovisade på skattläggningskartor från omkring 1700.

Vägarna kantades på båda sidor av sten- eller bandtunar. Detta ses idag i många fall som ett hinder som t ex vid snöröjning och kantskärningar av vägarna. Vid kantskärning intill gamla stentunar finns risk för att dessa på sikt undermineras, varför stor hänsyn måste tas.

4.8 Ersättning och lagstöd

Det finns numera ett antal olika anslag som syftar till att bevara natur- och kulturvärden i odlingslandskapet.

NOLA
Anslaget för naturvårdsåtgärder i odlingslandskapet tillkom 1986 för att möjliggöra fortsatt hävd i marker med höga naturvärden. Anslaget var från början litet (100 000 - 400 000) kronor, men har efterhand ökat för att nu uppgå till ca 1,8 miljoner kronor årligen.

Anslaget har använts för att ersätta hävd av slåtterängar. Ca 125 avtal för detta ändamål har tecknats och ersättning utgår för närvarande med ca 350 000 kronor årligen. Vidare har anslaget använts till ersättning för stängselmaterial för stängsling av värdefulla betesmarker.

Landskapsvård
Sedan 1990 finns det möjlighet att ersätta lantbrukares insatser för att vårda kulturlandskapet med hjälp av anslaget för landskapsvård. Anslaget tillkom som en direkt följd av beslutet om den nya livsmedelspolitiken. Regeringen har under de tre budgetåren 90/91, 91/92, och 92/93 fördelat 100, 200 respektive 250 miljoner kronor mellan länen. Gotlands län har tilldelats 4,0, 10,0 respektive 15,2 miljoner under motsvarande år.

Medlen skall användas oavkortade för insatser i landskapet. För att administrera anslaget har länsstyrelserna tilldelats 350 000 kronor för vardera budgetår.

KOLA

Medel till KOLA, uttytt Kulturvårdsåtgärder i Odlingslandskapet, kommer från Riksantikvarieämbetet. Hittills har 450 000 kronor delats ut per år. För år 1992/93 har summan dock höjts till 700 000 kronor. Pengarna har på Gotland uteslutande använts för att restaurera stentunar, i någon mån också bandtunar, i betes- och odlingslandskap liggande i framför allt riksintresseområden. Anledning till att man på Gotland har velat satsa så mycket på hägnaderna är att dessa utgör en så väsentlig del i den gotländska landskapsbilden.

Restaureringen av stentunar startade som ett försöksprojekt i liten skala 1989. Bidrag utgår till enskilda markägare som själva lägger upp sina stentunar eller till enskilda tunuppläggare med firma. Framför allt används pengarna dock till två stentunslag, ett för norra och ett för södra Gotland. I medeltal restaureras mellan 10 och 12 kilometer stentunar per år. Denna satsning har bidragit till att markägare nu har fått upp ögonen för stentunars värde. Man låter hellre reparera sina stentunar framför att sätta upp nya stängsel.

Alternativ fornvård

På Gotland finns 164 särskilt utvalda fornlämningsområden, avsedda att vårdas i enlighet med skötselplaner upprättade av Riksantikvarieämbetet på 1970-talet. Då, under 1970-talet, sköttes denna vård av beredskapslag i Skogsvårdsstyrelsens regi, en verksamhet som slukade 2-3 miljoner per år.

Nu, när dessa möjligheter inte finns längre, tilldelas Gotland av Riksantikvarieämbetet, ca 200 000 kronor per år att användas till dessa områdens skötsel. Samma områden måste alltså skötas på ett betydligt billigare och alternativt sätt. Därför har vården numera lagts ut på kontrakt med enskilda lantbrukare (enligt samma modell som för naturvårdens NOLA).

Sålunda kan vården numera ske genom att stängselkostnader utbetalas mot att ett fornlämningsområde betas. Områden som av någon anledning inte kan betas, sköts genom manuell röjning och städning en till två gånger per år. Markägare med fornlämningsområden som redan är stängslade får ersättning för betet.

Många av de 164 fornvårdsområdena ligger inom bevarandeområden för natur och/eller kultur, varför de numera får ersättning för bete och skötsel via landskapsvårdsavtal. De områden som ligger utanför bevarandeområdena kommer även i fortsättningen att ersättas via Alternativ fornvård.

Lagar

Lagar och förordningar kan tillämpas för ett bevarande av höga natur- och kulturmiljövärden i odlingslandskapet. De verkar på två nivåer. Viktiga för det övergripande synsättet är naturresurslagens bestämmelser och hänsynsregler i skötsellagen och skogsvårdslagen samt vissa paragrafer i plan- och bygglagen. Mer detaljreglerande bestämmelser och möjligheter att styra markanvändningen mot bevarande av värdefulla odlingslandskap finns i kulturminneslagen, naturvårdslagen samt plan- och bygglagen. Både kommun och länsstyrelse arbetar med tillämpningen av lagarna.

Nedan redovisas den lagstiftning som i första hand kan appliceras på vår odlade miljö och syftar till att värna om höga kultur- och naturvärden i denna.

Lag (1987:2) om hushållning med naturresurser m m
Naturresurslagen (NRL) är en så kallad paraplylag vars bestämmelser skall tillämpas vid prövning enligt en rad andra lagar. Den relaterar också hanteringen av områden av riksintresse för kultur-, natur-, och friluftsliv. Vissa grundläggande bestämmelser gäller generellt och visar hur samhället skall hantera resurserna mark och vatten.

I NRL:s 2 kap uttrycks skydd för jord- och skogsbruk som näringar: "*Brukningsvärd jordbruksmark får tas i anspråk för bebyggelse eller anläggningar endast om det behövs för att tillgodose väsentliga samhällsintressen och detta behov inte kan tillgodoses på ett från allmän synpunkt tillfredsställande sätt genom att annan mark tas i anspråk" (§4).*

Hävdade naturliga betes- och slåttermarker kan vara exempel på områden som är särskilt känsliga ur ekologisk synpunkt. Sådana områden *"skall så långt möjligt skyddas mot åtgärder som kan skada naturmiljön"* enligt 2 kap 3 §.

I 2 kap 6 § sägs att: *"Mark- och vattenområden som har betydelse från allmän synpunkt på grund av områdenas naturvärden eller kulturvärden eller med hänsyn till friluftslivet skall så långt möjligt skyddas mot åtgärder som kan påtagligt skada natur- eller kulturmiljön. Behovet av områden för friluftslivet i närheten av tätorter skall särskilt beaktas"*. Odlingslandskapets betydelse som miljövärde för människan, både genom sitt eget innehåll och som en tillgång för friluftslivet, applicerar denna paragraf på de värden vi vill skydda.

Genom beslut av de centrala verken under 1987 utpekades särskilda områden som riksintressanta för kulturmiljövården, naturvården och friluftslivet. Dessa har ett särskilt skydd enligt 2 kap 6 § andra stycket: *"Områden som är av riksintresse för naturvården, kulturminnesvården eller friluftslivet skall skyddas mot åtgärder som avses i första stycket"*. "Skall så långt möjligt skyddas" i paragrafens första stycke har här bytts mot "skall skyddas".

Plan- och bygglagen (1987:10)
Kommunerna har numera fullt ansvar för planering och byggande i landet. Anvisningar för hur det skall gå till finns i plan- och bygglagen (PBL) från 1987. PBL reglerar därmed hur kommunerna skall behandla byggande samt planering av mark och vattenanvändning. PBL är en av de lagar som skall hanteras efter intentionerna i NRL: 2 kap 2 §: *"Vid planläggning och i ärenden om bygglov och förhandsbesked skall lagen (1987:12) om hushållning med naturresurser m.m. tillämpas"*.

Byggnader i odlingslandskapet
I PBL finns också bestämmelser för hur förändring eller nyuppförande av byggnader skall hanteras av byggnadsnämnderna för att hänsyn och aktsamhet skall gälla. Detta har stor betydelse i det odlingslandskap där bebyggelsen är en del av helheten. Tillsammans med odlingsmarkerna bildas de miljövärden vi vill slå vakt om.

I 3 kap 1 § PBL ställs krav på byggnader. *"Byggnader skall placeras och utformas på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till stads- eller landskapsbilden och till natur- och kulturvärdena på platsen..."*

3 kap 10 § reglerar om- och tillbyggnader: *"Tillbyggnader, ombyggnader och andra ändringar av byggnad skall utföras så varsamt att byggnadens särdrag beaktas och*

dess byggnadstekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden tas till vara...

Särskilt värdefulla byggnader behandlas för sig i 12 §:
"Byggnader, som är särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt eller som ingår i ett bebyggelseområde av denna karaktär, får inte förvanskas".

Om underhåll av byggnader sägs i 13 § *"Underhållet skall anpassas till byggnadens värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt samt till omgivningens karaktär. Byggnader som avses i 12 § skall underhållas så att deras särart bevaras."*

Placeringen av nya tomter i landskapet behandlas också. Hur detta görs kan ha stor betydelse för bevarandet av de odlade miljövärdena. 15 § stipulerar: *"Tomter som tas i anspråk för bebyggelse skall anordnas på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till stads- och landskapsbilden och till natur- och kulturvärdena på platsen."*

Ovanstående generella paragrafer i PBL har stor betydelse för bevarandet av karaktären hos de odlingslandskap vi vill värna om. I dessa landskap har bebyggelsestruktur och husens utformning en avgörande betydelse för hur vi upplever landskapet. Odlingslandskapet kring bebyggelsen hänger intimt samman med och är oskiljaktiga från byggnadsbeståndet och dess lokalisering i landskapet.

Planer
I 5 kap PBL behandlas detaljplaner och områdesbestämmelser. Områdesbestämmelser kan utfärdas av kommunerna för begränsade områden och syftar till att säkerställa intentioner uttryckta i översiktsplanen eller för att tillgodose skyddet av ett riksintresse.

Naturvårdslagen (1964:822, ändrad och omtryckt 1991:241)
Även naturvårdslagen (NVL) skall tillämpas mot bakgrund av NRL. I de inledande bestämmelserna till NVL konstateras att naturvården är en såväl statlig som kommunal angelägenhet (2 §).

Naturvårdslagen omfattar också den kulturpräglade miljön: *"Med avseende på den kulturpräglade naturmiljön är lagen tillämplig i den mån skydd inte gäller enligt lagen (1988:950) om kulturminnen m.m." (§ 3 a NVL).*

Till skydd för ett område med särskild betydelse för kännedomen om landets natur, för sin skönhet eller för sin märkliga beskaffenhet kan det förklaras som naturreservat(§ 7). Slåtterängarna vid Allekvia och Alvena är gotländska exempel på hur små områden med värdefullt odlingslandskap avsatts som naturreservat.

Om pågående markanvändning kan accepteras, men det behövs särskilda åtgärder för att skydda eller vårda naturmiljön utan att åtgärderna för den skull är särskilt ingripande, kan ett område förklaras för *naturvårdsområde* enligt 19 § NVL.

Vissa åtgärder i landskapet, som kan ha stor betydelse för odlingslandskapets bevarande och framtida hävd, såsom täkt av sten, grus, sand etc, liksom dikning, är tillståndspliktiga enligt 18 och 18c §§ NVL.

Om ett arbetsföretag som ej är tillståndspliktigt kan komma att väsentligt ändra naturmiljön, skall enligt 20 § NVL samråd ske med länsstyrelsen. Regeringen eller myndighet som regeringen bestämmer kan föreskriva att inom landet eller del därav anmälan

för samråd alltid skall göras i fråga om särskilda slag av arbetsföretag. Länsstyrelsen kan efter samrådet förbjuda arbetsföretaget om det inte går att begränsa eller motverka skadan i tillräcklig grad.

Lag (1988:950) om kulturminnen m m
Inledningsvis slår kulturminneslagen (KML) fast att: "*Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvaret för detta delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter skall visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön...*(1 §).

Ett par av KML:s kapitel har särskild betydelse för bevarandet av miljövärden i odlingslandskapet. 2 kap KML klargör det grundläggande skydd som alla fasta fornlämningar, okända såväl som kända, har. Här anges också att till dessa hör ett område på marken: *"Till en fast fornlämning hör ett så stort område på marken eller på sjöbotten som behövs för att bevara fornlämningen och ge den ett tillräckligt utrymme med hänsyn till dess art och betydelse. Detta område benämns fornlämningsområde"* (§ 2). Detta betyder att fornlämningar i ett odlingslandskap, genom sitt ovillkorliga lagskydd, styr förändringar och ingrepp och därmed markanvändningen i omgivningen.

Enligt 3 § KML kan byggnader med mycket högt kulturhistoriskt värde eller byggnader som ingår i värdefulla bebyggelseområden förklaras som byggnadsminne. Bestämmelserna får också tillämpas på park, trädgård eller annan anläggning.

Lagen om skötsel av jordbruksmark (1979:426, ändrad och omtryckt 1990:617)
För jordbruksnäringens verksamhet har lagen om skötsel av jordbruksmark direkt betydelse för hänsyn till natur- och kulturmiljövärden i landskapet. 6a § i denna lag säger: *"Vid skötsel av jordbruksmark och vid annan markanvändning i jordbruket skall hänsyn tas till naturvårdens- och kulturmiljövårdens intressen."* Sedan 1991 finns särskilda föreskrifter till 6a § Skl. Dessa återges under avsnittet "restbiotoper i odlingslandskapet" ovan.

I skötsellagen finns också angivet att en brukare får ta mark ur jordbruksproduktion tidigast åtta månader efter nedläggningsanmälan har lämnats till länsstyrelsen.

Arealstödsförordningen (1990:941) och föreskrifterna (SJVFS 1991:5)
I samband med den nya jordbrukspolitiken infördes också särskilda omställningsåtgärder och stöd. Hanteringen av dessa regleras i förordningen om inkomst-, omställnings- och anläggningsstöd till jordbrukare (arealstödsförordningen) och föreskrifterna till denna.

Vid prövning av frågor om omställnings- och anläggningsstöd skall också natur- och kulturmiljövårdens intressen vägas in. 10 § i arealstödsförordningen säger: *"Vid prövning av frågor om stöd skall hänsyn tas till naturvårdens och kulturmiljövårdens intressen."*

I föreskrifterna behandlas frågan vidare: *"Då åkermark är belägen i ett område som länsstyrelsen särskilt prioriterat för landskapsvård, får en omställningsåtgärd inte vidtas förrän skriftligt förhandsbesked lämnats om att åtgärden kan godtas"* (21 §).

Skogsvårdslagen (1979:429)
Även skogsvårdslagen har hänsynsparagrafer. I föreskrifterna till skogsvårdslagens 21 § sägs " ... *Hänsyn skall tas till värdefull kulturmiljö och landskapsbild...*". Vidare finns föreskrifter som innebär varsamhet med miljön runt och i det odlade landskapet.

Väglag (1971:948, omtryckt 1987:459)
Vid prövning av ärenden enligt denna lag skall lagen om hushållning av resurser tillämpas (VägL 3a §). Samråd och hänsyn skall också prägla vägars byggande. " *Vid utarbetande av en arbetsplan skall samråd i fråga om vägens sträckning och vägförslagets utformning i övrigt ske med berörda fastighetsägare och myndigheter samt andra som kan ha väsentligt intresse i saken. Samråd skall alltid ske med de naturvårdsmyndigheter som berörs" (16 §).*

I Vägkungörelsen (1971:954, omtryckt 1987:461) 26 § nämns landskap, natur, bebyggelse och fornlämningar särskilt: *"När en arbetsplan upprättas skall särskilt iakttas ... att tillbörlig hänsyn tas till befintlig och blivande bebyggelse utmed vägen ... att vägen får en mjuk och naturlig inpassning i landskapet...att naturföremål eller naturområden av särskilt intresse eller fornlämning inte i onödan skadas av företaget".*

MKB-förordningen (1991:738)
Genom MKB-förordningen och ändringar i andra lagar (Naturresurslagen, Väglagen, Miljöskyddslagen, Vattenlagen, Energiplaneringslagen och Naturvårdsförordningen) föreskrivs, med anledning av regeringens *prop 1990/91:90-en god livsmiljö*, att särskilda miljökonsekvensbeskrivningar kan upprättas inför vissa typer av planerade företag. I sådana beskrivningar kan man också kräva att man belyser konsekvenserna för odlingslandskapet vid olika projekt samt hur man avser att minska negativa effekter på natur- och kulturmiljövärdena.

Information

Det kanske viktigaste medlet för att bibehålla ett odlingslandskap med höga natur- och kulturmiljövärden är informationen. Om människor som på ett eller annat sätt är engagerade i vårt odlingslandskap - som lantbrukare, boende, eller turist - inte känner till eller förstår landskapets värden, kan dessa värden knappast bestå. Då får också de ekonomiska medlen eller de olika lagstiftningarna en underordnad betydelse.

5 KÄLLOR

Ahlén, I. & Tjernberg, M. 1992: Artfakta. Sveriges hotade och sällsynta ryggradsdjur 1992.

Carlsson, D. 1978: Kulturlandskapsinventering på Fårö 1978.

- 1983: Kulturminnesprogram för Gotlands län. Remissupplaga.

Ene, S., Persson C. & Widgren, M.: Markdatabas Gotland, meddelanden serie B 74 från Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet, samt uppgifter ur databasen.

Ekstam, U. m.fl. 1984: Ölands och Gotlands växtvärld.

Ersson, P-G. 1974. Kolonisation och ödeläggelse.

- 1977: Hemmansklyvning på Gotland fram till 1600-talet. Gotländska Studier.

- 1985: Förteckning över gotländska ödegårdar. Gotländskt Arkiv.

Fornlämningsregistret, upprättat av Riksantikvarieämbetet.

Fornvårdsprogram för Gotlands län, upprättat av Riksantikvarieämbetet.

Gotlands kommun: Områdesplaner för Fårö, Östergarnslandet och Storsudret.

Gotlands läns hushållningssällskap. 1945: 1791-1941, Minnesskrift.

Holmberg, J. 1985: Naturvårdshänsyn i jordbruket. Naturvårdsverket, rapport 3036.

Ingelög, T., Andersson, R., Aronsson, M., Hallingbäck, T. & Thor, G. Manuskript: Floravård i jordbrukslandskapet - skyddsvärda växter.

Jonsson, M & Lindquist, S O. 1987: Vägen till kulturen på Gotland. Gotländskt Arkiv.

Jyllnor, P. 1982: Byggnadsinventering. Kulturhistoriskt intressanta byggnader på Gotland.

Lagerlöf, E. & Svahnström, G. 1973: Gotlands kyrkor.

Lantmäteriverket. Skattläggningkartor från omkring 1700.

- Ekonomiska kartor från 1930- och 1970-talet.

- Infraröda flygbilder tagna 1986.

Lindström, G. 1892 och 1895: Anteckningar om Gotlands medeltid.

Lindquist, S O. 1981: Sockenbildningen på Gotland. En korologisk studie.
- 1987: Kulturlandskapet. Ur "Vägen till kulturen på Gotland" sid 7-15.

von Linné, C. 1745. Carl Linnaei Gothlandska Resa Förrättad Åhr 1741.

Länsstyrelsen i Gotlands län. 1982: Översiktlig naturinventering. Landskapsbild.
- 1984: Värdefull natur på Gotland.
- 1988: Områden av riksintresse för naturvård och friluftsliv i Gotlands län.
- 1991-1992: Ängs- och hagmarker på Gotland, del 1-5.

Medhammar, Leif. Länsstyrelsen i Gotlands län, lantbruksenheten, muntligen.

Moberg, I. 1938. Gotland um das Jahr 1700. Geografiska Annaler.

Måhl, K-G. 1979. Vägsystemets framväxt på Gotland. Gotländska Arkiv.

Naturvårdsverket. 1991: Hotade arter. Fastställda listor över hotade arter i Sverige. Arbetsmaterial.

- 1991: Länsvisa program för bevarande av odlingslandskapets natur- och kulturvärden. Allmänna råd 91:3.

Ohlsson, E.W. & Johansson, G. 1984: Gotländska ängskommittén 40 år. Gutabygd.

Ohlsson, I. 1984: Gotländska ortnamn.

Qviberg, Göran, Gotlands hushållningssällskap, muntligen.

Revisionsboken 1653.

Riksantikvarieämbetet. 1978: Fornvårdsprogram för Gotlands län.

- 1991: Odlingslandskapet - en lång markanvändningshistoria.

Romell, L.G. 1947: Det gamla Gotland. Ymer 67:108-125.

Siltberg, T. 1990: Gotlands bebyggelse 1614 - gårdar, människor och organisation. Gotländskt Arkiv.

Sjöberg, Å G. 1981. De sålde sina hemman ... redan på 1600-talet. Gotländskt Arkiv.

Sporrong, U. 1991: Agrara landskap värda att bevara inför 2000-talet. Stencilerad.

Statens jordbruksverk 1991: SJVFS 1991:97, Föreskrifter om hänsyn till naturvårdens och kulturmiljövårdens intressen vid skötsel av jordbruksmark och vid annan markanvändning i jordbruket.

Statistiska centralbyrån: Lantbruksregistrets länsstatistik.
Sveriges nationalatlas. 1992: Jordbruket.

Öhrman, R. 1991: "Bonden här gör vad han vill" - om gotländskt jordbruk under 1800-talet. Uppsats i hushållningssällskapets minnesskrift "Landsbygd i förvandling".

Östergren, M. 1989: Mellan stengrund och stenhus.

Österholm, I. 1989: Bosättningsmönstret på Gotland under stenåldern.

6 SÄRSKILT VÄRDEFULLA OMRÅDEN - OMRÅDESBESKRIVNINGAR

Arealuppgifterna

Uppgifterna om arealerna av olika markslag inom varje område är relativt noggrant framtagna. Arealerna naturlig betesmark och naturlig slåttermark har kunnat hämtas direkt ur ängs- och hagmarksinventeringen. Arealen åkermark har hämtats ur Markdatabas Gotland. Markdatabas Gotland (Ene m fl) innebär att markslagsförhållandena på Gotland dels år 1700, dels år 1970 har datalagts. Minsta enhet har varit 100 gånger 100 meter.

För att erhålla arealuppgifter för varje särskilt värdefullt område har gränserna för varje område lästs in i databasen, varefter värden för varje område kunnat erhållas. Kultiverad betesmark förekommer inte som markslag i Markdatabas Gotland och värden för detta markslag har därför inte kunnat erhållas.

Ava 1

Sammanfattande värdeomdöme: N II, K I, S I

Top karta: 66E	**Ek karta: 07K5b**	**Koordinater: 07K5b 4b8e**
Åker: 27 ha	**Naturlig betesmark: 37 ha**	**Naturlig slåttermark: - ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
I området ingår del av område av riksintresse för naturvården (område nr I 3).

Fårö utgör som helhet område av riksintresse för friluftslivet.

Riksintresseområde för kulturmiljövården, nr I 4.2.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Fårö 24-28.

Lassor och Bondans är byggnadsminnen.

Översiktlig beskrivning
Ava ligger i den östra delen av det stora skogbevuxna sandområdet Avanäs. Åkermarkerna upptar begränsade arealer i anslutning till bebyggelsen. Utmarkerna betas till stor del, främst med får, och har karaktären av gles tallskog eller öppen hed. Betesmarkerna är inhägnade med välbevarade stenmurar och trägärdsgårdar.

Både åkermark och naturbetesmark är till största delen välhävdade.

Kulturhistoriska förhållanden
Förutom en viss uppodling av ängsmarken har markförändringen sedan 1600-talet varit förhållandevis liten. Under 1800-talet tillkom nya fastigheter norr och öster om den ursprungliga gården, beskriven av Linné som "täck och ordentelig" i samband med dennes Gotländska resa år 1741. Gården var enligt 1653 års revisionsbok ett helt hemman om tre markelej med 12 tunnland åker och 20 mansslätt äng.

Bebyggelsen är i dag samlad i tre grupper med totalt sex gårdar, flera av dem med byggnader av kulturhistoriskt värde.

Värdekriterier
Representativt kulturlandskap för denna del av Fårö.

Småskalig arrondering med kontinuitet från 1600-talet.

Ringa markförändring över tiden.

Vetenskapligt och pedagogiskt värde, markanvändningen är lätt avläsbar i terrängen.

Området är lättillgängligt.

Stora skönhetsvärden.

Stor andel naturlig betesmark.

Stor betydelse för friluftsliv och turism.

Mellersta Fårö 2

Sammanfattande värdeomdöme: N I, K I, S I

Top karta: 66E	**Ek karta: 07J7j, 07K7a, 07J6i, 07J6j, 07K6a, 07K6b, 07J5i, 07J5j, 07K5a**	**Koordinater: 07J6j 1e2c**
Åker: 553 ha	**Naturlig betesmark: 2844 ha**	**Naturlig slåttermark: - ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
Riksintresseområden för naturvård ingår i området (del av område nr I 4 och hela nr I 5).

Fårö som helhet utgör riksintresseområde för friluftsliv.

Riksintresseområden för kulturmiljövården nr I 4.1 och I 4.3.

Raukområdena Langhammarshammar, Gamla hamn och Digerhuvud är naturreservat. Norsholmen och ön Lagholmen i sjön Norrsund är fågelskyddsområden.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Fårö 1-23, 29-104.

Översiktlig beskrivning
Berggrund och jordmån gör att området grovt kan indelas i två delar, en västlig och en östlig del. Den västra delen karakteriseras av ensamgårdar liggande långt ifrån varandra med små inägor och stora betesmarker, medan den östra är kraftigt uppodlad, har bärkraftigare enheter och förtätad bebyggelse. Området mellan dessa delar präglas av glesa, till största delen betade tallskogar, alvarmarker och våtmarker. Landskapet är till stora delar opåverkat av senare tiders odling. Här finns små åkrar och ett omfattande hägnadssystem, främst i form av stenmurar.

Kalbjärgaområdet är liksom Giftskogsområdet på södra Fårö ett hårdbetat, småbrutet "savann"-landskap. Här har ängsbarrskog och kalkhälltallskog genom årtusendens bete utvecklats till ett särpräglat skogsbeteslandskap med ensamstående grupper av tallar, och i fårsvingelmattorna ingår de betesratade giftiga, taggiga och skarpt smakande växterna. Vidsträckta hedartade alvarytor avlöses av större och mindre trädgrupper. I området finns flera vätar och småmyrar, även om de två ursprungligen största, Västerträsk och Kalbjärgaträsk, är utdikade. Tallskogen är, särskilt ner mot Källdurivshagen, rik på stubbar och gamla torra trädskelett, ett minne från torrsomrarna på 1950-talet och stormen 1931.

En mycket stor del av Fårös utmarker betas fortfarande. Betestrycket har varit hårdare men är fortfarande oftast så hårt att det vidmakthåller de biologiska värdena och håller markerna öppna. Fåren går till stor del ute även vintertid vilket starkt bidrar till att förhindra igenväxning.

Åkermarken på Fårö brukas nästan helt i samma omfattning som tidigare trots att den ofta är mager och ligger långt från den gård den tillhör.

Kulturhistoriska förhållanden
Fornlämningar från yngre bronsålder och äldre järnålder visar att området varit bebott sedan dess. Både vid Lauters och Langhammars finns husgrunder från äldre järnålder, som visar var dessa gårdars ursprungliga boplatser troligen en gång legat. Någon gång mellan medeltid och 1600-talet har gårdarna flyttats till nuvarande lägen. Markförändringarna i dessa områden mellan 1600- och 1800-talet är små och består främst av att åkermarken utvidgas på bekostnad av en del ängsmark. Vid Langhammars togs även en hel del steniga partier i anspråk. Langhammars karakteriseras än i dag av ett i det närmaste ostört stycke 1600-talslandskap. Endast de mest perifera åkerlyckorna har här fått återgå till bete.

Kalbjärga, mitt i landet, hade lite inägomark och mycket utmark under 1600-tal och 1800-tal. I dag är åkermarkens utbredning ungefär densamma som på 1600-talet. Den långa hävden har här liksom vid Langhammars medfört tydligt utvecklade åkerbegränsningar, som ur odlingshistoriskt intresse är av stort värde.

Byggnaderna på den södra parten vid Bondans är ett bra exempel på hur en gård kunde se ut på 1700- och 1800-talet. Här finns inte den senare uppdelningen i mangård och fägård. På gården finns bostad, en parstuga med senare tillbyggt bakbygge, ladugård med agtak, lada med tröskhus, bodlänga och magasin med gåshus samt källare och linbastu. Ålderdomlig bebyggelse finns också i lambgiftar och andra utmarksbyggnader, flera av dem agtäckta, samt i fiskelägenas äldre bodar t ex vid Helgumannen och Lauters fiskeläge.

På 1600- och 1700-talet började man utvinna och troligen också exportera kalk från ön. Flera mer eller mindre välbevarade rester av kalkugnar finns i området i anslutning till kusterna. Många av dem ägdes av kalkpatroner. En av de mest kända, kalkpatron Blesell, lät vid Lauters uppföra ett ståndsmässigt hus med flerdelad plan och stora vindsutrymmen.

Under 1800- och 1900-talet utökades bebyggelsen kraftigt i hela området. Lauters t ex bestod i början av 1800-talet av sex parter och söder därom hade flera lotsställen tillkommit. I början av 1900-talet tillkom ytterligare några småställen.

I den bördigare östra delen, vid Gasmora och Mölnor, ägde på 1800-talet en stark uppodling rum, varvid större delen av ängsmarken försvann. Under denna tid skedde också en kraftig bebyggelseutveckling i området, främst av smålägenheter. Här finns flera kulturhistoriskt intressanta gårdsmiljöer från denna tid med till stor del väl bibehållen uthusbebyggelse.

Längs kusterna finns flera fiskelägen och f d hamnar. De äldsta kända, från vikingatid-medeltid, är Gamla hamn och hamnen på Norsholmen. På den f d holmen finns förutom gravar, en ringformad vall med en rektangulär husgrund, troligen en parallell till S:t Olofs kyrka vid Gamla hamn. På Norsholmen finns även spår efter stenexport från tidigt 1900-tal.

Vegetation och flora
Området domineras av betespräglade, glesa kalktallskogar och alvarmarker. På södra delen av Norsholmen och innanför Tällevika finns floristiskt rika strandängar med förekomster av bl a dvärg- och höstlåsbräken, knutört, dvärglin och honungsblomster.

I ett par rågåkrar inom området kan man fortfarande varje år påträffa sällsynta ogräs som klätt, råglosta och luddvicker.

Hotade växter enligt ängs- och hagmarksinventeringen:
Dvärglåsbräken: Fårö 2,
Honungsblomster: Fårö: 4, 5, 19, 38, 44, 51, 66, 69, Avarönn: Fårö 30, Hartmansstarr: Fårö 47.

Fauna
Norsholmen och den inre delen av Tällevika hyser ett rikt fågelliv. Här häckar bl a grågås, vadare som skärfläcka, rödspov, brushane och kärrsnäppa och tre arter tärnor. Vår och höst rastar stora mängder flyttfåglar främst änder, gäss och vadare i området.

På den yttre delen av Langhammarshammaren finns en silltrutkoloni.

På alvarmarkerna mellan sjöarna Norrsund och Ajkesträsk häckar bl a rödspov, ljungpipare och dvärgmås.

Sjöarna Alnäsaträsk och Mölnorträsk är båda kända för sitt rika fågelliv och här häckar bl a rördrom, trana, brun kärrhök och ängshök.

Flera par lärkfalk häckar inom området.

Värdekriterier
Kulturlandskap med ålderdomliga drag i fråga om markanvändning, arrondering, gårdslägen och hägnader.

I flera fall kontinuitet sedan förhistorisk tid med lätt avläsbar markanvändning alltifrån äldre järnålder.

Kulturhistoriskt intressanta gårdsmiljöer med väl bibehållna uthus och utmarksbebyggelse av ålderdomligt slag.

Stor areal naturlig betesmark.

Stor betydelse för friluftsliv och turism.

Lättillgängligt och med stora pedagogiska värden.

Stora skönhetsvärden.

Södra Fårö 3

Sammanfattande värdeomdöme: N I, K I, S I

Top karta: E66 Ek karta: 07J5i, 07J5j, 07J4i, 07J4j, 07J3j
Koordinater: 07J4j 4b2d
Åker: 371 ha Naturlig betesmark: 2941 ha Naturlig slåttermark: 4 ha

Befintligt skydd och planeringsstatus
Större delen av området är av riksintresse för naturvården (område I 6 och del av område I 4).

Riksintresseområde för kulturmiljövården, nr I 4.4 och I 4.5.

Hela Fårö är av riksintresse för friluftslivet.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Fårö 105-194.

Översiktlig beskrivning
Området kännetecknas av öppna flikiga stränder i väster och steniga strandvallsstränder i öster, ibland avbrutna av klintar eller raukar. Innanför ligger alvarmarker och betade hedmarksskogar, några mindre lövskogsdungar och talrika träsk, agmyrar, vätar och sankmarker. På ställen med djupare mylla ligger odlingsbygden, i väster Lansa och Marpes, i öster Verkegards, Friggars, Hammars och Dämba och i söder Broa. Små åkerlappar, en del med klappersten, ligger insprängda här och var i landskapet. Odlingsområdena och en stor del av betesmarkerna är inhägnade av välbevarade stenmurar.

Vegetationen är mångformig och präglas av magra tallhedar med inslag av små agmyrar, sjöar, lövängar och öppna alvar- och klapperstensområden i mosaik.

Hela området intas av kuperad hällmark som är glest trädbevuxen. Ett fåtal mindre vätar förekommer.

Vid Klintängarna finns ett småskaligt landskap omkring en markerad klint. Här finns åkermarker omgivna av frodiga ängsartade betade marker nedanför klinten och betade hällmarker uppe på klinten.

Öster om Broa är det småskaliga fårbeteslandskapet på grund av det bördigare geologiska underlaget mer frodigt än vad som är vanligt på övriga Fårö.

Liksom på övriga Fårö brukas så gott som all åkermark i samma omfattning som tidigare. Utmarkerna betas, mestadels med får, i mycket stor omfattning. I jämförelse med övriga Gotland är Fårö unikt genom att både åkermarker och utmarker fortfarande brukas på i stort sett samma sätt som förr.

Kulturhistoriska förhållanden
Enstaka rösen, skeppssättningar och hällristningar visar att området varit bebott sedan bronsålder. I den betade utmarken på lite avstånd till nuvarande bebyggelse finns husgrunder och odlingsrester efter ett tiotal gårdar från äldre järnålder. Flera av dem ligger i anslutning till utmarksåkrar, som odlats långt in på 1800-talet. Ett vikingatida skattfynd strax söder om den sydligaste järnåldersgården, vid Ryssnäs, visar att gården troli-

gen legat här även under vikingatid. I anslutning till järnåldersgårdarna vid Kutamora, väster om Limmor träsk, finns rester efter den medeltida gården Cutemoora, ödelagd omkring 1580.

Någon gång före 1600-talet har bebyggelsen flyttat till nuvarande lägen. Vid Lansa och Marpes har förändringarna mellan 1600-tal, 1800-tal och i dag varit förhållandevis små. Dagens åkermark väster om Lansa är nästan identisk med åkermarken på 1600-talet. Den kontinuerliga brukningen har gjort att markanta terrasser bildats vid åkerbegränsningarna. Under 1800-talet skedde dock en viss utvidgning av åkermarken bl a genom att en del myrmark odlades upp.

Även vid de tre gårdarna Verkegards, Friggars och Hammars har förändringarna sedan 1600-tal varit små och också här kan 1600-talslandskapet lätt identifieras. Vid slutet av 1800-talet upptogs här liksom på de flesta ställen en del perifert liggande åkerlyckor.

Dämba hade på 1600-talet sin inägomark liggande samlad i två större block, med ängsmarken mellan gården och Limmor träsk och åkermarken längre bort på sluttningen väster om Dämba träsk. Under 1800-talet skedde en viss uppodling av ängen och utvidgning av åkermarken i väster. Uppodlingen av ängsmarken fortsatte också under 1900-talet och i dag återstår endast en mindre del.

I dag har de flesta sent uppodlade myrmarkerna samt de mest perifert belägna åkermarkerna övergått till bete.

Områdets bebyggelse och dess läge visar på flera ålderdomliga drag, bl a beroende på att så få gårdar storskiftats eller genomgått laga skifte. Gårdarna ligger ofta tätt med gott om uthusbyggnader i behåll som vid Verkegards och Lansa. Vid Verkegards, med tre parter tätt i rad, har den mellersta parten ladugård och tröskvandring med agtak, bastur och källare. Ibland går tomterna in i varandra som t ex vid Lansa.

Bebyggelsen är till stora delar rätt lite förändrad och området hyser flera kulturhistoriskt intressanta byggnader från 1700- och 1800-talet vid främst Lansa, Marpes och Verkegards. Friggars, Hammars och Dämba uppvisar byggnader från 1800-talet, i dag delvis förändrade.

Spritt inom området finns flera lambgiftar med agtak, väderkvarnar och lämningar av kalkugnar och sojden (tjärdalar), som använts för husbehov. Vid kusten öster om Hammars finns lämningarna efter en hamnplats, möjligen från vikingatid-medeltid.

Vegetation och flora

Området domineras av glesa, betespräglade kalktallskogar med inslag av sjöar, myrar och vätar.

Väster om Limmorträsk och på Ryssnäset finns ett par högmossliknande bildningar, där man kan påträffa ett flertal kalkskyende växtarter som är sällsynta på övriga delar av Gotland.

Vid Limmorträsk finns Gotlands (och därmed Europas) nordligaste lokal för orkidén kärrnycklar.

Ett par åkrar på Ryssnäset hyser fortfarande förekomster av de sällsynta åkergräsen klätt, råglosta och luddvicker.

Hotade växter enligt ängs- och hagmarksinventeringen:
Honungsblomster: Fårö 140, 156, 182
Kärrnycklar: Fårö 159.

Fauna
På Marpesholm häckar bl a småtärna och skräntärna. Den utdikade Limmorträsk är numera en agmyr med häckande trana, småfläckig sumphöna och ängshök. Öster om Limmorträsk ligger Klintängarna. Här finns ett rikt fågelliv knutet till det småskaligt hävdade landskapet.

Värdekriterier
Kulturlandskap med lång kontinuitet i markanvändning, ofta lätt avläsbar i landskapet.

Ålderdomliga och kulturhistoriskt intressanta bebyggelsemiljöer med bibehållen småskalig arrondering.

Stor areal naturlig betesmark.

Lättillgängligt med stora pedagogiska värden.

Stor betydelse för turism och rekreation.

Stora skönhetsvärden.

Hall 4

Sammanfattande värdeomdöme: N I, K I, S I

Top karta: 66C, 66D Ek karta: 07J5e, 07J4d, 07J4e, 07J4f
Koordinater: 07J4e 2c7i
Åker: 354 ha Naturlig betesmark: 772 ha Naturlig slåttermark: 1 ha

Befintligt skydd och planeringsstatus
En stor del av området är av riksintresse för naturvården (område nr I 15).

Riksintresseområde för kulturmiljövården, nr I 8.1.

Hela kuststräckan är av riksintresse för friluftslivet.

En stor del av området omfattas av Hall-Hangvar naturreservat.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Hall 1-29 (alla områden).

Översiktlig beskrivning
Innanför den markanta klintsluttningen utbreder sig ett platålandskap med betesmarker, åkrar, myrar och skogar i mosaik. Vegetationen är mångformig.

Hagmarkerna i området har till stor del karaktären av glesa kalkhälltallskogar oftast med relativt extensivt bete eller med upphörd hävd. Inslag av grunda kalkfuktängar, agmyrar och källkärr är typiskt. Flertalet av de områden som avgränsats i ängs- och hagmarksinventeringen omfattar upp till några tiotals hektar, några områden uppgår till ett eller ett par hundra hektar. Vid sidan om dessa utmarksbeten finns lövrika före detta inägomarker med ek och hassel, vilka i många fall hävdas med bete. Mindre partier havsstrandäng ingår också i beteshagar inom området.

Åkermarkerna inom området är mestadels småskaliga.

Området innefattar hela Halls socken.

Kulturhistoriska förhållanden
Fornlämningsbeståndet i Hall visar på kontinuerligt boende och brukande alltsedan stenålder. Stenåldersboplatser finns vid Norrbys, Västös och Västerbys och socknen fungerade som resursområde för dessa boplatser.

Från bronsålder finns enstaka rösen och skeppssättningar spritt över i stort sett hela området.

Mer centralt och knutet till odlingsbygden låg gårdarna under äldre järnålder. Rester efter stenhägnader och husgrunder efter minst åtta järnåldersgårdar finns inom området, flera av dem med tillhörande mindre gravfält. Större järnåldersgravfält finns norr om Halls kyrka och vid Västös. Intill en av gårdarna, Ö om Gannarve, finns en fornborg av flatmarkstyp.

De vikingatida gårdarna bör ha legat i anslutning till järnåldersgårdarna och den centrala odlingsbygden. V om Gannarve finns en boplats i Silveråkern, känd efter ett flertal skattfynd. Från vikingatid härstammar troligen två slipskårestenar vid Norrbys.

Två ödegårdar, vid Nors och intill Jännklint, är kända i socknen under 1500- och 1600-talen.

Vid 1600-talets mitt fanns i Hall sju skattehemman. Medebys med 24 tunnland åker och 32 mansslätt äng var ojämförligt störst. De andra gårdarna var medelstora utom Nors som var en liten gård på 9 tunnland och 12 mansslätt äng. Ungefär hälften av gårdarna var vid denna tidpunkt uppdelade i parter.

Skattläggningskartan från 1695 visar att åkrarna var små och låg samlade intill gårdar eller vid vägar. Enstaka åkertegar låg i ängsmark. Bortom åkermarken låg ängsmarker och ytterst den inhägnade hagmarken. Ängs- och hagmark upptog ungefär lika stora ytor. I den omgivande skogsmarken fanns gott om myrar och vätar.

Jämfört med 1600-talet är bebyggelselägena i dag i stort desamma, något som också gäller vägnätet i området. De flesta 1600-talsåkrar brukas ännu.

Efter skiftena på 1800-talet utvidgades åkermarken. Till det har en stor del av den tidigare ängsmarken och en del av den intilliggande hagmarken använts. Även viss myrmark bl a V om Hägvards och Ö om Gannarve dikades ur och förvandlades till åker. I samband med bl a ökad partklyvning tillkom flera fastigheter och småställen längs vägarna.

Under 1900-talets lopp har man genom täckdikning fått större sammanhängande åkerområden och vissa perifert liggande åkrar har övergetts.

Vid sidan av jordbruket har skogen och fisket spelat en stor roll för socknens gårdar. Genom den goda tillgången på skog har man i alla tider kunnat sälja trä och trämaterial.

Revisionsboken från 1653 omtalar att gårdarna vid sjön till stor del kunde få sin försörjning genom fiske och fisket fick med tiden en allt större betydelse. Vid fiskeläget i Hall samlades även borgare från Visby och fiskare från fastlandet samt Estland. Vid fiskeläget uppfördes på 1600-talet ett kapell.

Bränning av kalk och tjära var också betydelsefull. I området finns ett flertal kalkugnar och sojden.

Socknen uppvisar en ovanligt enhetlig bebyggelse. Gårdarnas bostadshus och ladugårdar är byggda inom en relativt begränsad tid och få nytillskott har tillkommit under de senaste 100 åren. Eftersom socknen är skogsrik byggde man länge i bul- och knutteknik, byggnader som till del ännu finns kvar.

Stenhusbyggandet slog igenom sent. Omkring mitten av 1800-talet uppfördes de flesta av Halls manbyggnader, parstugor med likartat utformning med symmetriskt placerade fönster och pulpetfrontespis. Ladugårdarna i sten byggdes senare, efter det att spåntaken konkurrerat ut agtaken på 1870-talet. De byggdes efter nordgotisk tradition med sträng symmetri vid dörr-och fönsterplacering, med foderloft och välvda fönster.

Vegetation och flora

Området domineras av betespräglade tallskogar omväxlande med agmyrar och öppna hällmarker.

Inom området finns lokaler för ovanliga orkidéer som alpnycklar, myggnycklar och röd skogslilja.

Hotade växter enligt ängs- och hagmarksinventeringen:
Salepsrot: Hall 19.

Fauna
Inom området häckar skogsfåglar som korp, trana, orre, duvhök och trädlärka.

Värdekriterier
Täta fornlämningsmiljöer visar på kontinuerligt boende och brukande sedan stenålder.

Här finns kända boplatser från stenålder, äldre järnålder och vikingatid i anslutning till och med kontinuitet i dagens bebyggelse.

En stor del av det gamla kulturlandskapet finns kvar.

De flesta åkrar som odlades i slutet av 1600-talet brukas än i dag.

Stor areal naturlig betesmark.

Spår av äldre brukande är lätt avläsbart i nuvarande terräng.

Småskalig arrondering.

Ålderdomligt vägnät.

Kulturhistoriskt intressanta bebyggelsemiljöer till största delen i ursprungligt läge med ålderdomliga drag och för trakten och norra Gotland bibehållen tradition.

Området innehar stora skönhetsvärden.

Det väl bibehållna kulturlandskapet med sina ålderdomliga drag och sin påtagliga kontinuitet från äldsta tider har ett stort pedagogiskt värde.

Området är lättillgängligt och av mycket stort värde för friluftsliv och turism.

Fleringe 5

Sammanfattande värdeomdöme: N I, K I, S I

Top karta: 66D **Ek karta: 07J3f, 07J3g, 07J4f, 7J4g, 07J4h, 07J4i, 07J5g, 07J5h**
Koordinater: 07J4g 1d7e
Åker: 254 ha **Naturlig betesmark: 4350 ha** **Naturlig slåttermark: 1 ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
Nästan hela området är av riksintresse för naturvården (område nr I 7).

Hela kuststräckan är av riksintresse för friluftslivet.

Grodde naturreservat ingår i området.

Stor- och Lillholmen i Bäste träsk är djurskyddsområde.

Riksintresseområde för kulturmiljövården nr, I 7.1, I 7.2 och I 7.3.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Fleringe 1-23 (alla områden, Lärbro 1).

Groddagården och Hau är byggnadsminnen.

Översiktlig beskrivning
Hela området är av en mycket speciell karaktär för länet. Det halvöppna, betespräglade skogslandskapet kombinerat med myr- och sjörikedomen och den relativt artfattiga men egenartade floran är ovanliga företeelser på Gotland. Landskapet kan något liknas vid Fårö.

Söder om Bästeträsk är landskapet mer variationsrikt med flera vackert utbildade partier av ancylus- och litorinavallarna.

Stora delar av området kännetecknas av öppna och betespräglade hällmarkstallskogar.

Området innehåller en mycket stor areal naturlig betesmark som till stor del består av alvar eller mer eller mindre glest trädbeväxta hällmarker. Till mycket stor del har hävden upphört, men markerna har bevarat sin karaktär. Enstaka mindre hagmarker, det vill säga före detta inägomarker som fortfarande betas, finns också inom området.

Vid Hässle ligger ett vidsträckt hasseldominerat område vars centrala delar består av välhävdad ängsmark. Små starrdominerade områden som årligen slås hör till de sista av detta slag på Gotland.

Kulturhistoriska förhållanden
Fleringe fungerade under stenålder som resursområde för boplatser i Bungeområdet, bl a S om Hau.

Fornlämningsbilden visar att området troligen varit bebott under bronsålder. Längs den gamla kustlinjen i kanten av den nuvarande odlingsbygden V om Fleringe kyrka finns ett flertal rösen och skeppssättningar. Lämningar av skärvsten Ö om kyrkan visar var

bosättningarna under denna tid kan ha legat. Även vid Hau finns ett antal rösen, en skeppssättning samt skärvstensförekomster.

Enstaka stensättningar och mindre gravfält i anslutning till den nuvarande odlingsbygden visar att större delen av området nyttjats under järnålder. Husgrunder efter tre till fyra gårdar från äldre järnålder finns i dag inom området, men troligtvis har här funnits flera, som i dag är överodlade. Järnålderns bebyggelse låg i nära anslutning till dagens bebyggelse, något som också kännetecknar vikingatidens boplatser. Två vikingatida boplatser är genom silverfynd kända N om Utoje. Från samma tid härstammar troligen ett antal slipskårestenar intill den forna kustlinjen.

Naturliga vikar S om Lunderhage, vid Lickedarve, vid Hau rävlar och Grönudden i anslutning till gravfält, båtlänningar mm kan ha utgjort hamnlägen under vikingatid-medeltid.

Från medeltid härstammar kyrkan.

Tre till fyra ödegårdar är kända i området under 1500-1600-talet. Vid 1600-talets mitt fanns här elva gårdar, alla skattehemman och de flesta medelstora. Störst var Lunderhage med 16 tunnland åker och 32 mansslätt äng. Tre av gårdarna var vid denna tid uppdelad i parter.

Skattläggningskartan från 1694 visar på små åkrar, främst intill gårdarna men också liggande i ängs- eller hagmark. Bortom åkermarken vidtog större ängsområden och därefter hagmark. Ängs- och inhägnad hagmark upptog ungefär lika stora ytor. I utmarkerna fanns ett flertal träsk samt en del mindre myområden.

Bebyggelselägena är i dag desamma som vid 1600-talets slut. Vägsystemet är bara till del detsamma. En hel del av 1600-talets åkrar brukas än i dag.

Vid skiftet slogs mindre åkerlappar ihop till större enheter och mellanliggande ängsmarker odlades upp. Intilliggande myrmarker dikades ur och plöjdes upp.

Under 1900-talet har viss åkermark tagits ur bruk. Detta gäller främst mer perifert liggande åkrar samt ett större åkersystem vid Bläse.

Vid sidan av jordbruket har stenindustrin vid Bläse och Ar spelat en stor roll. I anslutning till dessa industrier uppkom ett flertal småfastigheter omkring sekelskiftet. I området finns också rester efter flera kalkugnar från 1600-1900-talet.

Fleringebygden har ovanligt väl bevarad gårdsbebyggelse i sten från 1700- och 1800-talen med få moderna tillskott. De flesta gårdar har parstugor från 1800-talet, men vissa är äldre som tvåvåningsenkelstugan på museigården Grodde, vilken troligen härstammar från 1700-talets början.

Hau består av två storbyggda parter från 1800-talets första hälft med dubbla flyglar till manbyggnaderna och stora ladugårdar med spåntak. Hau på Ar är byggnadsminne och hyser en fattiggård från 1800-talet i sten och trä med alla byggnader bevarade. Utoje innehåller två gårdsparter med en mängd byggnader från 1700- och 1800-talet från självhushållets dagar.

Vegetation och flora

Hällmarkerna är oftast floristiskt intressanta och utgör växtplatser för alpnycklar, salepsrot, kalkdån, gotlandssolvända och kalknarv med flera sällsyntheter. Den för Got-

land unika svärdkrisslan har rika förekomster. I kustområdet där kalkhälltallskogens mjölonmattor övergår i strandgruset växer gotlandsspecialiteterna alpnycklar och gotlandsnarv.

Hotade växter enligt ängs- och hagmarksinventeringen:
Källnate: Fleringe 1
Honungsblomster: Fleringe 8.

Fauna
Av häckande fåglar som är knutna till det öppna eller halvöppna landskapet kan nämnas lärkfalk, nattskärra och trädlärka.

Värdekriterier
Fornlämningsbilden visar att området nyttjats sedan sten- och bronsålder och brukats sedan äldre järnålder.
En del av 1600-talets åkrar odlas än i dag.

Stor areal naturlig betesmark.

Spår av äldre odlande är till del lätt avläsbart i nuvarande terräng.

Till stora delar väl bevarad småskalig arrondering.

Till del ålderdomligt vägnät.

Kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsemiljöer från 1700- och 1800-talet i ursprungligt läge med få moderna tillskott.

Området har stora skönhetsvärden.

Här finns också stora pedagogiska värden.

Området är lättillgängligt och av stor betydelse för friluftsliv och turism.

Bunge 6

Sammanfattande värdeomdöme: N II, K II, S III

Top karta: 66D **Ek karta: 07J3h, 07J3i, 07J4h, 07J4i**
Koordinater: 07J3i 4a5f
Åker: 411 ha **Naturlig betesmark: 1424 ha** **Naturlig slåttermark: 9 ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
Riksintresse för naturvården (område nr I 7).

Hela kuststräckan är av riksintresse för friluftslivet.

Bunge kyrka med närmiljö ingår i riksintresseområde för kulturmiljövården, område nr I 93.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Bunge 1-58 (alla i Bunge socken)

Gaustäde är byggnadsminne.

Översiktlig beskrivning
Området innefattar Bunge socken.

Till största delen består området av glesa hällmarkstallskogar, med stort inslag av större trädlösa områden. Söder om bebyggelsen kring Bunge kyrka och söder om Fårösund finns ett större sammanhängande åkerlandskap.

Betesmarkerna som karterats i ängs- och hagmarksinventeringen upptar sammanlagt en stor areal. Den största delen av dessa betesmarker är alvar, öppna marker med stort inslag av hällmarker eller betespräglade skogar som är mer eller mindre glesa. Till största delen saknar dessa områden hävd, men en del, även större områden av detta slag är välhävdade. Ett drygt 20-tal hektar strandäng ingår i området men hävden är här genomgående svag eller saknas. Före detta slåttermark som nu betas upptar drygt 70 hektar fördelade på många små områden som till övervägande del är i god hävd. De tre slåttermarker som finns saknar eller har bristfällig hävd.

Kulturhistoriska förhållanden
Området låg under tidig forntid på den ö som då fanns mellan Lärbrosundet och Fårösundet. En mesolitisk boplats med rika lämningar har legat i Strå i områdets nordligaste del och hela Bungeområdet utgjorde under stenålder resursområde för denna boplats.

Att området varit bebott också under bronsålder visar enstaka rösen längs den dåtida kustlinjen, nu belägna långt in i landet. Från denna tid kan även en del skärvstensförekomster i området härstamma.

Spår från äldre järnålder är sparsamma. Vid Änge i V finns områdets enda rest av en järnåldersgård, men här och var i framför allt områdets S delar finns små rester efter stensträngar, som en gång kan ha inhägnat inägomark på nu överodlade järnåldersgårdar. Gravfält från järnåldern saknas helt, däremot förekommer enstaka stensättningar.

Vikingatida bosättningar har av vikingatida skattfynd att döma legat vid Ducker och Biskops. Från denna tid härstammar troligen också de slipskårestenar och stenar med slipyta, som numera påträffas en bit ovan den S och Ö kustlinjen. I Hultungsviken alldeles vid gränsen till Rute i S har troligen en hamnplats funnits under vikingatid-medeltid.

Från medeltid härstammar kyrkan omgiven av en kyrkomur med skyttespringor, en port och den medeltida prästgårdsruinen. Av namnet att döma bör en medeltida stenbyggnad också ha funnits vid Stenstugu V om kyrkan.

Sju ödegårdar i socknen är kända under 1500- och 1600-talet. Vid 1600-talets mitt fanns här tolv gårdar, alla skattehemman. Skillnaderna mellan gårdarnas storlek var stora. Den största, Stucks, hade 28 tunnland åker och 40 mansslätt äng, medan den minsta, Gaustäde, endast hade 6 tunnland åker och 10 mansslätt äng. Vid denna tid var endast en av gårdarna, Broungs, delad i parter.

Skattläggningskartan från omkring 1700 visar att åkrarna var små och låg nära gårdarna, men att det också fanns perifert liggande åkrar i omgivande ängs- eller hagmark. Den inhägnade hagmarken tycks ha upptagit lika stor eller något större areal än den sammanlagda ängsmarken i området.

Gårdarnas bebyggelselägen är i dag i många fall desamma, medan vägnätet till stor del är förändrat. Endast en mindre del av 1700-talets åkermark odlas än i dag.

Efter laga skifte har mindre åkrar slagits ihop till större enheter och de intilliggande eller mellanliggande ängsmarkerna förvandlats till åker. Även en hel del f d hagmark har odlats upp. Efter 1930-talet har Fårösunds samhälle expanderat främst på f d åkermark.

Fiske och säljakt har spelat en viktig roll för i stort sett alla gårdarna i socknen. På 1600-talet hade varje gård sina särskilda fiske- och jaktställen vid kusten. Gårdarna närmast stranden fick sin största förtjänst genom fiske.

Vid sidan av jordbruk och fiske bröt och brände man kalksten både för eget behov och för export. I området finns flera stora kalkugnar bl a vid Bunn, i Fårösund och på Bungenäs. Skogen gav produkter som tjära, byggnadsmaterial och ved, vilket gav viktiga biinkomster.

Bebyggelsen i Bunge härstammar till största delen från 1800-talet med manbyggnader som ofta har köksbakbyggen.

Kulturhistoriskt intressanta bebyggelsemiljöer m m, bl a från trakten, finns samlade i Bungemuseet. Gaustäde V därom är byggnadsminne och hyser många byggnader från 1600- till 1800-talet med medeltida anor. Den långa ladugården är Gotlands äldsta stenladugård näst efter Kattlunds i Grötlingbo.

Vegetation och flora

Hotade växter enligt ängs- och hagmarksinventeringen:
Flockarun: Bunge 1, Bunge 54
Källnate: Bunge 10
Honungsblomster: Bunge 26, Bunge 49, Bunge 30
Salepsrot: Bunge 38.

Värdekriterier
Kontinuerligt boende sedan stenålder.

Kända vikingatida och medeltida bebyggelselägen.

Stor areal naturlig betesmark.

I Bungemuseet och vid Gaustäde finns kulturhistoriskt intressanta bebyggelsemiljöer med stort pedagogiskt värde.

Hangvar-Othem 7

Sammanfattande värdeomdöme: N II, K II, S II

Top karta: 66C **Ek karta: 07J4d, 07J3d, 07J3c, 07J2c, 07J2d, 07J2e, 07J3e, 07J0e, 07J0f,07J1e,07J1f** **Koordinater: 07J2e 2c8c**
Åker: 1695 ha **Naturlig betesmark: 3486 ha** **Naturlig slåttermark: 7 ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
Del av området är av riksintresse för naturvården (områdena nr I 14, I 15, I 16 och I 17).

Hela kusten är av riksintresse för friluftslivet.

En mindre del av området ingår i Hall-Hangvar naturreservat.

Riksintresseområde för kulturmiljövården, nr I 9.1, I 9.2, I 14.1 och I 93.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Hangvar 1-63 (alla områden), Lärbro 7, Tingstäde 2-6, 9, Othem 1-11.

Sigsarve i Hangvar är byggnadsminne.

Översiktlig beskrivning
Området innefattar större delen av Hangvar socken, stor del av Othem socken samt mindre intilliggande områden i Lärbro och Stenkyrka socken.

Innanför naturreservatet Hall-Hangvars markanta klintsluttning utbreder sig ett platålandskap med betesmarker, åkrar, myrar och skogar i mosaik. Vegetationen är mångformig och vissa myrpartier är mycket orkidérika.

I direkt anslutning till naturreservatet Hall-Hangvar utbreder sig ett åker- och beteslandskap vid Häftings. Den odlade marken omges av stenmurar och gärdesgårdar kantar vägen.

Inom området finns stora arealer naturliga betesmarker. Alvar, buskrika men trädlösa utmarker, hällmarksbundna utmarker liksom betad skog är de naturtyper som helt dominerar dessa betesmarker. I Hangvar socken är en stor del av dessa betesmarker fortfarande i god hävd även om stora arealer utan hävd också återfinns.

Forsviden och File hajdar i Othem socken utgör två stora komplex av hällmarksområden. Forsviden och File hajdar är till stor del fortfarande öppna som ett resultat av gångna århundradens bete. I Othem socken finns två områden med slagen ängsmark. Korsänget som är stort och välhävdat hyser mycket stora värden.

Vid Stora och Lilla Häftings, samt vid Verkmyr finns ett åker- och beteslandskap vars huvudprägel ges av de betade markerna. Området är mycket kargt med hällmarker och huvudsaklig vegetation av tall och en. Den öppna marken är inrutad av stenmurar.

Kulturhistoriska förhållanden
Området ingick under stenålder som resursområde för boplatser i Hall, Ire-Lickershamnsområdet och Lärbro. Inom området finns kända stenåldersboplatser vid Ire i Stenkyrka socken.

Spår av aktivitet från bronsålder finns i form av enstaka rösen och skeppssättningar samt skärvstenshögar vid den forna kusten samt i anslutning till de stora myrarna Elinghems myr och Kyrkebys myr.

Under äldre järnålder låg gårdarna spridda främst i anslutning till nuvarande odlingslandskap men också som ensligt liggande utmarksgårdar. Rester av ca 27 gårdar från denna tid med husgrunder och tillhörande mer eller mindre välbevarat stensträngssystem, utvisande var inägorna legat, finns bevarade inom området. Till flera gårdar hör större eller mindre gravfält.

Från samma tid torde de fornborgar som finns i området höra. Fornborgar på klintar finns vid kusten, en vid Häftings och två vid Ire. Söder om Othems kyrka ligger en fornborg av flatmarkstyp. Bogårdsmuren runt Elinghems ödekyrka kan eventuellt vara en f d fornborg.

Kända vikingatida bosättningar i området finns vid Grausne i områdets SV del samt vid Barshage, Kviende och Ytings i Othem.

I området bör ha funnits ett flertal boplatser, som i dag är överodlade. Spritt i området finns ett antal slipskåror i sten eller häll som troligen härstammar från samma tid.

Medeltida bebyggelselämningar finns i kyrkorna i Hangvar, Othem, Elinghem och Gann samt vid Klints, Othemars och prästgården i Othem. Vid Ringslan i Ire tros en medeltida gård ha legat och namnet Stenstugu i Othem tyder på att där funnits ett medeltida stenhus.

Eventuellt kan också lämningar S om den nuvarande bebyggelsen vid Sigsarve i Hangvar vara från medeltid.

Från perioden 1500- och 1600-talet finns sex ödegårdar kända.

Vid 1600-talets mitt fanns i området 28 gårdar, alla skattehemman. Gårdarna var små till medelstora. Störst var Stora och Lilla Ire, som brukades av samma ägare, med tillsammans 40 tunnland åker och 40 mansslätt äng. Endast två av de 28 gårdarna var vid denna tid uppdelade i parter.

Skattläggningskartan från 1696 visar på små åkrar i anslutning till gårdar men också mer perifert liggande åkrar i ängs- och hagmarker. Bortom åkermarken vidtog relativt stora ängsmarker och därefter en till ytan betydligt mindre del inhägnad hagmark. Odlingsbygderna låg isolerade och insprängda i omgivande skogsmark med stort inslag av myrar och våtmarker.

Bebyggelselägena är i dag i stort desamma, något som också gäller vägnätet. En relativt stor andel av 1600-talets åkrar odlas än i dag.

Efter skiftena på 1700- och 1800-talet har uppodlingsgraden ökat. Mindre åkertegar har slagits ihop till större enheter genom täckdikning. Större delen av f d ängsmarken samt även en del hagmark i anslutning till tidigare åkermark omvandlades till åker och myrmarker dikades ut och odlades upp.

Sedan 1930-talet har inga större förändringar skett vad gäller områdets åkerareal och markanvändning.

Vid sidan av jordbruket har fiske, kalk- och tjärbränning spelat en viktig roll.

Bebyggelsen i Hangvar uppvisar stor variation i både ålder och utformning.

Ire är en stor gårdsmiljö med en stor tvåvånings manbyggnad och ovanligt stora väl bevarade ladugårdsbyggnader från 1880-talet. Vid Bäcks finns ett grannlag bestående av tre parter där huvuddelen av bebyggelsen är från 1800-talets början med två envånings parstugor och en yngre manbyggnad samt många uthusbyggnader som sluter storgårdarna. Kullshage har en obetydligt förändrad parstuga med nordergutniska proportioner, hög takresning, frontespis och stora skorstenar. Sigsarve, som är byggnadsminne, hyser två tätt liggande parter, båda obetydligt förändrade och med många byggnader från 1700-och 1800-talet i behåll.

Bebyggelsen i Othem härstammar till största delen från 1800- och 1900-talet.

Othemars har en gårdsmiljö med byggnader från olika tider som visar gårdens utveckling. Här finns en väl bevarad stenladugård med tegeltak och portlider in till storgården, en mangårdsbyggnad från 1850-talet med frontespis och tillhörande brygghus samt bakom mangårdsbyggnaden en yngre ladugård.

Klints, vid kanten av Filehajdar, har en mycket säregen manbyggnad, vars äldsta del är byggd i två våningar med enkelstugans utsträckning, tillbyggd i slutet av 1800-talet med en våning på hög stensockel. Brygghus och en stor sekelskiftes stenladugård hör till gården. Barshage har en gårdsmiljö med mycket vackert läge med manbyggnaden liggande på hedkanten och ladugården nedanför. Här finns en stor envånings parstuga från 1750, obetydligt förändrad samt två flyglar och en stor stenladugård från 1800-talets mitt.

Vid sidan av jordbruket har fiske i sjön och myrar spelat en viktig roll liksom kalk- och tjärbränning.

Vegetation och flora

Flera av områdets hällmarker är floristiskt intressanta. På hällmarksområdet väster om Stigmyr i Hangvar växer bl a svärdkrissla, gotlandssolvända, vätögontröst och salepsrot.

File hajdar hyser landets största bestånd av nipsippa.

Othems korsänge är ett av Gotlands botaniskt sett rikaste ängen.

Inom området finns ett flertal botaniskt rika källkärr med förekomster av bl a luktsporre, kärrlilja och brun ögontröst.

Hotade växter enligt ängs- och hagmarksinventeringen:
Salepsrot: Hangvar 18,
Svärdkrissla: Hangvar 18, Tingstäde 2, Honungsblomster: Tingstäde 2, Othem 9,
Luktsporre: Tingstäde 5,
Flockarun; Tingstäde 9,
Tidigblommande höskallra: Othem 8,
Nipsippa: Othem 9.

Fauna
Inom området häckar skogsfåglar som trana, orre, korp och trädlärka.

Värdekriterier
Området har kontinuerligt nyttjats sedan stenålder och brukats sedan yngre bronsålder-äldre järnålder.

Här finns rester av ett stort antal gårdar från äldre järnålder samt känd vikingatida boplats och medeltida lämningar.

Mycket av det gamla kulturlandskapet finns kvar.

En stor del av 1600-talets åkrar brukas än.

Stor areal naturlig betesmark.

Spår av äldre brukande är ofta lätt avläsbart i nuvarande terräng.

Småskalig arrondering.

Till stor del bibehållet ålderdomligt vägnät.

Kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsemiljöer ofta med kontinuitet från äldre järnålder med ibland för bygden särpräglade och ålderdomliga drag.

I området finns stora skönhetsvärden.

Det är pedagogiskt värdefullt genom sin småskalighet och gårdarnas påvisbara långa kontinuitet.

Området är lättillgängligt och av stort värde för friluftsliv och turism.

Stenkyrka 8

Sammanfattande värdeomdöme: N III, K II, S II

Top karta: 66C **Ek karta: 07J2b, 07J2c, 07J2d, 07J3c, 07J3d**
Koordinater: 07J2c 2b8i
Åker: 737 ha **Naturlig betesmark: 341 ha** **Naturlig slåttermark: 3 ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
Del av området är av riksintresse för naturvården (område nr I 22).

Riksintresseområde för kulturmiljövården, nr I 15.1 och I 93.

Hela kuststräckan är av riksintresse för friluftslivet.

Naturreservatet Jungfrun och naturvårdsområdet Grausne källmyr ingår i området.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Stenkyrka 1-16, 21, Lummelunda 1.

Översiktlig beskrivning
Området omfattar norra delen av Stenkyrka socken med odlingsbygden omkring kyrkan samt en liten del av Lummelunda socken.

Norr om Stenkyrka kyrka är jordbrukslandskapet relativt småskaligt. Norr och väster om riksvägen dominerar lågvuxen tallskog med stort inslag av små, öppna våtmarker. Ett av de få uppodlade inslagen i detta skogsområde är Vale gård som har ett småskaligt odlingslandskap som ej genomgått laga skifte.

De naturliga betesmarkerna i området består främst av utmarker som är alvar, buskrik utmark eller annan öppen utmark. Till stor del saknar dessa områden hävd. Inslaget av källmyrar och fuktängar inom de naturliga betesmarkerna är påtagligt. I Stenkyrka socken finns två slåttermarker av vilka Ekebysänget kan framhållas som välhävdat.

Kulturhistoriska förhållanden
Området har nyttjats kontinuerligt sedan stenålder. Vid Lickershamn i N finns tre stenåldersboplatser och i området i övrigt har enstaka lösfynd av flintredskap upphittats.

Bronsålderns boplatser har troligen legat längre in från kusten. Vid St Bjärs finns ett boplatsområde. Ett fåtal högar, rösen och skeppssättningar spridda i området vittnar om aktivitet under denna tid.

Den äldre järnålderns bebyggelse ligger i eller intill den centrala odlingsbygden i en vid ring kring kyrkan. Rester efter minst elva gårdar har kunnat identifieras med till del välbevarade stensträngar som en gång har inhägnat inägomarken. Här finns också exempel på ensligt liggande utmarksgårdar som Höglundar i norr. Spritt över större delen av området finns ett flertal järnåldersgravfält, varav det största, som ligger vid Lilla Bjärs, består av över 2000 gravar. Från samma tid torde de tre fornborgarna Ö om Lickershamn härstamma.

Ett flertal fynd av silverskatter visar att bebyggelsen under vikingatid legat Ö om vägen till Kappelshamn samt S och SÖ om kyrkan, ofta i anslutning till nuvarande bebyggelse. Ett flertal bildstenar och slipskårestenar från samma tid har upphittats i området.

Medeltida bebyggelselämningar förutom kyrkan finns i prästgården. Gården Stenstugu har troligen, av namnet att döma, haft en stenbyggnad under medeltid.

Mellan två och fyra ödegårdar kan ha funnits i området under 1500- och 1600-talet.

Revisionsboken från 1653 omtalar att här fanns 18 gårdar, 17 skattehemman och ett kronohemman. Kronohemmanet Kvie låg för tillfället öde. Gårdarna var i allmänhet små till medelstora. Störst var Tystebols med 16 tunnland åker och 24 mansslätt äng. Endast två av gårdarna var vid denna tid delade i parter.

Skattläggningskartan från omkring år 1700 visar på små åkertegar intill gårdar eller längs med vägar. Men här fanns också perifert liggande åkrar. Bortom åkermarken vidtog vidsträckta ängs- och hagmarker. Insprängda i odlingslandskapet liksom i skogslandskapet i norr låg mindre myrmarker.

Bebyggelselägena är i dag i stort desamma som på 1700-talet. Detta gäller också till stor del områdets vägar. En hel del av 1700-talets åkermark brukas än i dag.

Skiftena på 1700- och 1800-talet medförde stora förändringar i den centrala odlingsbygden. Små åkerstycken sammanfördes till större sammanhängande åkerområden. En stor del av den tidigare ängs- och hagmarken omvandlades till åker och mellanliggande myrmarker dikades ut och plöjdes upp.

Befolkningsökning och ökad partklyvning medförde förtätning av den befintliga bebyggelsen längs vägarna.

Mellan 1930-talet och 1970-talet har vissa, oftast perifert liggande, åkrar tagits ur bruk samtidigt som viss nyodling skett i anslutning till centralt liggande åkermark.

Dagens bebyggelse härstammar i huvudsak från slutet av 1800-talet och 1900-talet, och gårdsmiljöerna består av blandad bebyggelse. Av 1700-talsbebyggelsen återstår prästgården från 1795 samt en knuttimrad enkelstuga från Tystebols, nu vid hembygdsgården. På hembygdsgården finns också en äldre bulparstuga, ursprungligen från Hälge.

Vale, liggande avsides i socknen, består av tre parter, varav två ligger tätt intill varandra. Huvudparten består av en obetydligt förändrad tvåvånings parstuga med två flyglar och en ladugård med portlider. Till de övriga parterna hör envånings parstugor och ekonomibyggnader från slutet av 1800-talet, något förändrade.

Hälge, med en mangårdsbyggnad från sekelskiftet, har ett äldre brygghus och en ladugård som är den äldsta på ön som ännu är i bruk. Grannlaget vid Ekebys uppvisar ett äldre bebyggelsemönster från 1800-talet med små utspridda parter.

Vegetation och flora

Inom området finns ett stort antal botaniskt rika källkärr med förekomster av bl a luktsporre, sumpnyckar, kärrlilja, brun ögontröst, trubbtåg och källnate.

Hotade växter enligt ängs- och hagmarksinventeringen:
Trubbtåg: Lummelunda 1, Stenkyrka 8, 15.
Luktsporre: Lummelunda 1, Stenkyrka 1, 3, 5, 8, 14.
Brun ögontröst: Stenkyrka 1, 3, 5, 8, 13.
Gotlandsmåra: Stenkyrka 11.
Flockarun: Stenkyrka 12.

Värdekriterier
Spår av mänsklig verksamhet i området sedan stenåldern.

Gotlands största sammanhängande gravfält samt rester efter gårdar och hägnadssystem visar på kontinuerlig bosättning i området sedan yngre bronsålder-äldre järnålder.

Ett äldre vägnät, delvis förhistoriskt, samt en fortfarande småskalig disposition av markområdena ger området en ålderdomlig prägel.

Gårdarna ligger kvar på samma plats sedan åtminstone 1700-talet och åkermarken från denna tid odlas fortfarande i dag.

Den medeltida kyrkan och prästgården utgör en intressant kulturhistorisk miljö som dominerar landskapet i området.

Relativt stor areal naturlig betesmark.

Lärbro 9

Sammanfattande värdeomdöme: N II, K I, S I

Top karta: 66D **Ek karta: 07J 2e, 07J 2f, 07J 1f, 07J 1g, 07J 0f, 07J 0g**
Koordinater: 07J2f 0c6i
Åker: 1630 ha **Naturlig betesmark: 1342 ha** **Naturlig slåttermark: 5 ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
Hammarsänget utgör område av riksintresse för naturvården (område nr I 18).

Asunden utgör del av område av riksintresse för naturvården (område nr I 10).

Riksintresseområde för kulturmiljövården, nr I 10.1, I 11.1 och I 93.

Raukområdet på ön Asunden är naturreservat.

Ön Rävlen är fågelskyddsområde.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Lärbro 6, 9-24, 26-55.

Takstens i Lärbro är byggnadsminne.

Översiktlig beskrivning
Området innefattar större delen av Lärbro socken från Kappelshamnsviken i norr till Vägumeviken i söder samt södra delen av Othems socken.

Vitärtskällan, invid Kappelhamnsviken, är ett källkärr med kalkfuktängar som tidigare slagits och betats. Bete och viss slåtter har nu tagits upp på nytt.

Hammarsänget är ett välhävdat slåtteränge.

De naturliga betesmarkerna inom området består till en mycket stor del av rena alvarmarker som i de flesta fall saknar hävd men som ibland är välhävdade. Några exempel på välbetade skogar finns inom området. En rad tidigare slåttermarker som nu hävdas väl genom bete upptar en sammanlagd arel om knappt 60 hektar. Kring Vägumeviken och på Asunden finns ca 35 hektar välhävdade strandängar. Hammarsänget är ett välhävdat, ekdominerat änge med stora flacka slätter som kantas av träd och buskar.

Asunden som tillhör Othem socken är helt öppen, utan träd eller buskar. Öns norra del är strandängsartad och välbetad av får.

Höga lövalléer kring gården Takstens är ett ovanligt inslag som gör att landskapet här inte liknar något annat på Gotland.

Odlingslandskapet kring de fåtaliga gårdarna vid St Hammars är småskaligt och rumsligt varierat med mycket dikesvegetation mellan de oregelbundna enheterna.

Kulturhistoriska förhållanden
Mellan Kappelshamnsviken och Vägumeviken fanns under forntiden ett sund. På båda sidor av sundet finns i dag ett stort antal fornlämningar som vittnar om områdets betydelse. Lärbro är den gotländska socken som har flest fornlämningar.

Området fungerade under stenålder som resursområde för en boplats vid Gisslause i SV, en av Gotlands äldsta boplatser daterad till drygt 5000 år f Kr. Områdets gropkeramiska boplats låg vid Rangvide strax Ö om samhället. Från senare delen av stenålder finns rikliga lösfynd i områdets centrala delar samt hällkistgravar.

Under bronsålder tycks aktiviteten varit livlig. Över hela området finns ett stort antal rösen och skeppssättningar, främst längs den forna kusten och på båda sidor om det tidigare sundet.

Spritt över området och i anslutning till nuvarande odlingslandskap och bebyggelse låg järnålderns gårdar ofta i grupper liksom nu. I området finns ännu rester efter minst 24 gårdar från äldre järnålder med tillhörande husgrunder och till del bevarat stensträngssystem som inhägnat gårdarnas inägomark.

Ett flertal skattfynd från vikingatid visar att bebyggelsen även under denna tid var väl spridd. Från samma tid härstammar troligen flertalet bildstensfynd som gjorts i socknen samt den koncentration av slipskårestenar som finns på Vägumevikens östra strand. Ett vikingatida-medeltida hamnläge har funnits i Slite, ett annat har troligen legat S om Stajnskär i Vägumeviken.

Kända medeltida bebyggelselämningar är Lärbro kyrka med tillhörande kastal, den tidigare medeltida prästgården, husrester av stenhus vid Angelbos, vid Nors samt på slottsbacken i Slite.

Från 1500-och 1600-talet är elva ödegårdar kända.

Vid 1600-talets mitt fanns i området 32 gårdar. Endast en av dessa var då delad i parter. Gårdarna var i allmänhet medelstora. Störst var Pavalds med 40 tunnland åker och 36 mansslätt äng.

Skattläggningskartan från 1705-1706 över området visar att åkrarna låg intill gårdar och i anslutning till vägar. Även perifert liggande åkrar i omgivande ängs- eller hagmark förekom. Invid och mellan åkermarken utbredde sig ofta vidsträckta ängsmarker och utanför inhägnad hagmark. Den sammanlagda hagmarken upptog mindre areal än ängsmarken. Här och var i odlingslandskapet fanns mindre myrar och i den omgivande skogsmarken i O och NO låg de stora myrarna Takstensmyr och Hoburgsmyr.

En relativt stor del av 1700-talets åkrar odlas än i dag. Vägnätet är till största delen bevarat och gårdarnas bebyggelselägen är till del desamma som vid 1700-talets början.

Efter skiftena på 1700- och 1800-talet har en markant uppodling skett, framför allt på bekostnad av ängsmarken. En stor del av denna samt en hel del närliggande hagmark omvandlades till åker. Myrmarkerna dikades ut och odlades upp. Även en del nyodling förekom i intilliggande f d skogsområden.

Vid järnvägens tillkomst växte samhället omkring Lärbro kyrka och samma sak hände i Slite när cementfabriken anlades på 1920-talet och samhället blev industriort.

Vid sidan av jordbruket har kalkindustrin spelat en betydande roll alltsedan början av 1600-talet och var redan då en viktig industri i Slite. Bränning och export drevs av handelsmän med Länna gård som centrum för verksamheten. Dessutom bedrevs fiske, kvarn- och varvrörelse.

Söder om Slite ligger Sjuströmmar, utloppet från Bogeviken, som på medeltiden utvidgades med rännor vid sidan av utloppet för fiskets skull.

På Enholmen utanför Slite finns Karlsvärds fästning från 1700- och 1800-talet. Tidigare försvarsanläggningar från medeltiden i Slite fanns på Lotsbacken och Slottsbacken. På 1660-talet anlades en skans på Lotsbacken.

Få socknar på Gotland visar så stor variation i bebyggelsen som Lärbro. Ingen socken på norra Gotland har så många tvåvåningsparstugor eller i övrigt stora hus. Men här finns också ålderdomliga små hus i trä som Kaplansstugan och Stainskärbodarna.

Många gårdar uppvisar genuina drag, medan andra är mer förändrade. Att detta är en av öns rikaste kulturbygder avspeglas tydligt i bebyggelsen. Takstains är byggnadsminne och Gotlands mest sägenomspunna gård. Här finns bl a två intakt bevarade mangårdsbyggnader med målning i orginalskick, den ena från 1700-talet med rötter i medeltid, den andra från ca 1820. Det s k skolhuset är gäststuga i två våningar med medeltida drag. Ekonomibyggnaderna härstammar från 1700- till 1900-talet. Pavalds var tidigare en kalkpatronsgård med en imponerande mangårdsbyggnad uppförd i etapper under 1700-talet med salsvåning från 1816. Huset flankeras av fyra flyglar från 1700- och 1800-talet samt en stor ladugård i H-form från samma tid.

Vegetation och flora
Hammarsänget i områdets södra del är ett stort och välhävdat änge. På ön Asunden finns artrika strandängar med förekomster av bl a luddvedel, majviva, smultronklöver, dvärgarun och praktlav.

Hotade växter enligt ängs- och hagmarksinventeringen:
Svärdskrissla: Lärbro 6.
Trubbtåg: Lärbro 8.
Luktsporre: Lärbro 8,
Brun ögontröst: Lärbro 28, 29.
Flockarun: Lärbro 34
Honungsblomster: Lärbro 49
Tidigblommande höskallra: Lärbro 55.

Fauna
På Asunden häckar flera hundra par ejder, rödspov, kärrsnäppa, brushane, skärfläcka, skräntärna, småtärna och tobisgrissla.

Värdekriterier
Lärbro är den fornlämningstätaste socknen på Gotland.

Här finns kontinuitet alltifrån stenålder med kontinuerligt brukande sedan yngre bronsålder-äldre järnålder.

I området finns rester efter ett stort antal järnåldergårdar, ett flertal kända vikingatida bebyggelselägen och hamnlägen samt medeltida bebyggelselämningar.

En relativt stor del av 1700-talets åkrar odlas ännu.

Stor areal naturlig betesmark.

Spår av äldre brukande till del avläsbart i nuvarande terräng.

Till stora delar småskalig arrondering.

Ålderdomligt vägnät.

Kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsemiljöer från 1700- till 1900-tal med ålderdomliga och till del genuina drag, oftast i ursprungligt läge.

I området finns stora skönhetsvärden.

Här finns också stora pedagogiska värden bl a i kalkindustrins utveckling genom tiderna.

Området är lättillgängligt och av värde för friluftsliv och turism.

Hellvi 10

Sammanfattande värdeomdöme: N II, K II, S II

Top karta: 66D **Ek karta: 07J0g, 07J1g, 07J1h, 07J2g, 07J2h**
Koordinater: 07J1g 2e7g
Åker: 654 ha **Naturlig betesmark: 791 ha** **Naturlig slåttermark: -**

Befintligt skydd och planeringsstatus
En mindre del av området är av riksintresse för naturvården (områdena nr I 8, I 10 och I 11).

Hela kusten är av riksintresse för friluftslivet.

Raukområdena vid Hideviken, S:t Olofsholm, Ytterholmen, Lörgeudd och MalmsKyllaj är naturreservat.

Område av riksintresse för kulturmiljövården, nr I 11.2, I 11.3 och I 93.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Hellvi: 1-18 (alla inom socknen).

Strandridaregården i Kyllaj är byggnadsminne.

Översiktlig beskrivning
Området innefattar större delen av den centrala delen av Hellvi socken.

Området upptas till stora delar av en uppodlad dalgång söder om Hellvi kyrka. Dalen är tydligt zonerad med hedbetesmarker, längsgående vägar och bebyggelse i sluttningarna. Runt dalen höjer sig skogsmark bestående av hällmarksskog. Öster om dalen öppnar sig ett småskaligt åkerlandskap som sträcker sig till klinten innanför Kyllaj. Kyllaj är en väl samlad miljö med kalkugnar nedanför klintkanten med raukar. Söder om Kyllaj finns spår av övergivna stenbrott mellan låga klintar, raukar och strandskog. Även längre söderut finns spår efter kalkindustrianläggningar från olika tider längs kusten.

Öarna Fjaugen och Klasen är två öar som präglas av långvarigt bete. Ön Klasen är helt öppen, så gott som helt utan träd och buskar.

Inom området finns 18 objekt med naturlig betesmark. De två största av dessa objekt utgörs av två utmarksområden, dels vid Kyllaj haidar, dels ett stort område söder om Kyllaj haidar, norr om Aurskallviken. Båda dessa områden saknar idag hävd. Detta gäller även större delen av de alvarmarker som utgör merparten av de naturliga betesmarkerna inom området. Av havsstrandäng finns 12 hektar på ön Fjaugen och Klasen.

Kulturhistoriska förhållanden
Hellvi utgjorde under stenålder resursområde för boplatser i Lärbroområdet. Lösfynd av stenyxor har hittats vid Malms i områdets Ö del.

Rösen och skeppssättningar samt enstaka skärvstenshögar på båda sidor om Fardume träsk samt vid den forna kustlinjen visar att området var besatt från och med bronsålder.

Från äldre järnålder finns i dag spår i form av husgrunder av 13 gårdar. Bebyggelsen tycks ha legat väl spridd i området. Därtill finns några större samt flera mindre gravfält, enstaka stensättningar och resta stenar spridda över hela området. Ett flertal ytor med odlingsrösen kan möjligen härstamma från denna tid.

Vikingatida silverskatter vid Lilla Ire, Kännungs, Sudergårde och Malms visar var bebyggelsen troligen legat under vikingatid. Sliphällar och sliprännor vid Ire-gårdarna och vid Hemmungs kan vara från samma tid. Troliga hamnar under vikingatid-medeltid finns vid S:t Olofsholm och Hide.

Medeltida bebyggelselämningar i området är kyrkan och den intilliggande prästgårdsruinen med brunn. På S:t Olofsholm finns rester av en medeltida stenkyrka.

Tre ödegårdar är kända inom området under 1500- och 1600-talet.

Vid 1600-talets mitt fanns i området 14 gårdar, alla skattehemman. Gårdarna var i allmänhet medelstora. Störst var Vivlings med 25 tunnland åker och 46 mansslätt äng. Ingen av gårdarna var vid tillfället uppdelad i parter. Skattläggningskartan från 1694 visar på små åkertegar intill gårdarna och bredvidliggande större ängs- och hagmarker med inslag av en del mindre myrområden.

Jämfört med 1600-talskartan är bebyggelselägena i dag i stort desamma. Vägnätet är ännu till del detsamma. En hel del av 1600-talets åkermark odlas än i dag.

Efter skiftet övergick en stor del av den tidigare ängsmarken samt en hel del av hagmarken till åker. Större åkerområden tillkom genom hopslagning av mindre åkrar genom täckdikning. Vissa mellanliggande myrar dikades ut och odlades upp.

Mellan 1930- och 1970-talet har viss nedläggning av åkermark förekommit men också en del nyodling.

Stenindustrin söder om Kyllaj medförde att småställen uppkom omkring sekelskiftet i utkanten av den tidigare bebyggelsen.

Stenindustrin har i alla tider präglat trakten. Kalkbränning och stenbrytning har förekommit i stor skala alltsedan 1600-talets början. I området finns rester efter många kalkugnar, bl a Gotlands äldsta kalkugn från 1621 på S:t Olofsholm. Här finns också ett flertal stenbrott, tidigare hamnar och industrianläggningar.

Vid sidan av jordbruk och stenindustri har fisket spelat en viktig roll.

Bebyggelsen i Hellvi är variationsrik och påverkad av den omfattande kalkhanteringen, där kalkpatronernas ofta storbyggda gårdar varit förebilder. Äldst är den intakt bevarade Strandridaregården i Kyllaj från ca 1730 med manbyggnad i sexdelad plan och tillbyggd brudkammare. Till gården hör drängstuga, brygghus och tullbod. Norrgarde intill vägen till Kyllaj är en välbevarad kringbyggd 1800-talsgård med ladugård mot vägen med portlider som leder in till den avgränsade storgården med ladugård och tröskvandring. På lillgården finns en parstuga i sten med flygel från 1870.

Fauna

Häckfågelfaunan på Fjaugen och Klasen är rik. Bl a häckar här grågås, tobisgrissla, dvärgmås, småtärna, skräntärna, brushane, kärrsnäppa, rödspov och skärpiplärka. Under våren rastar upp till ca 1 000 vitkindade gäss på ön.

Värdekriterier
Fornlämningsbilden visar på kontinuitet i boende och brukande alltsedan bronsålder-äldre järnålder.

I området finns husgrunder efter ett stort antal järnåldersgårdar liksom ett flertal kända vikingatida boplatser.

Här finns också medeltida bebyggelselämningar.

Området präglas av småskalig arrondering med spår av äldre brukande.

Stor areal naturlig betesmark.

Till del ålderdomligt vägnät.

Flera väl bibehållna kalkindustrimiljöer.

Kulturhistoriskt intressanta bebyggelsemiljöer, ofta i ursprungligt läge.

Området har stora skönhetsvärden liksom pedagogiska värden.

Det är lättillgängligt och av stort värde för friluftsliv och turism.

Rute 11

Sammanfattande värdeomdöme: N I, K II, S II

Top karta: 66D **Ek karta: 07J2g, 07J2h, 07J3g, 07J3h**
Koordinater: 07J2h 4b9a
Åker: 692 ha **Naturlig betesmark: 1438 ha** **Naturlig slåttermark: 6 ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
Del av området är av riksintresse för naturvården (områdena nr I 7, I 8, I 9, I 10 och I 11).

Rute kyrka med närmiljö ingår i riksintresseområde för kulturmiljövården, nr I 93.

Ön Skenholmen ingår i CW-området Gotlands ostkust.

Raukområdena Husken och Lergravsviken är naturreservat.

Norra delen av ön Furilden är fågelskyddsområde.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Rute 1-36 (alla områden).

Alvans Puttersjaus och Sören Norrbys källare i Fardume är byggnadsminnen.

Översiktlig beskrivning
Området innefattar större delen av Rute socken. Från högt liggande hällmarksområden i norr tränger flikar med burgar och backar mot söder ned över den bebyggda dalen. En sänka går söderut från kyrkan via Fardume träsk. Vid höjdsträckningarna finns strandvallar och vid Lergrav raukar. I dalgångarna finns småskaligt åker- och beteslandskap med stort inslag av lövvegetation. Bebyggelsen ligger i huvudsak i kanten på de öppna markerna. Gårdarna ligger dels spridda, dels samlade i grupper. Valleviken är ett gammalt brukssamhälle.

De naturliga betesmarkerna har stor utbredning i Rute socken. Den övervägande arealen består av alvar, annan öppen utmark och betad skog och är med några undantag ohävdad. Områden med havsstrandäng upptar drygt 60 hektar men saknar till viss del hävd. Gamla slåttermarker som nu betas uppgår till sammanlagt nästan 60 hektar och är med några undantag i god hävd. Två naturliga slåttermarker som hävdas finns i området. Den 5 ha stora, nästan helt öppna ängen vid Stora Valle har rika svinrotsängar och högt naturvärde.

Norr om Fardumeträsk utbreder sig ett småskaligt kulturlandskap av ålderdomlig karaktär och med stort lövinslag. Långa stengärdsgårdar kring betesenheterna gör miljön fullödig.

Skenholmen är en flack, gräsbevuxen ö, nästan helt utan träd och buskar.

Kulturhistoriska förhållanden
Området ingick under stenålder som resursområde för boplatser i Bungeområdet. Det har troligen varit bebott sedan bronsålder, vilket ett antal rösen och skeppssättningar längs den forna kusten i dag vittnar om. Enstaka skärvstenshögar i området kanske visar på var bebyggelsen låg under denna tid.

Från äldre järnålder finns rester efter fem gårdar, varav tre vid Bräntings, en vid Puttersjaus och en vid Risungs. Enstaka stensättningar, röjningsrösen, odlingsterrasser samt gravfält visar att större delen av området har nyttjats.

Vikingatida bebyggelse har, av funna silverskatter att döma, legat vid Kauparve, Valleviken och Puttersjaus. Vid sistnämnda plats har två fynd gjorts. Från vikingatid stammar också en bildsten vid Stora Valle och en runsten vid Ale. Enstaka slipskårestenar och stenar med slipyta finns intill den forna kustlinjen i S vid Lergravsviken, där en vikingatida-medeltida hamnplats troligen legat. En annan hamnplats troligen från samma tid finns vid Silduviken, där ett antal båtlänningar påträffats.

Fem medeltida bebyggelselämningar är kända i området, bl a ruiner vid Fardume, Alvans och Valla. Vid prästgården har en medeltida gårdsport stått och vid vägskälet intill kyrkan finns ett medeltida minneskors.

Från 1500- och 1600-talet är fem ödegårdar kända. Vid 1600-talets mitt fanns här 16 gårdar, alla skattehemman. Gårdarna var i allmänhet medelstora. Störst var Bräntings med 17 tunnland åker och 50 mansslätt äng. Fyra av gårdarna var vid denna tid uppdelade i parter.

Skattläggningskartan från 1694 visar på små åkrar intill gårdarna men också på åkrar insprängda i den intilliggande ängs- eller hagmarken. Ängs- och hagmark tycks ha upptagit ungefär lika stora arealer. Än i dag är bebyggelselägena i stort desamma som vid 1600-talets slut. Vägnätet är till större delen ursprungligt. De flesta av 1600-talets åkrar odlas än i dag.

Efter skiftena på 1800-talet har större delen av den tidigare ängsmarken och en del av hagmarken förvandlats till åker. Intilliggande myrar har dikats ut och odlats upp. Mindre åkrar har slagits ihop till större åkerområden genom täckdikning.

Befolkningsökningen vid 1800-talets slut medförde ökad partklyvning och förtätad bebyggelse. Ett flertal småfastigheter tillkom i samband med cementfabrikens anläggande i Valleviken, som därigenom förvandlades till ett brukssamhälle.

Sedan 1930-talet har en viss åkernedläggelse förekommit i området. Det gäller i första hand mindre och mer perifert liggande åkermark.

Vid sidan av jordbruket har kalkbränning, sten- och cementindustri, fiske och sjöfart spelat en stor roll. I området finns ett flertal kalkugnsruiner.

Bebyggelsen i Rute är mycket varierad. Kauparve och Västrume är ett grannlag med blandad bebyggelse från olika tider bestående av fyra parter, alla mer eller mindre förändrade. En del av den äldre bebyggelsestrukturen är bevarad. Fardume på klintkanten längs vägen har två ruiner till medeltida stenhus, en stor mangårdsbyggnad från 1750-talet och en mindre gårdsmiljö med en parstuga samt två flyglar.

Vid Alby och Sigfride finns ett grannlag med två gårdar och fyra parter nära varandra på rad längs vägen. Till grannlaget hör sten- och träbyggnader från olika tider. Puttersjaus och Alvans, ett grannlag med tre gårdar i rad tätt intill varandra längs vägen, har byggnader från olika tider, främst från 1800-talets början.

Vegetation och flora
Hotade växter enligt ängs- och hagmarksinventeringen:
Honungsblomster: Rute 7, 19, 21, 22, 24, 28, 31.
Luktsporre: Rute 9, 14, 36.
Salepsrot: Rute 21, 33.

Fauna
Rute Stormyr är utdikad och består till en del av ohävdade gräsmarker. Vitkindade gäss utnyttjar den f d myren som betesplats.

Skenholmen är en betydande häckplats för ejder, grågås och en rad andra våtmarksfåglar, bl a rödspov, brushane, kärrsnäppa, skräntärna och småtärna. Under våren utgör ön en viktig rastplats för vitkindade gäss, och upp till 3 000 exemplar har iakttagits här. Vintertid utgör ön med omgivande vatten en viktig uppehållsplats för änder, svanar och rovfåglar.

Strandängarna på den norra delen av Furilden hyser ett rikt fågelliv.

Värdekriterier
Fornlämningsbilden visar på långt kontinuerligt boende och brukande alltsedan bronsålder-äldre järnålder.

I området finns ett flertal kända boplatser från vikingatid och medeltida bebyggelselämningar.

Större delen av 1600-talets åkermark odlas än i dag.

Stor areal naturlig betesmark.

Området präglas av en småskalig arrondering med spår av äldre brukande.

Till del ålderdomligt vägnät.

Kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsemiljöer, ofta i ursprungligt läge.

Området innehar stora skönhetsvärden.

Här finns också pedagogiska värden.

Området är lättillgängligt och av värde för friluftsliv och turism.

Bro 12

Sammanfattande värdeomdöme: K II, S III

Top karta: 66A	**Ek karta: 06J9b, 06J9c**	**Koordinater: 06J9b 1e9g**
Åker: 412 ha	**Naturlig betesmark: 11 ha**	**Naturlig slåttermark: 2 ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
Bro tallänge utgör område av riksintresse för naturvården (område nr I 24).

Riksintresseområde för kulturmiljövården, nr 19.1.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Bro 1-3.

Översiktlig beskrivning
Området omfattar den centrala delen av Bro socken. I väster finns karg hällmarkshed med ställvis mycket tunt jordtäcke; på många ställen går kalkhällen i dagen. På heden dominerar tall och en. SO om heden blir marklagret tjockare. Här ligger flera gårdar med öppen åkermark. Vid Bro kyrka och offerkälla finns en lundliknande samling lövträd samt ett tallänge. Av naturliga fodermarker finns i detta område endast små arealer utmark som dock är i god hävd liksom ett mindre änge invid Bro kyrka, vilket domineras av tall. Områdets mitt domineras av den uppodlade marken med St och L Åby gård i N vid den uppodlade Mörbymyr. Här finns betesmarker med inslag av lövträd.

Kulturhistoriska förhållanden
Området tillhörde under stenålder resursområde för boplatser omkring Visby och i närheten av Kvie i norr har lösfynd från denna tid hittats.

I området finns åtskilliga spår från bronsålder, koncentrerade till den östra och södra delen av området, framför allt omkring Bro stenkalm. Här finns rösen, skeppssättningar, stensättningar och gravfält med bl a resta stenar. I utkanten finns spår av fossila åkrar i form av åkerytor omgivna av stenvallar, där åkersystemet tydligt framträder p g a den ringa undervegetationen. Norr härom finns skärvstenshögar, som eventuellt visar var bebyggelsen legat. Längre norrut ligger två fornborgar på lite avstånd från varandra.

Väster om bronsåldersbygden finns rester efter tre gårdar från äldre järnålder i form av husgrunder, stensträngssystem, enskilda gravar samt i ett fall även åkrar. S om Bro kyrka ligger två större järnåldersgravfält och spritt över hela området finns ett stort antal stensättningar.

I området finns flera bildstenar: två Ö om Suderbys, två N om Stenstugu och två vid kyrkan. I anslutning till Bro offerkälla och närliggande vattendrag ligger ett flertal slipskårestenar. Fynd av silverföremål SÖ om Suderbys visar var en boplats från vikingatid troligen legat.

Bro är rikt på medeltida lämningar. Förutom kyrkan, offerkällan och en i närheten liggande bro finns i södra delen av området tre kalkstensbrott som troligen är medeltida. Intill kyrkan finns lämningar efter den medeltida prästgården samt den ännu stående gårdsporten. Medeltida bebyggelselämningar är kända vid Duss, Eriks, Stenstugu, Ytlings och L Åby.

Under 1500- och 1600-talets början fanns två ödegårdar i området, vid Kvie och Dacker. Gården Dacker låg ännu vid 1600-talets mitt öde. Då fanns i området nio gårdar, sju skattehemman och två kronohemman. Gårdarna var i allmänhet medelstora. Störst var Eriks och L. Åby med 20 resp 24 tunnland åker och 30 resp 20 mansslätt äng. Kronohemmanen upptogs av de ovan nämnda ödegårdarna. Fyra av gårdarna var vid denna tidpunkt uppdelade i parter.

Skattläggningskartan från 1696 visar på små åkertegar närmast gårdarna samt enstaka åkrar här och var i omgivande ängs- eller hagmark. Områdets mitt dominerades av ängsmark medan hagmarken låg i utkanterna. Jämfört med denna karta är bebyggelselägena än i dag desamma, något som också gäller vägnätet i området. Det mesta av 1600-talets åkermark brukas än i dag.

Efter laga skifte har en stor del av ängsmarken och även en del mellanliggande hagmark omvandlats till åker samtidigt som de sammanlagda åkerytorna blivit större genom täckdikning. Mellan 1930-talet och 1970-talet har inga större markförändringar skett i området.

Vid sidan av jordbruket har bränning och brytning av kalk förekommit. I området finns ett flertal kalkugnsruiner.

Den nuvarande bebyggelsen i Bro är mångfasetterad och vittnar om välmåga och rika kontakter, vilket återspeglar sig i byggnadernas utformning.

Duss är en stor gårdsmiljö med en manbyggnad i fonden av en allé från vägen. Storgården med en yngre stenladugård ligger S om manbyggnaden, en tvåvånings parstuga med vissa medeltida murrester, tillbyggd med flyglar på gavlarna. Byggnaderna är obetydligt förändrade. Till gården hör en medeltida brunn.

Eriks, Ytlings och f d Dackers är en bebyggelsemiljö bestående av tre gårdar, som ligger öppet i landskapet. Till N gården Eriks hör en 1800-tals parstuga med mansardtak, frontespis och två flyglar. En allé leder fram till storgården. Till den mellersta gården Ytlings hör en tvåvånings parstuga från början av 1800-talet med för socknen karaktäristiska proportioner, låg brygghusflygel, äldre manbyggnad och ladugård med portlider ut till vägen. Till S gården tidigare Dackers, hör en stor, lång och smal parstuga och en ladugård med stort foderloft.

Vegetation och flora
Hotade växter enligt ängs- och hagmarksinventeringen:
Flockarun: Bro 2.

Värdekriterier
Täta fornlämningsmiljöer visar på lång kontinuerlig markanvändning alltifrån bronsålder-äldre järnålder.

I området finns gårdar från äldre järnålder med husgrunder, stensträngssystem och tillhörande åkrar liksom större järnåldersgravfält och fornborgar.

Här finns kända vikingatida boplatser liksom ett stort antal lämningar från medeltid.

Större delen av 1600-talets åkermark odlas än i dag.

Spår av äldre brukande är till del lätt avläsbart i nuvarande terräng.

Ålderdomligt vägnät med få förändringar.

Kulturhistoriskt intressanta bebyggelsemiljöer, de flesta med medeltida anor och oförändrade bebyggelselägen från 1700- och 1800-talet.

Området innehar stora pedagogiska värden liksom skönhetsvärden.

Det är lättillgängligt och av stort värde för friluftsliv och turism bl a på grund av sin närhet till Visby.

Hejnum-Bäl-Vallstena 13

Sammanfattande värdeomdöme: N II, K I, S II

Top karta: 66B **Ek karta: 06J7d, 06J7e, 06J8d, 06J8e, 06J9d, 06J9e, 07J0d**
Koordinater: 06J9e 2b7c
Åker: 2066 ha **Naturlig betesmark: 1014 ha** **Naturlig slåttermark: 34 ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
En stor del av området är av riksintresse för naturvården (områdena nr I 17, I 19 och I 28).

Riksintresseområde för kulturmiljövården, nr I 13.1 och I 93.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Hejnum 1-17 (alla områden), Bäl 1-7 (alla områden), Boge: 1, 2, 5-9, Vallstena 1-12 (alla områden).

Kallgatburg och Alvena lindaräng är naturreservat.

St. Kyrkebys i Hejnum är byggnadsminne.

Översiktlig beskrivning
File hajdar, Hejnum hällar och Kallgate bildar Gotlands största sammanhängande hällmarkskomplex. Områdets storslagna och mycket varierade utformning gör att området intar en särställning bland gotländska hällmarkskomplex. Gles martallvegetation präglar området, och markvegetationen är floristiskt väldifferentierad med inslag av bl a nipsippa, svärdkrissla, gotlandssolvända, tok mm. Våtmarker av olika slag intar stora arealer och i synnerhet översilningskärr och vätar sätter sin prägel på området.

Naturreservatet Kallgatburg omfattar en mindre del av det stora våtmarksrika hällmarkskomplexet. Vegetationen i reservatet domineras av källvattenpåverkade rikkärr med intressant flora.

Betet på de stora hällmarkerna i norra delen av området torde ha pågått i stor skala fram till 1930- och 1940-talet.

Vissa skogspartier i anslutning till hällmarksområdena, främst de lite frodigare delarna som hyser inslag av våtmarker betades in på 1970-talet. Efter att ha legat nere under ett par decennier har betet återupptagits i naturreservatet Kallgatburg med angränsande områden.

Vid Tingstädeträsks sydöstra strand finns ett av de få områden med sjöstrandäng som fortfarande betas.

Inom området finns sammanlagt 13 områden med slåttermark som fortfarande hävdas.

De mest värdefulla av ängarna är:
Alvena lindaräng är en av Gotlands största ännu hävdade ängar. Änget domineras av en stor mängd klappade lindar.

Sudergårda änge, strax söder om kyrkan i Bäl, är ett kontinuerligt och mycket väl hävdat änge med stora botaniska värden.

Laxarve änge i Boge är en av de mer välkända ängarna på Gotland och hör även till de mest värdefulla.

De naturliga betesmarkerna inom området består till stor del av utmarker i form av alvar, buskrik utmark, annan utmark, eller betad skog. Betet på de stora hällmarkerna i norra delen av området torde ha pågått i stor skala fram till 1930- och 40-talet.

Kulturhistoriska förhållanden

Hejnum

Hejnum tillhörde under stenålder resursområdet för boplatser i Gothemsområdet, där flera boplatser har ingått. Lösfynd visar på aktivitet i Hejnumområdet under senneolitikum.

Spår av bronsålder finns i ett relativt stort antal rösen, högar och skeppssättningar i Hejnums Ö, V och NV delar liksom i enstaka lösfynd.

Rester av eventuella fornåkrar från övergångstiden till järnålder har påträffats vid Mallgårds i V, vilket skulle kunna visa på kontinuerlig odling i området från denna tid. Under äldre järnålder låg gårdarna spridda främst i anslutning till nuvarande odlingslandskap, inte långt från dagens bebyggelse. I dag finns rester efter fyra gårdar med tillhörande stensträngssystem samt odlingsrösen. Den mest kända av dem är Rings i N med fyra undersökta husgrunder S om den nuvarande gården.

I anslutning till vägen i nord-sydlig riktning och norr om kyrkan ligger ett flertal gravfält, varav det största vid Bjärs till del är undersökt. Mindre gravfält finns N om Riddare samt i södra delen av området.

Fynd av vikingatida silver vid Kyrkebys och Rote intill Mallgårds samt två fynd norr om Rings visar att den vikingatida bebyggelsen legat relativt nära den nuvarande bebyggelsen. Från järnålder-vikingatid härstammar också ett flertal bildstenar upphittade i socknen, varav två av dem, vid Nygårds och Riddare, ännu står på ursprunglig plats. Från samma tid härstammar de fåtal slipskårestenar och slipblock som upphittats.

Medeltida bebyggelselämningar är kända i kyrkan, den medeltida prästgården, vid Lilla Kyrkebys samt vid Riddare. Några ödegårdar från 1500-tal och tidigt 1600-tal är inte kända i socknen. Enligt revisionsboken från 1653 fanns i området tolv gårdar, varav tio skattehemman och två kronohemman. Kronohemmanen hade några år tidigare legat öde. Gårdarna var i allmänhet medelstora. Ojämförligt störst var Stora Kyrkebys med 28 tunnland åker och 24 mansslätt äng. Ingen av gårdarna var vid denna tid uppdelad i parter.

Skattläggningskartan från 1698 visar på små åkertegar främst i närheten av gårdarna, men också insprängda här och var i ängs- eller hagmark. Bortom åkermarken låg ängsmark och därnäst hagmark. Ängs- och hagmarker tycks ha upptagit ungefär lika stora arealer. Inslag av myrmark fanns norr och söder om kyrkan. Öster och väster om odlingslandskapet vidtog vidsträckta utmarker, i väster med inslag av våtmark.

Jämfört med 1698 är bebyggelselägena med få undantag desamma. Detta gäller också till stor del dagens vägnät. De flesta av 1600-talsåkrarna odlas än i dag.

Socknen genomgick laga skifte först på 1950-talet. Till dess fanns mycket av strukturen i det gamla kulturlandskapet kvar. Det mesta av ängsmarken var dock redan före skiftet omvandlad till åkermark, liksom en hel del av hagmarken. Mindre åkrar hade slagits ihop till större genom täckdikning och mellanliggande myrmarker hade odlats upp.

Med laga skifte kom landskapet att få ett mer rätlinjigt utseende med större sammanhängande åkerområden, varvid den sammanlagda åkerarealen blev något större. Endast en bråkdel av den tidigare hagmarken återstod.

Under befolkningsökningen vid 1800-talets slut och omkring sekelskiftet tillkom nya fastigheter och bebyggelsen förtätades framför allt längs vägarna.

Vid sidan av jordbruket har kalkbränning spelat en stor roll för socknen.

Hejnum har en ovanligt ursprunglig bebyggelse med få moderna inslag. Gårdarna är ofta storbyggda med många höga tvåvånings mangårdsbyggnader med imponerande resning.

Kyrkebys består av sex parter, varav fyra har tvåvånings mangårdsbyggnader från 1700- och 1800-talet. Stora Kyrkebys är byggnadsminne med hela byggnadsbeståndet härstammande från 1700-talet. Bjärs är en liten 1800-tals gård med stenparstuga med faltak, yngre flygel och en liten ladugård med primitiv tröskbyggnad och bevarat verk.

Norrbys, Nygårds och Riddare är ett grannlag med tre spridda gårdar, vars bebyggelse är något förändrad och ligger öppet i ett småskaligt hedskogslandskap. Till V gården Nygårds hör en envånings parstuga med brutet tak och frontespis från början av 1800-talet, bostadsflygel, brygghusflygel och en stenladugård. Till den mellersta gården Norrbys hör en påbyggd 1700-tals parstuga, brygghusflygel, stenladugård och ett tvåvånings trämagasin. Till den Ö gården Riddare hör en mycket väl bevarad medeltida gårdsport.

Boge

Området ingick under stenåldern i resursområde för boplatser i Lärbroområdet. Några stenåldersfynd är hittills inte kända från Boge.

Ett fåtal enstaka rösen och högar samt skärvstensförekomster vid Laxarve kan visa var man har uppehållit sig under bronsålder.

Från äldre järnålder finns rikliga spår av bosättning och brukande i hela området med koncentration till området V och S om Boge kyrka samt vid Laxarve. I området har hittats en bildsten liksom två runstenar, av vilka Pilgårdsstenen är den mest kända. Från samma tid härstammar troligen de enstaka slipskårestenar som påträffats i området.

Kända medeltida bebyggelselämningar finns i den medeltida kyrkan samt vid Laxarve. Vid Laxarve och Västers finns medeltida minneskors i sten.

Från 1500- och 1600-talet känner vi till två ödegårdar i området.

År 1653 fanns här enligt revisionsboken åtta gårdar, alla skattehemman och de flesta medelstora. Största var Laxarve med 21 tunnland åker och 44 mansslätt äng. Två av gårdarna var vid denna tid uppdelade i parter. Skattläggningskartan från 1699 visar på små åkrar intill gårdar och längs med vägar samt en del perifert liggande åkrar. Bortom åkermarken vidtog ängs- och hagmarker, där den inhägnade hagmarken tycks ha dominerat.

Jämfört med skattläggningskarta är bebyggelselägena i dag i stort sett desamma. Vägnätet är till del detsamma. Större delen av 1600-talets åkermark brukas än i dag.

Vid laga skifte lades mindre åkrar ihop till större åkerområden. Intilliggande hagmarker och större delen av den tidigare ängsmarken omvandlades till åker. Nybebyggelse till-

kom i samband med ökad partklyvning och anläggandet av en cementfabrik i Slite. Bebyggelsen förtätades omkring kyrkan och längs med vägarna.
Mellan 1930-talet och 1970-talet syns inga större markförändringar ha skett i området.

Vid sidan av jordbruket har fisket spelat en viktig roll liksom brytning och bränning av kalk samt den senare tillkomna cementindustrin.

Dagens bebyggelse härstammar från främst 1800- och 1900-talet. Mojner och Pilgårds vid kyrkan är ett grannlag med fyra parter, varav tre ligger tätt intill varandra. Vid Pilgårds har den mellersta parten en gårdsmiljö med ett stort antal byggnader där mycket små förändringar har skett. Här finns en envånings parstuga i sten från 1874 med källare och trappa med bislag, två flyglar från olika tider, varav ett brygghus från 1700-talet. Till storgården hör grishus med faltak och timmerbular.

Lauritse, Sles och Hägvide är en bebyggelsemiljö längs vägen mellan Lauritse och Klinte med parter liggande tätt intill varandra på båda sidor om den slingrande vägen.

Vid Aner finns en drygt 100 år gammal vattenhjulskvarn som ännu brukas. Den är en av flera kvarnar som tidigare fanns vid Anerån mellan Othem och Bogeviken.

Bäl
Bäl ingick liksom Hejnumbygden i revirområdet för stenåldersbosättningarna i Gothemsområdet, vilket lösfynd av stenyxor visar.

Bronsåldern representeras i socknen av rösen i anslutning till höjden N om Bäls kyrka samt uppsamlade malstenar, i dag förvarade på gårdstomter.

Inom området finns rester efter minst sju gårdar från äldre järnålder med välbevarade husgrunder, stensträngssystem och i vissa fall odlingsrösen. De låg väl spridda över hela området och i närheten finns i dag ofta större eller mindre gravfält. Det största gravfältet finns vid Ösarve N om kyrkan.

Av den vikingatida bebyggelsen finns i dag inga spår. Enligt en gammal tradition skall en vikingatida silverskatt upphittats vid Gute, något som, om traditionen stämmer med verkligheten, skulle visa på en vikingatida boplats.

Medeltida bebyggelselämningar vid sidan av kyrkan har funnits i två, numera rivna, stenhus i Gute respektive Stenstugu.

Vid 1600-talets mitt fanns i området sex gårdar, alla skattehemman. Ingen av dem var då ännu delad i parter. Gårdarna var i allmänhet medelstora till små, med undantag av socknens storgård Gute med 25 tunnland åker och 60 mansslätt äng.

Skattläggningskartan från 1697 visar på många smååkrar i gårdarnas omedelbara närhet. Bortom dessa låg ängsmarker och därefter hagmark. Öster om bygden vidtog skogs- och hällmarker och i NV låg det stora myrområdet kallat Stormyr.

Bebyggelselägena är idag desamma, medan vägnätet delvis är förändrat. En stor del av 1700-talets åkrar är ännu i bruk.

Vid laga skifte slogs åkertegarna ihop till större enheter och de mellanliggande områdena med ängs- eller hagmark odlades upp. En stor del av den tidigare ängsmarken försvann därmed. Stormyr i norr dikades ut och omvandlades till åker. Några större förändringar tycks inte ha skett vad gäller åkerarealens storlek sedan 1930-talet.

Nya fastigheter tillkom genom ökad partklyvning under 1700- och 1800-talet i anslutning till äldre bebyggelse och vägar i området.

Bebyggelsen i Bäl är tämligen välbevarad, men av oftast yngre datum. Grannlaget Sudergårde-Stenstugu består av tre parter med byggnader från olika tider. Till Stenstugu hör en manbyggnad från 1794, en envånings parstuga och en yngre stenladugård. Till S parten av Sudergårde hör en mycket välbevarad mangårdsbyggnad från 1830, brygghusflygel, boningsflygel samt en något yngre sten- och träladugård. Till den N parten hör byggnader från 1870-talet, en manbyggnad med hög sockel och en hög brygghusflygel.

Vallstena

Vallstenaområdet tillhörde under stenålder resursområde för boplatser i Gothemsområdet, bl a för de två till tre boplatserna vid Medebys i områdets S del. Ett flertal lösfynd från denna tid har upphittats från norr till söder i områdets västra del.

Ett stort antal rösen, skeppssättningar samt lösfynd vittnar om stor aktivitet under bronsålder i framför allt områdets Ö och S del.

Mellan bronsålderns bygder i öster och dagens bebyggelse låg gårdarna under äldre järnålder. Området var under denna tid tättbebyggt. Inte mindre än tolv gårdar med tillhörande stensträngssystem kan idag återfinnas med störst koncentration till området Ö om kyrkan. Längre söderut, på den västra sidan av vägen, ligger i dag flera stora bygdegravfält såsom vid Vallstenarum och Grinds. I anslutning till järnåldersgårdarna finns också i regel enstaka mindre gravfält.

Två funna silverskatter vid Gudingsåkrarna NV om kyrkan utvisar var en del av den vikingatida bebyggelsen kan ha legat. Gudingsåkrarna var en samtida offerplats, där rikliga fynd av vikingatida järnföremål gjorts.

Medeltida bebyggelselämningar, förutom kyrkan, kan finnas strax norr om densamma, där troligen den medeltida prästgården en gång legat.

Endast en ödegård vid Slumre är känd efter medeltid. Vid 1600-talets mitt fanns i området tolv skattehemman och två kronohemman. Gårdarna var i allmänhet medelstora. Störst var Slumre med 30 tunnland åker och 32 mansslätt äng. Tre av gårdarna var vid denna tidpunkt uppdelad i parter, bl a de båda kronogårdarna, som tidigare legat öde.

Skattläggningskartan från 1700 visar att åkrarna var små och i huvudsak låg samlade intill gårdarna. Men även perifert liggande åkrar fanns insprängda i de omkringliggande vidsträckta ängs- och hagmarkerna. Jämförelser med dagens karta visar att gårdarnas bebyggelselägen är desamma som på 1700-talet, vilket också gäller vägnätet. En övervägande del av 1700-talets åkrar odlas än i dag.

Vid laga skifte kom större delen av ängsmarken och även en hel del f d hagmark att omvandlas till åker. Mindre åkertegar lades ihop till större enheter och myrmarken i V dikades ut och odlades upp. Bebyggelsen förtätades omkring den tidigare bebyggelsen och längs vägar i samband med befolkningsökning och ökade partklyvningar.

Mellan 1930- och 1970-talet synes inga större förändringar ha skett vad gäller åkerarealen. Endast mindre åkrar med sämre förutsättningar och i perifert läge har tagits ur bruk.

Bebyggelsen i Vallstena uppvisar stor variation med en hel del nyare inslag. Grinds, Medebys och Uppgarde är tre gårdar uppdelade på parter, som bildar en sammanhängande bebyggelsemiljö, där den äldre strukturen är bevarad fast de enskilda byggnaderna

är mer eller mindre förändrade. Vid Bjärs finns en mindre avskild gårdsmiljö med 1800-talsbebyggelse, en något förändrad manbyggnad och brygghus samt en obetydligt förändrad bulladugård med tröskvandring.

Vegetation och flora
Öster om hällmarksområdet Hejnumhällar finns stora våtmarksområden som delvis är utbildade som källkärr men huvudsakligen består av blekevätar. I dessa våtmarker finns rika förekomster av blodtopp, luktsporre, brun ögontröst m m, en av Gotlands två lokaler av guckusko samt Gotlands största bestånd av tok.

Alvena lindaräng liksom Sudergårda änge i Bäl är två av de botaniskt sett mest värdefulla ängarna på Gotland. Bl a finns i båda dessa ängar förekomster av den svenska ögontrösten.

Hotade växter enligt ängs- och hagmarksinventeringen:
Almlav: Hejnum 6, Vallstena 4, 5, 9, 10.
Svensk ögontröst: Vallstena 4.
Toppjungfrulin: Vallstena 9.

Fauna
Det stora hällmarksområdet hyser en av länets största spelplatser för orre. Nattskärra och trädlärka hör till de typiska fågelarterna i detta område.

Värdekriterier
Täta fornlämningsmiljöer i de tre socknarna visar på kontinuerligt nyttjande sedan stenålder och brukande sedan äldre järnålder.

Mycket av det gamla kulturlandskapet är ännu bevarat.

De flesta 1700-talsåkrar odlas än i dag.

Stor areal naturlig betesmark.

Flera områden med ängsmark som hör till de mest värdefulla på Gotland.

Spår av äldre brukande är lätt avläsbart i nuvarande terräng.

Till övervägande del småskalig arrondering.

Ålderdomligt vägnät.

Kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsemiljöer från medeltid, 1700- och 1800-talet, oftast i ursprungligt läge och med ålderdomliga bygdetypiska drag.

Området har stora pedagogiska värden.

Här finns stora skönhetsvärden.

Det är lättillgängligt och har stor betydelse för friluftsliv och turism.

Roma-Halla 14

Sammanfattande värdeomdöme: K I, S II

Top karta: 66A **Ek karta: 06J5b, 06J5e, 06J6b, 06J6c**
Koordinater: 06J5b 4e5g
Åker: 843 ha **Naturlig betesmark: 9 ha** **Naturlig slåttermark: 1 ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
Riksintresseområde för kulturmiljövården, nr 35.1

Naturvårdsområdet Klosteränge ingår i området.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Roma 1-2.

Översiktlig beskrivning
Området innefattar de centrala delarna av Roma och Halla socken. Här finns ett storskaligt åkerlandskap avbrutet av långa alléer som leder in till den forna kungsgården och klostret.

Vid Lövsta lantbruksskola finns en äng som sköts med fagning och slåtter. En svagt betad hagmark ingår också i området.

Kulturhistoriska förhållanden
Området ingick inte i något resursområde under stenålder, men enstaka lösfynd av stenyxor har gjorts bl a vid Halla i områdets Ö del. Söder om Halla kyrka finns boplatslämningar från yngre bronsålder.

Under äldre järnålder har det troligen funnits ett flertal gårdar i området, vilka i dag är överodlade. Kvar finns endast ett fåtal rester i form av enstaka stensträngssystem samt två husgrunder i SÖ förutom överplöjda boplatsrester i nuvarande åkrar. Att det i området funnits flera gårdar omvittnar de stora gravfält samt enstaka stensättningar som finns i anslutning till Högbro i Halla. Gravarna är till del undersökta och kända för sina rika fynd. Från järnålder härstammar troligen också de två intill varandra liggande fornborgarna S om Halla kyrka, varav den ena i sin helhet är överodlad och inte synlig från markytan. Intill finns ett stort boplatsområde som kontinuerligt använts från yngre bronsålder in i sen vikingatid.

Skattfynd av silver visar att den vikingatida bebyggelsen legat på båda sidor om den i dag utdikade myren mellan Roma och Halla.

I Roma, på det senare Roma klosters ägor, samlades årligen Alltinget, gutarnas högsta dömande instans. Under medeltid anlades förutom de två kyrkorna i Roma och Halla också cistercienserklostret Gutnalia, grundlagt år 1164 och uppkallat efter Gutnaltinget, gutarnas allting. Av klostret återstår i dag ovan mark endast klosterkyrkan. I den intilliggande, senare uppförda kungsgården finns bebyggelselämningar som tillhört klostret. Utanför området finns klostrets fiskdammar ännu i behåll.

Klostret kom med tiden att äga flera gårdar på Gotland och Öland samt stora besittningar i Estland. Efter reformationen fungerade det som kungsgård och residens för lands-

hövdingen, som på 1730-talet intill klostret lät uppföra den nuvarande mangårdsbyggnaden med flyglar av byggnadsmaterial taget från klosterbyggnaderna.

Från 1500-och 1600-talen är de två ödegårdarna Kvie och Högbro kända.

Vid 1600-talets mitt fanns i området inalles sju skattegårdar, alla utom en, Larsarve, förhållandevis stora med 21-30 tunnland åker och 27-32 mansslätt äng. Här fanns också klosterhemmanet Högbro, vars byggnader då sedan länge legat i ruiner. Endast en av gårdarna var vid denna tid uppdelad i parter.

Skattläggningskartorna från omkring 1700 visar att området var väl uppodlat. Åkrarna låg oftast i anslutning till gårdar och vägar. Omkring kungsgården fanns omfattande åkermarker. Mot Halla vidtog ängs- och hagmarker. Mellan Roma och Halla låg en myr och i norr låg den stora Roma myr.

Bebyggelselägena är i dag till större delen desamma som år 1700. Detta gäller i stort även vägsträckningarna. De flesta 1700-talsåkrar odlas även i dag.

Genom laga skiftet på 1800-talet kom de flesta ängsmarker och en del hagmark att odlas upp. Myrmarkerna i områdets mitt och i norr dikades ut och omvandlades till ett storskaligt åkerlandskap. Sedan 1930-talet har inga större markförändringar skett i området.

Genom järnvägens och sockerbrukets tillkomst i slutet av 1800-talet fick samhället ett kraftigt tillskott av nybebyggelse. Det växande samhället och sockerbruket har givit många arbetstillfällen vid sidan av jordbruket.

Dagens bebyggelse härstammar till största delen från 1800- och 1900-talet. Aumunds har en obetydligt förändrad stor tvåvånings mangårdsbyggnad. Larsarve intill vägkorsningen vid kyrkan har ett dominerande läge med en stor 1880-tals mangårdsbyggnad i tidsenlig putsornamentik. Manbyggnaden vid Kambs i Halla är uppförd i 1880-talets herrgårdsimiterande byggnadsstil. Kungsgården vid Roma kloster är byggnadsminnesmärke.

Vegetation och flora

I anslutning till sockerbrukets villor anlades vid sekelskiftet en park, vilken visat sig innehålla en mängd för Gotland sällsynta växter. Denna flora är säkerligen inkommen som oavsiktliga inslag i gräsfrö av tyskt och framför allt franskt ursprung vid parkens anläggande. Sockerbruksparken hyser drygt 40 sådana gräsfröinkomlingar, vilket gör den närmast unik i landet. Exempel på dessa arter är ljusgrön hundäxing, vitrapunkel, luden johannesört och parkkörvel.

Värdekriterier

Långt kontinuerligt brukande sedan äldre järnålder.

I området finns ett flertal kända vikingatida och medeltida bebyggelselägen samt lämningarna efter Roma kloster.

En stor del av 1700-talets åkrar odlas än i dag.

Till del ålderdomligt vägnät.

Kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsemiljöer från medeltid, 1700- och 1800-tal, i ursprungligt läge.

Området är lättillgängligt och av stort värde för turism.

Norrlanda 15

Sammanfattande värdeomdöme: N III, K II, S III

Top karta: 66B	**Ek karta: 06J6e, 06J5d, 05J5e**	**Koordinater: 06J6e 0a6c**
Åker: 516 ha	**Naturlig betesmark: 93 ha**	**Naturlig slåttermark: 1 ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
Ängs- och hagmarksinventeringen: Norrlanda 1-7, 14-18.

Norrlanda kyrka med närmiljö ingår i riksintresseområde för kulturmiljövården, område nr I 93.

Översiktlig beskrivning
Området omfattar den centrala odlingsbygden i Norrlanda socken inklusive gränstrakterna mot Hörsne socken. Här finns en öppen kulturmark som utmärks av småskalig åker- och betesmark insprängd i barrskog omväxlande med våtmarker. Jordtäcket i skogsmarkerna är ofta tunt.

De naturliga betesmarkerna inom området består till största delen av före detta slåttermark som nu betas väl, i vissa fall har hävden upphört. Några exempel på betade utmarker finns också. Ett litet område hävdas med fagning och slåtter.

Kulturhistoriska förhållanden
Norrlanda-området ingick under stenålder i resursområde för ett flertal boplatser i Gothem. Spridda högar och rösen samt skeppssättningar i områdets mellersta och östra delar vittnar om livlig aktivitet under bronsålder.

Från tiden yngre bronsålder-äldre järnålder härstammar troligen de rester av fornåkrar som nu finns vid Munkebos i den östra delen. Spritt över hela området finns lämningar av minst elva gårdar från äldre järnålder med husgrunder och delar av de stenhägnader som förr inhägnat inägomarken. Till flera av gårdarna finns större eller mindre gravfält.

Några vikingatida boplatser är inte kända i området, vilket tyder på att de förmodligen är överodlade. Från vikingatid härstammar troligen några slipskårestenar, funna vid Butrajvsmyr i N.

Kända medeltida bebyggelselämningar förutom kyrkan är den medeltida prästgården S om kyrkan med tillhörande gårdsport, ett ännu i två våningar stående medeltida hus vid Bringes samt en medeltida källare vid Burs.

I området fanns två till tre kända ödegårdar under 1500- och 1600-talet. Vid 1600-talets mitt fanns här tio skattehemman samt klosterhemmanet Munkebos. Gårdarna var i allmänhet medelstora och ingen av dem ännu uppdelad i parter. De största gårdarna Burs och Björke hade vardera 18 tunnland åker och 30 mansslätt äng.

Skattläggningskartan från 1700 visar på ofta små åkertegar i anslutning till gårdarna, därnäst ängs- och stora hagmarker. I norr och söder fanns stora myrmarker.

De flesta 1700-talsåkrar odlas än i dag och vägarna och gårdslägena är desamma nu som då.

Med 1800-talets laga skifte kom en stor del av ängsmarken och en hel del hagmark att omvandlas till åker. Nya åkrar tillkom i f d skogsmark. Så småningom odlades också myrmarkerna i norr och söder upp. Flera gårdar och mindre ställen tillkom längs vägarna i samband med partklyvningar.

Mellan 1930- och 1970-talets mitt har viss åkernedläggelse skett av perifert liggande åkrar, samtidigt som centralt liggande åkrar ofta har utökats.

Vid sidan av jordbruket har fisket spelat en viktig roll.

I Norrlanda dominerar parstugorna från 1800-talet, bl a vid Bringes, där också en välbevarad ruin finns efter ett medeltidshus. Norrlanda fornstuga är ett av öns främsta bygdemuseer visande en gård från 1700-talets första hälft. Vid Burs finns en obetydligt förändrad gårdsmiljö från 1800-talets mitt, med mangårdsbyggnad med frontespis och källare med bevarade snickerier och en stenladugård i vinkel ut mot vägen. Liste har ett grannlag av tre parter med manbyggnader från början, mitten och slutet av 1800-talet, varav två med brutna tak. Parterna ligger tätt och oregelbundet i det småskaliga hed- och tallskogslandskapet.

Vegetation och flora
Hotade växter enligt ängs- och hagmarksinventeringen:
Toppjungfrulin: Norrlanda 4.

Värdekriterier
Täta fornlämningsmiljöer i form av järnåldersgårdar och fornåkrar visar på kontinuerligt brukande sedan övergången mellan bronsålder och järnålder.

Här finns flera kända medeltida bebyggelselämningar.

Relativt stor förekomst av naturlig betesmark.

De flesta 1700-talsåkrar odlas än i dag.

Vägnätet och bebyggelselägena är desamma som år 1700.

Bibehållen småskalighet.

Spår av äldre brukande är ofta lätt avläsbart i terrängen.

Kulturhistoriskt intressanta gårdsmiljöer bl a i Bringes och i Norrlanda fornstuga.

Området har skönhetsvärden och stora pedagogiska värden i det välbevarade kulturlandskapet.

Det är relativt lättillgängligt och av värde för friluftsliv och turism.

Gothemkusten 16

Sammanfattande värdeomdöme: N I, K II, S II

Top karta: 66B	**Ek karta: 06J6f, 06J7f, 06J8f**	**Koordinater: 06J7f 0d3g**
Åker: 113 ha	**Naturlig betesmark: 324 ha**	**Naturlig slåttermark: - ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
En stor del av området är av riksintresse för naturvården (områdena nr I 29 och I 30).

Hela kuststräckan är av riksintresse för friluftslivet.

Sjön Storsund med närmaste omgivning är naturreservat.

Fiskeläget Agbod är av riksintresseområde för kulturmiljövården, nr 94.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Gothem 8, 9, 13-16

Översiktlig beskrivning
Ett småskuret kustområde med näs, vikar och några öar. Här finns betade öppna strandängar, skogbevuxna högre moränområden, strandvallar, enrika betesmarker samt enstaka fiskelägen.

Kyrkbingegrund är en flack holme som växer igen i det inre, men som på östra sidan ännu hyser stora öppna gräsytor.

Liste strandäng är en välhävdad, strandnära och mycket vacker äng.

Av havsstrandäng finns inom området drygt 100 ha registrerade. Strandängarna hävdas emellertid endast svagt. Drygt 200 ha buskrik utmark ingår och även en del före detta slåttermark som nu betas.

En stor del av området utgörs av strandängar som tidigare varit slagna (fram till 1940-talet i många fall) och som senare varit i god hävd genom bete. I dag betas fortfarande större delen av strandängarna inom området, men betet har på senare år varit så extensivt att högt gräs och buskage av slån och rosor fått fäste längs många avsnitt. Vissa partier är fortfarande välbetade.

Kulturhistoriska förhållanden
Området ingick under stenålder som resursområde för ett flertal boplatser i Gothemsområdet. Större delen av området torde dock då ha legat under vatten. Under bronsålder låg den forna kusten ungefär vid Hangre, där det i dag ligger två rösen från denna tid. Under järnålder har bebyggelse legat vid Nors och Botvaldevik, vilket bevarade stensträngssystem samt en husgrund visar. Botvaldevik var under vikingatid-tidig medeltid troligen en betydande hamnplats. I anslutning till hamnplatsen ligger ett litet gravfält. I området finns också en slipskåresten från ungefär samma tid.

Kända medeltida bebyggelselämningar finns i Hangre. Vid Nors omtalas en tomt, troligen en ödegård, under 1500- och 1600-talet.

Endast den södra delen av området var bebyggt under 1600- och 1700-talet. Här låg fyra skattehemman. Störst var Hangre med 28 tunnland åker och 32 mansslätt äng. Ingen av gårdarna var ännu uppdelad i parter.

Skattläggningskartan från 1697 visar att åkrarna låg samlade intill gårdarna. Här fanns också lite ängsmark, men den mesta ängsmarken låg vid kusten liksom hagmarken. Norr om Storsund fanns enstaka åkrar, för övrigt upptogs området av ängs- och hagmarker.

Bebyggelselägena är till stora delar desammma än i dag. De flesta åkrar som odlades då brukas ännu. Vägnätet är till del detsamma.

Med skiftet på 1800-talet kom åkermarken intill gårdarna att utökas, främst på bekostnad av den intilliggande ängs- och delvis också hagmarken. Åkerarealen är i stort densamma i dag som under 1930-talet. Genom partklyvning har gårdarnas antal ökat väsentligt. De har dock inte flyttats ut, utan ligger tätt intill varandra på den ursprungliga bebyggelseplatsen.

Vid sidan av jordbruket har fisket spelat en betydelsefull roll. I området finns ett flertal fiskelägen och enskilda bodar. Agbod, S om Kyrkbingegrund, är av riksintresse och består av ett 10-tal bodar, varav några bulbodar samt gistgard och brygga.

Hangre uppvisar en gårdsmiljö med en tidig 1800-tals parstuga som är mycket lite förändrad. Suders är uppdelad på tre parter som ligger intill varandra med byggnader från mitten av 1800-talet med många gårdsbyggnader bevarade. Alla byggnader är mycket lite förändrade efter sekelskiftet.

Vegetation och flora
Strandängarna inom området hyser bl a rika bestånd av orkidéerna salepsrot, Adam och Eva och honungsblomster. Norr om Botvaldevik finns en av länets få växtplatser för ängsgentiana.

Hotade växter enligt ängs- och hagmarksinventeringen:
Salepsrot: Gothem 8, 9, 13, 14, 15, 16.
Honungsblomster: Gothem 8.
Ängsgentiana: Gothem 8.
Toppjungfrulin: Gothem 14.

Fauna
Kyrkbingegrund och de innanför liggande strandängarna hyser ett rikt fågelliv, och här häckar bl a brushane, kärrsnäppa, roskarl, skärfläcka och småtärna. De öppna gräsmarkerna utnyttjas av stora skaror rastande vitkindade gäss.

Värdekriterier
Området har kontinuerligt brukats sedan äldre järnålder.

En stor del av 1700-talets åkrar odlas än.

Stor areal naturlig betesmark.

Spår av äldre brukande kan avläsas i terrängen.

Småskalig arrondering.

Få förändringar efter laga skifte.

Till del ålderdomligt vägnät.

Kulturhistoriskt intressanta bebyggelsemiljöer med medeltida lämningar från främst 1800-talet i ursprungligt läge.

Området har stora skönhetsvärden.

Här finns även pedagogiskt intresse i bl a den opåverkade bebyggelsemiljön.

Området är lättillgängligt och av stort värde för friluftsliv och turism.

Eskelhem 17

Sammanfattande värdeomdöme: K II, S III

Top karta: 66A **Ek karta: 06I5i** **Koordinater: 06I5i 1d3b**
Åker: 601 ha **Naturlig betesmark: - ha** **Naturlig slåttermark: 11 ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
Riksintresseområde för kulturmiljövården, nr I 55.1.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Eskelhem 5-7.

Översiktlig beskrivning
Området innefattar NV delen av Eskelhems socken samt en mindre intill gränsande del av Tofta socken. Området karakteriseras av ett mosaikartat landskap, där det småskaliga odlingslandskapet omväxlar med stora inslag av ofta högväxt lövvegetation.

Inom området finns av naturliga fodermarker tre stycken slåtterängar om sammanlagt 11 ha som emellertid har bristfällig hävd.

Kulturhistoriska förhållanden
Områdets ovanligt rika fornlämningsbestånd visar på kontinuerlig bosättning och brukande alltifrån stenålder.

Från stenålder finns inte mindre än tre boplatser, närmare bestämt i områdets västra, södra och östra del. Mellan dessa har ett stort antal lösfynd i form av stenåldersredskap påträffats. Intill stenålderns boplatser ligger bronsålderns rösen och skeppssättningar.

Från tiden yngre bronsålder-äldre järnålder finns i områdets mitt ett flertal rester av fossila åkersystem. I anslutning till dessa samt de tidigare boplatsområdena från sten- och bronsålder låg under äldre järnålder ett flertal gårdar med i dag bevarade husgrunder och till del bevarade hägnader i form av stensträngssystem, som en gång inhägnat gårdarnas inägomark. Väl spritt över hela området finns inte mindre än 15 identifierbara gårdar från denna tid, en ovanlig täthet även för Gotland. I flera fall finns i anslutning till dessa gårdar större eller mindre gravfält.

Två vikingatida silverfynd i områdets östra del vid Bringsarve och Valdarve, visar att den vikingatida bebyggelsen legat närmare dagens bebyggelse.

Några medeltida bebyggelselämningar förutom kyrkan är inte kända. Från den svåra perioden under 1500- och 1600-talet är två ödegårdar kända i området.

Revisionsboken från 1653 omtalar att det då i området fanns tio gårdar, sju skattehemman och tre kronohemman. Två av gårdarna var vid denna tid redan uppdelade i parter. Gårdarna var i allmänhet medelstora. Störst var Bringsarve med 21 tunnland åker och 43 mansslätt äng. Av de tre kronogårdarna var endast en, Liffedarve, en f d ödegård.

Skattläggningskartan från 1701 visar att åkrarna i allmänhet låg intill gårdar och vägar. Intill åkermarken fanns också en del mindre hagmarker medan områdets mitt upptogs av stora sammanhängande ängsmarker.

Jämfört med 1700-talets karta är vägnätet i dag till del detsamma liksom bebyggelselägena. En stor del av 1700-talets åkrar brukas även i dag.

Efter laga skiftets genomförande på 1800-talet slogs mindre åkerområden ihop till större sammanhängande enheter. En stor del av områdets hagmark samt ängsmarken i områdets mitt odlades upp. Nästan allt som kunde odlas förvandlades till åker. En del nybebyggelse tillkom intill vägarna i samband med bl a ökad partklyvning.

Från 1930-talet och fram till i dag har ytterst små förändringar skett i området. Vissa åkerområden har fått ett mer linjärt utseende, men landskapet har trots detta bibehållit en småskalig karaktär.

Dagens bebyggelse i Eskelhemsområdet kan uppvisa värdefull träbyggnation bestående av dels inpanelade bulhus från 1700- och 1800-tal, dels vackra snickarglädjehus från sekelskiftet som vid Liffedarve.

Vegetation och flora
Hotade arter enlig ängs- och hagmarksinventeringen:
Tidigblommande höskallra: 5, 6.
Hartmansstarr: 6.

Värdekriterier
Det ovanligt täta och rika fornlämningsbeståndet visar tydligt på kontinuerligt nyttjande och brukande av området alltsedan stenålder. Här finns ett flertal stenåldersboplatser, täta bronsålderslämningar, ett stort antal järnåldersgårdar i anslutning till fornåkerssystem samt kända vikingatida boplatsområden.

En stor del av 1700-talets åkrar odlas än i dag.

Bebyggelselägena och vägnätet i området är till del detsamma som på 1700-talet.

Småskalig arrondering med ofta tydliga spår av äldre brukande.

Kulturhistoriskt intressanta bebyggelsemiljöer med till del ålderdomliga drag.

Den täta fornlämningsmiljön ger området ett stort vetenskapligt och pedagogiskt värde.

De lövrika markerna tillsammans med småskaligheten ger området stora skönhetsvärden.

Området är relativt lättillgängligt och av värde för friluftsliv och turism.

Sjonhem 18

Sammanfattande värdeomdöme: K I, S II

Top karta: 66A, 66B, 56D, 56C **Ek karta: 06J5c, 06J4c**
Koordinater: 06J5c 0c4i
Åker: 468 ha **Naturlig betesmark: 54 ha** **Naturlig slåttermark: 3 ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
Riksintresseområde för kulturmiljövården, område nr I 39.1.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Sjonhem 1-4, Vänge 1.

Översiktlig beskrivning
Området innefattar den centrala delen av Sjonhems socken samt norra delen av Vänge socken. Det är ett omväxlande jordbrukslandskap med åkrar, ängsmarker och beteshagar. I öster finns ett av Gotlands största lövskogsområden mellan Suderbys och Gandarve. Landskapet vid Gandarve är efter gotländska förhållanden ovanligt kuperat. I väster skär vägen genom området på en låg grusås med gles tallskog.

Inom området finns enligt ängs- och hagmarksinventeringen ett alvarområde som saknar hävd och ett område med betad skog som har svag hävd. Två hagmarksområden ligger inom området av vilka endast det ena är välhävdat. En slåttermark om tre hektar lider av bristfällig hävd.

Kulturhistoriska förhållanden
Området tycks ha tagits i besittning under senare delen av bronsålder. På detta tyder flera skärvstenshögar, enstaka rösen, en skeppssättning samt ett antal malstenar. Här finns också förhistoriska åkrar från övergången mellan brons- och järnålder.

Den tidiga bebyggelsen, gårdar från äldre järnålder, har legat i områdets mellersta och östra delar. Här finns flera kompletta gårdar med två till tre husgrunder för varje gård. Omfattande hägnadssystem i form av stenvastar visar på respektive gårds inägomark, vars areal därmed kunnat beräknats till i genomsnitt ca 30 ha. Här finns också åkersystem som till del överlagrar det tidigare skedets åkrar och som har tjockare kulturlager, vilket visar på mer kontinuerligt nyttjande samt regelbunden gödsling. Inom området finns också två fornborgar samt ett större delvis undersökt gravfält i väster med över 200 gravar från ungefär samma tid. Invid området, i dess västra del, har en järnåldersgård rekonstruerats.

En silverskatt funnen vid gravfältet visar att området nyttjades också under vikingatid. Från medeltid härstammar kyrkan samt en enda känd bebyggelselämning, nämligen grundstenar invid kyrkan av ett medeltida stenhus, förmodligen rester efter den medeltida prästgården. Från de svåra åren under 1500- och 1600-talet finns inga kända ödegårdar.

Vid 1600-talets mitt fanns i området sju gårdar, alla skattehemman. Gårdarna var små till medelstora med undantag av Gandarve i Vänge med sina 33 tunnland åker och 46 mansslätt äng. Ingen av gårdarna var vid denna tid delad i parter.

Skattläggningskartan från 1700 visar att åkrarna till största delen låg intill bebyggelsen, men det fanns även längre bort liggande åkrar. Bortom åkrarna vidtog större sammanhängande ängsområden och därefter ofta hagmark. Hagmarkerna tycks ha utgjort en något mindre areal än ängsmarker. I områdets mitt låg den stora Bogårdsmyr, varifrån man fick både myrfoder och ag till husbehov. Kartan visar att gårdarnas bebyggelselägen i dag är desamma och att detta också till övervägande del gäller vägarna inom området. Ännu i dag brukas större delen av de åkrar som fanns år 1700.

Efter de olika skiftena på 1700- och 1800-talet sammanfördes de tidigare ganska splittrade ägorna till färre och större enheter. Därvid kunde åkermarken utökas, oftast på bekostnad av ängsmarker. Även en del hagmark omvandlades till åker.

Vid 1800-talets slut och 1900-talets början avstyckades ett flertal småfastigheter i området. Under 1900-talet utdikades de centrala myrområdena och åkerarealen kunde därmed öka väsentligt. Ännu en bit av den gamla ängsmarken lades under plogen. Vägar och åkrar rätades ut och ägobilden blev mer linjär. Ägorna utökades i några fall med mer skog och gränserna rätades ut. Flera nya boningshus av trä med verandor uppfördes. Fram till 1970-talet har inga större förändringar vad gäller åkerarealen skett i området.

Dagens bebyggelse från främst 1800- och 1900-talet är tämligen förändrad. Gården Gandarve i Vänge visar med sina två storbyggda parter på hur en välmående gård kunde te sig under 1800-talets andra hälft.

Värdekriterier
Täta fornlämningsmiljöer.

Området har kontinuerligt brukats sedan yngre bronsålder-äldre järnålder, vilket ett flertal äldre järnåldersgårdar med inägomarker samt fornåkrar visar.

En stor del av det gamla kulturlandskapet finns ännu kvar i form av viss småskalighet.

Spår av äldre brukande är lätt avläsbara i terrängen.

En stor del av 1700-talets åkrar odlas än.

Ålderdomligt vägnät.

Kulturhistoriskt intressanta bebyggelsemiljöer från främst äldre järnålder och 1800-tal.

Gårdarna har samma bebyggelselägen som på 1700-talet.

Området är lättillgängligt.

Ängs- och hagmarkerna med sina täta fornlämningsmiljöer och rekonstruktioner har förutom stora pedagogiska värden betydande skönhetsvärden och är därför av stort värde för turism och friluftsliv.

Anga 19

Sammanfattande värdeomdöme: N II, K I, S II

Top karta: 56D, 66B **Ek karta: 06J4e, 06J5e, 06J5f** **Koordinater: 06J5f 2a4c**
Åker: 358 ha **Naturlig betesmark: 220 ha** **Naturlig slåttermark: 20 ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
Anga prästänge utgör riksintresse för naturvården (område nr I 34).

Hela kuststräckan är av riksintresse för friluftslivet.

Riksintresseområde för kulturmiljövården, nr I 45.1.

Fiskeläget Hammars i Norrlanda ingår i område av riksintresse för kulturmiljövården, område nr I 94.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Norrlanda 8-13, Anga 1-16 (alla områden).

Översiktlig beskrivning
Huvuddelen av området ingår i Anga socken. Till området hör också mindre delar av Norrlanda och Gothems socknar.

Anga socken är rik på skog och hällmarker. Vid kusten finns delvis betade strandängar. Odlingsbygden utgörs av ett småskaligt, mosaikartat landskap, där riklig lövvegetation omväxlar med karga enbevuxna betesmarker. Längs vägar finns ask och lövrik dikesvegetation. Vid Liffride och söder om kyrkan finns lövdungar och ängen med ek, ask, alm och hassel.

Ängs- och hagmarksinventeringen har registrerat ett knappt tiotal områden med betespräglade utmarker. Så gott som alla dessa hävdas svagt eller inte alls. Nästan 10 områden med hagmark, det vill säga före detta slagen mark, har kommit med i inventeringen. Endast 3 av dessa hävdas emellertid. Av havsstrandäng finns ca 35 hektar, men även här är hävden svag eller saknas.

Området kan uppvisa sammanlagt sex slåttermarker som hävdas eller hävdats i sen tid. Av dessa bör Anga prästäng nämnas som ett mycket värdefullt änge med en mycken artrik flora. Vid Baju i Anga finns Gotlands sista slagna havsstrandäng med ovanför liggande fastmarksängar. Liste strandäng är ett vackert och värdefullt änge strax söder om Hammars i Norrlanda.

Kulturhistoriska förhållanden
Lösfynd från neolitikum och bronsålder, enstaka skärvstensrösen i anslutning till odlingsbygden och ett bälte av stora bronsåldersrösen längs den forntida kusten vittnar om att området nyttjats sedan slutet av stenålder-början av bronsålder.

Under äldre järnålder var bebyggelsen uppdelad i en centralbygd och tre till fem isolerade ensamgårdar. Den större centralt liggande gårdsgruppen bestod troligen av sju gårdar med i snitt 26 ha inägomark per gård. Inom inägoområdena finns i dag på tre skilda ställen förhistoriska åkrar, troligen rester av ett större åkersystem. Endast en mindre del av inägomarken, 1-2,5 ha, användes till åker. Kraftiga kulturlager och åkerterrasser

visar på att åkrarna odlades intensivt. Förmodligen besåddes hela eller större delen av åkern årligen. Den lägre och längre bort belägna delen av inägomarken var troligen ängsmark. Fornåkersystemet är rester av ett äldre kulturlandskap under tiden sen bronsålder-tidig järnålder. De ensamliggande gårdarna, framför allt de minsta, kan vara resultat av en inre kolonisation under äldre järnålder.

Om vikingatida aktivitet vittnar förekomst av lösfynd i anslutning till de historiska gårdarna. Området innanför Sandviken var under denna tid troligen en hamnplats. För detta talar bl a namnet Snäckänge, båtlänningar och ett flertal gravfält i närheten. Det största gravfältet, Trullhalsar, har över 350 gravar.Innanför Skarnvik finns rester av en gård som troligen existerat under vikingatid-medeltid. Några bebyggelselämningar från medeltid förutom kyrkan finns annars inte. Namnet Stenstu kan dock tyda på att en stenbyggnad funnits på gården under medeltid. Den medeltida agrarkrisen innebar en minskning av antalet gårdar från 13 till 11. Under 1600-talet tillkom en gård, som senare försvann.

Omkring 1650 fanns tolv gårdar i socknen, alla skattehemman. Endast två av gårdarna var då delade i parter. Av gårdarna var Bendes med 24 tunnland åker och 36 mansslätt äng plus ett flertal utanför brukade ängsområden den största. Skattläggningskartan från ca 1700 visar på små åkerlappar i nära anslutning till gårdarna och endast få perifert liggande åkrar, därnäst ängs- och hagmark. Bebyggelsen, som låg i anslutning till vägarna, har alltsedan 1700-talet i stort behållit sitt ursprungliga läge, något som också gäller det centralt belägna vägnätet. En övervägande del av 1700-talets åkrar odlas än i dag. Från år 1700 skedde en stark befolkningsökning i socknen, vilket ledde till en omfattande partklyvning.

Genom 1800-talets laga skifte lades mindre åkrar ihop till större enheter, en hel del f d ängsmark och även hagmark omvandlades till åker. Myrar dikades ut och odlades upp. Trots detta bibehöll landskapet sin småskalighet. Vid 1800-talets slut-början av 1900-talet tillkom en del småfastigheter längs vägarna på f d utmark. Förändringarna i området har alltsedan dess varit mycket små. Endast mindre och sent uppodlade åkrar med dålig mark har i dag återgått till bete eller övergivits.

Vid sidan av jordbruket var fiske och kalkbränning viktigt. Vattendragen som rinner genom området utnyttjades som kraftkälla för flera kvarnar och sågar, av vilka rester ännu kan spåras.

Vad gäller bebyggelsen tillhör Anga socken Gotlands mest genuina bygder där få förändringar skett under 1900-talet. Här finns flera parstugor från 1700- och 1800-talet samt vackra snickarglädjehus från sekelskiftet. Gårdsbebyggelsen på Fjäle och Bendes är goda representanter för socknens byggnadsstil med bl a ladugårdar i bulteknik (skiftesverk).

Vegetation och flora

I Anga prästänge förekommer svensk ögontröst mycket rikligt liksom även blodtoppen.

Fauna

Den långgrunda Skarnviken och stränderna innanför viken hyser ett rikt fågelliv. Till häckfåglarna hör bl a skäggdopping, grågås, årta, skedand och skärfläcka.

Värdekriterier
Långt kontinuerligt brukande sedan bronsålder-äldre järnålder, vilket bl a fornåkrar och äldre järnåldersgårdar med inägomark visar.

Stor del av det gamla kulturlandskapet finns kvar, bl a brukas ännu 1700-talets åkrar. Spår av äldre brukande är lätt avläsbart i terrängen.

Stor areal naturlig betesmark.

Förekomst av mycket värdefull slåttermark.

Småskalig arrondering.

Få förändringar i samband med och efter laga skifte.

Ålderdomligt vägnät.

Kulturhistoriskt intressanta bebyggelsemiljöer med få förändringar under 1900-tal och med till största delen ursprungliga bebyggelselägen.

Området är lättillgängligt och har stora pedagogiska värden.

Här finns stora skönhetsvärden.

Området är värdefullt för friluftsliv och turism.

Västergarn 20

Sammanfattande värdeomdöme: N II, K II, S II

Top karta: 56C	**Ek karta: 06I4i, 06I4h**	**Koordinater: 06I4i 2a0f**
Åker: 252 ha	**Naturlig betesmark: 39 ha**	**Naturlig slåttermark: - ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
Sjön Paviken med närmaste omgivning samt Västergarns utholme är av riksintresse för naturvården (områdena nr I 35 och I 36).

Hela kuststräckan är av riksintresse för friluftslivet.

Riksintresseområde för kulturmiljövården, nr 56.1.

Kronholmens naturvårdsområde och naturreservatet Västergarns utholme ingår i området.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Tofta 3, Eskelhem 9-10, Västergarn 2, 3, 4.

Klockaregården är byggnadsminne.

Översiktlig beskrivning
Västergarns samhälle ligger nära den flacka kusten i ett öppet odlingslandskap med betesmarker runtom. Norr om samhället ligger Paviken, en f d havsvik, nu en slättsjö med frodig strandvegetation, känd för sitt rika fågelliv. Väster om Paviken är landskapet öppet med betesmarker ner mot kusten medan östra sidan har delvis tät skog med inslag av ljusare partier.
Västergarns utholme är en flack ö täckt av grus avsatt i markanta strandvallar. Ön som är välbetad av får är glest bevuxen med enbuskar.

Sex olika objekt med naturlig betesmark ingår i området. Åtta hektar av dessa utgörs av havsstrandäng.
Flertalet objekt saknar eller har svag hävd.

Västergarns utholme betades av får till och med säsongen 1990. Under 1992 har betesdriften återupptagits öster om Paviken.

Kulturhistoriska förhållanden
En stor del av området låg under tidig forntid under vatten. Området ingick under stenålder i resursområdet för bosättningar i Toftaområdet. Från bronsålder finns ett enstaka röse och en förmodad skeppssättning längs den dåtida kusten.

I områdets NÖ del i anslutning till Idån och Vikmyr ligger två fornborgar intill varandra, troligen härstammande från järnålder.

Under vikingatid fanns vid Idåns utlopp i Paviken en hamnanläggning med tillhörande boplatsområde och gravfält. Runt Paviken som då var en havsvik, finns i dag flera områden med höga fosfatvärden, vilket kan indikera f d boplatsområden. Kronholmen var då avskild från det övriga landet genom ett sund, på ömse sidor försett med stenvallar. I anslutning till hamnanläggningen och inseglingen till Paviken har funnits pålspärrar

och bryggor. På Kronholmen intill inseglingsrännan finns spår efter en befästning eller skans kallad Troesborg.

I anslutning till inseglingsrännan uppfördes Västergarnsvallen, en 1 km lång halvcirkelformad vall, ca 3 m hög och 3 m bred av sten och jord. Endast få spår av bosättning har hittats innanför vallen.

Som skydd för hamnen och handeln uppfördes under 1100-talet en kastal innanför vallen. Intill byggdes den första kyrkan i romansk stil, använd fram till 1500-talet, då den förstördes av eld. När den nya, nuvarande kyrkan, i gotisk stil uppfördes, hann man bara fullborda koret innan sämre tider stoppade byggandet.

Vid 1600-talets mitt fanns i den del av området som tillhör Västergarns socken endast skattehemmanet Ammor med 27 tunnland åker och 21 mansslätt äng. Därtill fanns ett tiotal tomter, de flesta bebodda med tillhörande ½-3 tunnland åker och ½-4 mansslätt äng. Sju av tomterna låg innanför Västergarnsvallen. Till Eskelhems socken hörde skattehemmanet Valve och kronohemmanet Sigvards med 12 resp 20 tunnland åker och 5 resp 32 mansslätt äng. Till kronan hörde också Kronholmen, kallad Landholmen, som brukades för kronans behov, och Utholmen, som arrenderades ut.

Skattläggningskartan från 1701 visar på små åkrar koncentrerade omkring gårdarna eller spridda i intilliggande ängs- eller hagmarker. Ängs- och hagmarken, som var förhållandevis liten, upptog ungefär lika stora arealer. I norr och öster fanns stora myrområden.

Bebyggelselägena är i dag desamma liksom vägnätet. Däremot brukas endast ett fåtal av åkrarna från 1700-talet.

Genom laga skiftet på 1800-talet kom en stor del av ängsmarken och en del hagmark att omvandlas till åker. En stor del av Kronholmen odlades upp. Nybebyggelse tillkom i anslutning till samhället.

Efter 1930-talet har en hel del åkermark återgått till bete samtidigt som ny åkermark tillkommit genom utdikning av myrarna i öster. Inom Västergarnsvallen odlas i dag endast den norra delen. Viss åkermark S om Paviken har bebyggts med sommarstugor.

Den nuvarande hamnen omnämns redan i början av 1200-talet. Den har brukats in i våra dagar men har förlorat mycket av sin betydelse. Förr fungerade hamnen som mottagningsstation för post från fastlandet.

Vid Idåns mynning har långt in i modern tid bedrivits idfiske. En fångstanordning med nio vattenfåror har byggts, åtskiljda av stenkistor. Dessa är ännu välbevarade liksom en stenvalvsbro i närheten.

I Västergarn liksom i angränsande socknar har trähustraditionen varit stark. Här finns trähus från 1700- till 1900-tal, bl a flera numera inpanelade s k bulhus, dvs hus i skiftesverksteknik. Stelor har en gårdmiljö med en stor stenbyggnad, tidigare pensionat, med träladugård från sekelskiftet och reveterad bulflygel. Vid Snauvalds finns en välbevarad gårdsmiljö med en tidig 1800-tals parstuga obetydligt förändrad med mansardtak. Vid Lauritse står ett av öns äldsta bulhus med prismatiska bulor, en enkelstuga med gavelingång, flyttad från Väte, bulbod från 1600-talet och visthusbod med två bular per vägg.

Vegetation och flora
Hotade växter enligt ängs- och hagmarksinventeringen:
Honungsblomster: Västergarn 2.
Salepsrot: Eskelhem 9.

Fauna
Paviken är en av Gotlands fågelrikaste sjöar, och till sjöns häckfåglar hör bl a smådopping, rördrom, grågås, snatterand, årta, brun kärrhök och skäggmes. Även strandängarna på norra delen av Kronholmen och innanför Västergarnsviken hyser ett rikt fågeliv, och här häckar bl a snatterand, skärfläcka och småtärna.

På Västergarns utholme finns bl a Gotlands största ansamling av häckande ejder (över 3 000 par).

Värdekriterier
I området finns täta fornlämningsmiljöer från vikingatid-medeltid, visande på långt kontinuerligt brukande.

Vikingatida och medeltida bebyggelselämningar.

Bibehållen småskalig arrondering.

Spår av äldre brukande till del avläsbart i nuvarande terräng.

Stor areal naturlig betesmark.

Paviken, revlarna vid Västergarns hamn samt Västergarns utholme hyser ett rikt fågelliv.

Ålderdomligt vägnät.

Kulturhistoriskt intressanta bebyggelsemiljöer från medeltid till nutid till del med bevarade ålderdomliga drag.

Området har stora skönhetsvärden.

Här finns väldokumenterade stora pedagogiska värden.

Området är lättillgängligt och av stort värde för friluftsliv och turism.

Sandakusten 21

Sammanfattande värdeomdöme: N I, K II, S II

Top karta: 56C	**Ek karta: 06I3i, 06I4i**	**Koordinater: 06I3i 3b0h**
Åker: 59 ha	**Naturlig betesmark: 103 ha**	**Naturlig slåttermark: - ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
Större delen av området är av riksintresse för naturvården (område nr I 37).

Hela kuststräckan är av riksintresse för friluftslivet.

Riksintresseområde för kulturmiljövården, nr I 57.1 och I 94.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Sanda 1-8 (alla områden).

Översiktlig beskrivning
Området innefattar kustremsan norr om Klintehamn med en strandlinje som är uppbruten av låga revliknande bildningar, som skjuter ut i havet. Underlaget utgörs av sand, morän och strandvallar. Landskapet är öppet och trädvegetationen sparsam, främst bestående av tall och enbuskar.

Kusten i den södra delen av området är flack och blockbeströdd. Stora delar av kuststräckan består av strandängar som är mer eller mindre välhävdade. På Vivesholm finns några välhävdade strandängar som botaniskt sett hör till de mest värdefulla på Gotland.

Inom området finns åtta objekt med naturlig betesmark. Drygt 55 hektar består av havsstrandäng som är i god hävd. Vivesholm med 34 hektar välhävdad och mycket värdefull havsstrandäng ingår i området. Några områden med välhävdad buskrik utmark och betad skog ingår också.

Kulturhistoriska förhållanden
Området låg under sten- och bronsålder till stor del under vatten.

Från järnålder-vikingatid finns ett antal gravfält främst koncentrerade till området omkring Kovik, en indikation på att det där under vikingatid troligen legat en hamn. Några boplatsfynd i närheten är ännu ej kända. Ännu en vikingatida hamn kan, av namnet Snäck att döma, ha legat i områdets sydligaste del, öster om Sandboviken strax norr om Klintehamn.

Under medeltid anlades på Vivesholm ett fäste kallat Landeskrone, som användes av bl a vitaliebröderna under deras kapningar i Östersjön. Borgen återupprustades vid 1700-talets början, då Sverige befann sig i krig med Ryssland. Den kallades då redutten Stålhatt.

Under 1600-talet anlades på Sagholmen utanför Vivesholm en väderssåg med tillhörande dammanläggning och inseglingsränna från den intilliggande viken, som då fungerade som hamn för trätransporterande fartyg.

Skattläggningskartan från 1700-talets början visar att området var tämligen oexploaterat. Här fanns ingen bebyggelse, endast några perifert belägna åkrar samt enstaka sprid-

da mindre ängen. Kanske indikerar eventuellt de små och spridda ängsområdena på en här tidigare - kanske under medeltid - liggande bebyggelse?

De på 1700-talskartan redovisade åkrarna odlas till del ännu i dag.

Området bebyggdes och uppodlades sent, under 1800- och 1900-talet, troligen främst av fiskande bönder som så småningom mer eller mindre helt kunde övergå till att försörja sig på fiske. Under 1900-talet tillkom sommarstugebebyggelse i området.

Efter 1930-talet har en viss nedläggning av åkermark förekommit.

Dagens bebyggelse karakteriseras av småställen uppförda i trä, från 1800- och 1900-talet samt sommarstugebebyggelse.

I fiskemuseet i Kovik finns ett stort antal ålderdomliga fiskebodar samt båtar, redskap och ett litet strandkapell.

Vegetation och flora
Strandängarna på Vivesholm hör till de botaniskt sett mest värdefulla på Gotland. Här växer bl a strandvedel, göknycklar, strandnål, knutört och saltmålla.

Hotade växter enligt ängs- och hagmarksinventeringen:
Ljungsnärja: Sanda 4, 5, 6, 7.

Fauna
Fågelfaunan är mycket rik, särskilt i den södra delen av området. Här häckar bl a häger (enda kolonin på Gotland), snatterand, småtärna, skärfläcka, kärrsnäppa och brushane. Området utgör en viktig rastplats för gäss och vadare.

Värdekriterier
I området finns två vikingatida hamnlägen med tillhörande gravfält.

Här finns medeltida bebyggelselämningar i borgen Landeskrone.

Småskalig arrondering.

Stor areal naturlig betesmark med mycket höga botaniska värden.

En del av 1700-talets åkrar odlas än i dag.

Kulturhistoriskt intressant bebyggelse kan studeras i fiskemuseet i Kovik.

Det öppna kustområdet innehar stora skönhetsvärden.

De vikingatida hamnlägena, den medeltida borgen och fiskemuseet ger området stora pedagogiska värden.

Området är lättillgängligt och av stort värde för friluftsliv och turism.

Buttle 22

Sammanfattande värdeomdöme: N III, K II, S III

Top karta: 56D, 56C **Ek karta: 06J3c, 06J3d** **Koordinater: 06J3c 1e7b**
Åker: 435 ha **Naturlig betesmark: 146 ha** **Naturlig slåttermark: - ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
Riksintresseområde för kulturmiljövården, nr I 42.1.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Buttle 1-11 (alla områden), Ala 8, Vänge 2, Guldrupe 4.

Buttle station är byggnadsminne.

Översiktlig beskrivning
Området omfattar den centrala odlingsbygden i Buttle. Det är en småskalig relativt mager jordbruksbygd med inslag av lövmarker. Odlingsmarken omges på alla sidor av barrskog.

Inom området finns 12 områden med naturlig betesmark, främst ohävdade utmarker med inslag av alvar. Endast 3 av områdena har idag hävd.

Kulturhistoriska förhållanden
Området är mycket fornminnestätt. Fornminnena visar på kontinuerligt brukande alltsedan yngre bronsålder-äldre järnålder. Centralt i nuvarande odlingsbygd finns rester av nio fornåkerssystem, varav flertalet ligger intill lämningar från äldre järnåldersgårdar.

Inom området finns rester efter minst 15 gårdar från äldre järnålder. Dessa ligger oftast på täta jordar i nära anslutning till 1700-talets gårdar och nuvarande gårdslägen, vilket visar på gårdarnas långa kontinuitet. De tillhörande stensträngssystemen är i många fall så omfattande att inägomarkens areal i flertalet fall har kunnat beräknas. Dessa varierade mellan 7,6 och 37,2 ha. Endast en mindre del utgjorde åker, i snitt 1,6 ha. Troligen besåddes hela eller större delen av åkern årligen, något som fordrade regelbunden gödsling. Den största delen av inägomarken bör ha upptagits av ängsmark.

Tre bildstenar från 700-talet på ursprunglig plats i S och SV samt fynd av en silverskatt från vikingatid vid Stora Velinge i N visar på fortsatt aktivitet under yngre järnålder och vikingatid. Från medeltid finns inga kända bebyggelselämningar förutom kyrkan. Under 1500- och 1600-talets nedgångsperiod är två ödegårdar kända i socknen.

Vid 1600-talets mitt fanns här åtta gårdar. En av dem var ett kronohemman, som tidigare legat öde. Även en av skattehemmanen var tidigare en ödegård. Partklyvning var inte ovanligt. Fyra av gårdarna var delade i två parter. Skattläggningskartan från 1700-talets början visar på små åkrar samlade omkring gårdarna. Även en del perifert liggande åkrar förekom. Längre bort låg stora ängsarealer och ytterst låg hagmarker med till ytan något mindre arealer än ängsmarken.

Ännu i dag är bebyggelselägena i stort desamma som vid 1700-talets början, liksom det mesta av vägnätet. Många av de åkrar som odlades på 1700-talet odlas än i dag.

Efter 1800-talets skiften kunde åkerarealen utökas väsentligt. Mindre åkrar slogs ihop till större enheter. Främst var det dock ängsmarken som förvandlades till åker. En stor del av ängsmarken försvann därmed liksom f d myrmark och även en del hagmark. Vid 1800-talets slut och 1900-talets början till följd av järnvägens utbyggnad och tillkomsten av viss småindustri i socknen, tillkom en del småfastigheter. För husbehov har kalkbrytning och kalkbränning förekommit liksom tjärbränning. I socknen finns också spår efter kvarnar och sågplatser.

Den äldre bebyggelsen i Buttle är i dag tämligen förändrad, även om de ursprungliga dragen väl kan skönjas. Socknens troligen äldsta byggnad är en 1700-tals parstuga vid Änge byggd i sten i två omgångar och obetydligt förändrad. St Velinge har en obetydligt förändrad 1880-tals manbyggning i sten med rosa puts och tidsenlig parkliknande trädgård. Altajme i söder är socknens största gård, uppdelad på två parter. Fram till gården leder en lång allé. Till den V parten hör en stor 1880-tals manbyggnad med en stor stenladugård samt ett stort magasin. Till Ö parten hör något mindre stenbyggnader, delvis förändrade. Buttle station från 1878 med stationshus, magasin och diverse uthusbyggnader, i trä med snickarglädje, är byggnadsminne.

Vegetation och flora
Hotade växter enligt ängs- och hagmarksinventeringen:
Flockarun: Buttle 1, 4.
Gotlandsstånds: Buttle 6.

Värdekriterier
Kontinuerligt brukande sedan yngre bronsålder-tidig järnålder, vilket ett stort antal fornåkrar och tätt med lämningar från ett flertal gårdar från äldre järnålder visar.

Relativt stor areal ängs- och hagmarker klass I och II.

Småskalig arrondering.

Spår av äldre brukande lätt avläsbart i terrängen.

Många av 1700-talets åkrar odlas än i dag.

Till stor del ålderdomligt vägnät.

Kulturhistoriskt intressanta bebyggelsemiljöer, de flesta på ursprunglig plats.

Stora pedagogiska värden

Området är lättillgängligt.

Här finns skönhetsvärden.

Området har betydelse för friluftsliv och turism.

Ala 23

Sammanfattande värdeomdöme: N III, S III

Top karta: 56D **Ek karta: 06J4d, 06J4e, 06J3d, 06J3e**
Koordinater: 06J4d 1e2g
Åker: 376 ha **Naturlig betesmark: 57 ha** **Naturlig slåttermark: - ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
Ala kyrka med närmiljö ingår i riksintresseområde för kulturmiljövården, nr I 93.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Ala 3-7, 9-12.

Översiktlig beskrivning
Området utgör norra delen av socknen. Landskapet i området består till sin huvuddel av brukad mark men i nordväst utgörs den av skog- och hällmark.

De nio olika naturliga betesmarker som ingår i området, består till stor del av utmarker såsom alvar, buskrik utmark eller betad skog. I två fall har dessa marker god hävd och i tre fall svag hävd, i övrigt saknas hävd.

Kulturhistoriska förhållanden
De äldsta spåren av mänsklig verksamhet i området är fynd av skafthålsyxor. Dessa visar att området utnyttjats redan under stenålder och då av en befolkningsgrupp vars boplatser påträffats i Kräklingbo.

I anslutning till det mer eller mindre sammanhängande våtmarksområde som en gång till stora delar omgav området, har det legat åtminstone tre gårdar under järnåldern. Rester efter husgrunder och hägnadssystem till dessa gårdar är synliga på många platser i landskapet. Under järnåldern har också fornborgen vid "Snubbacken" anlagts uppe på en kalkbergshöjd alldeles invid den i dag uppodlade myren. En ruin belägen vid Hembygdsgården i Ala benämns "Kastalet" och kan vara resterna efter ett medeltida försvarstorn.

Vid 1600-talets mitt fanns i området fyra gårdar, alla var skattehemman. Gårdarnas åkerinnehav varierade mellan 10 till 20 tunnland åker. Det finns uppgift från 1585 om en ödegård i området, Lilla Bjärges. Gården skall ha lagts under Stora Bjärges.

Skattläggningskartan från början av 1700-talet visar hur större delen av åkermarken låg i anslutning till gårdarna. Endast enstaka åkerytor låg ett stycke från gårdarna. Utanför åkermarken, som brukas ännu i dag, låg ängs- och hagmarken. Av kartan framgår att det var betydligt mindre ytor som utnyttjades till hagmark än ängsmark i området under 1700-talet.

Gårdsbebyggelsen från 1700-talet ligger på samma plats som bebyggelsen i dag. Vägnätet i området är endast delvis detsamma som på 1700-talet. Vägarna har rätats ut, dragits om, och helt nya vägsträckningar har kommit till.

Uppodlingen av ängs- och hagmarken, vilket skedde efter laga skiftet, har förändrat landskapsbilden. En ännu större förändring av landskapet innebar utdikningen av myrmarkerna i området, och omvandlingen av dessa till åkermark.

Bebyggelsen har sedan början av 1700-talet framför allt förändrats genom partsdelning av gårdarna. De nytillkomna gårdarna har i de flesta fall lagts i anslutning till de ursprungliga gårdslägena och bebyggelsen ligger fortfarande i dag väl samlad kring dessa gårdslägen. En väl bevarad miljö är grannlaget vid Bjärges, som består av tre parter. Gårdarna med sina smala envånings parstugor som är typiska för socknen, ligger oregelbundet kring vägen som slingrar sig fram mellan byggnaderna.

Tillgången till kalksten har gjort att även kalkbränningen varit viktig vid sidan av jordbruket. I området finns resterna efter åtta kalkugnar bevarade.

Vegetation och flora
Hotade växter enligt ängs- och hagmarksinventeringen:
Flockarun: Ala 10.

Värdekriterier
Relativt stor areal naturlig betesmark.

Området har utnyttjats sedan stenålder.

Synliga spår efter människor som bott och brukat marken under äldre järnålder finns på flera platser i området.

Rester efter försvarsanläggningar finns i området dels från järnåldern (fornborgen vid Snubbacken), dels medeltiden (kastalruinen vid Hembygdsgården).

Nuvarande bebyggelse ligger fortfarande samlad kring de gamla gårdslägena, även om gårdarna i dag är uppdelade på flera parter. De gamla gårdslägena kan följas tillbaka till åtminstone tidigt 1700-tal.

Kräklingbo 24

Sammanfattande värdeomdöme: N I, K I, S I

Top karta: 56D **Ek karta: 06J4e, 06J4f, 06J5f, 06J3e, 06J3f, 06J4g**
Koordinater: 06J4f 2a6g
Åker: 491 ha **Naturlig betesmark: 545 ha** **Naturlig slåttermark: 2 ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
Riksintresseområde för kulturmiljövården, nr I 44.1.

Hela kuststräckan är av riksintresse för friluftslivet.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Kräklingbo 1-33, Gammelgarn 3-4, 6-8, 26-27.

Hajdeby 1:15 och 1:39 är byggnadsminnen.

Översiktlig beskrivning
Området består av större delen av Kräklingbo socken. Omkring kyrkan finns ett öppet odlingslandskap med små gårdar liggande i de högre delarna. Brukningsenheterna är små och omgärdade med stenmurar. Karg betesmark växlar med bördig åker och betad myrbotten.

På Hammarsudden finns ett ålderdomligt kulturlandskap med nu igenlagda åkrar, som betas. Mellan St Hammars och Garnudden är landskapet halvöppet och rikt på lövträd, medan uddens östra strand är kargare med hedbeteslandskap.

Söder om den öppna bygden kring kyrkan vidtar skogs- och myrmarker. Mitt i dessa ligger Hajdeby, en sluten gårdssamling med åkrar närmast gårdarna och betesmarker vid övergången mot skogen.

Havsstrandäng finns inom fyra hagmarker i området. Största arealen tillhör Hammarudden som också är välhävdad. Drygt tretton områden innehåller hagmark, det vill säga mark tidigare använd för slåtter. Hävden är med något undantag svag i dessa hagmarker. De flesta av de betespräglade utmarkerna inom området saknar eller har en svag hävd idag. En slåttermark, nämligen prästänget mittemot Kräklingbo kyrka, ingår i området.

I början av juli 1992 härjades den södra delen av området av en omfattande skogsbrand.

Kulturhistoriska förhållanden
Få områden på Gotland kan så tydligt illustrera den flertusenåriga odling som finns på Gotland som centralbygden i Kräklingbo.

Området har kontinuerligt utnyttjats sedan stenålder. Vid Stenstugu NO om kyrkan på gränsen mellan hällmark i söder och den forna havsviken i norr har en stenåldersboplats legat under gropkeramisk tid. Spår av bronsålder finns Ö om vägen mot Rågåkre med en koncentration av rösen längs den forna kusten. Från bronsålder-tidig järnålder finns S om kyrkan rösen, stensättningar, skeppssättningar och omfattande odlingsspår i form av stensträngar, vallar och röjningsrösen. Från denna tid härstammar troligen också rester av ett stort fornåkersystem i områdets centrala del.

I anslutning till bronsåldersmiljöerna ligger husgrunder från järnåldern. Hela området är rikt på fornlämningar från järnålder. Bebyggelsen under denna tid kan uppdelas i en större samling gårdar kring kyrkan samt tre mindre gårdsgrupper och en ensam isolerad husgrund. Särskilt täta bebyggelselämningar finns S och Ö om Nygårdsmyr, vid Hajdby och längs med vägen till Rågåkre och området norr därom. Den centrala gårdsgruppen har beräknats innehålla 13 gårdar med en genomsnittlig inägoareal om 28 ha. Järnålderns lämningar ligger påfallande ofta i anslutning till vägar och nuvarande gårdar, vilket visar på lång historisk kontinuitet in i vår tid.

Under medeltid koloniserades kustområdet och udden. St och L Hammars, Träske och Histilles är gårdar som troligen har medeltida ursprung. Kända bebyggelselämningar från medeltid finns vid Kräklings och prästgården. Namnet Stenstugu tyder på en medeltida stenbyggnad på gården. Från 1500- och 1600-talet är sju ödegårdar kända.

Vid 1600-talets mitt fanns i socknen 21 gårdar, alla skattehemman. De största gårdarna var Gurpe, Kräklings och Hajdeby med ca 20 tunnland åker och upp till 36 mansslätt äng. Skattläggningskartan från 1700-talets början visar på små åkertegar vid gårdarna, men även perifert liggande åkrar. Bebyggelselägena då är till stor del desamma som i dag liksom vägnätet. På många ställen odlas än i dag 1700-talets åkrar.

Genom skiftena på 1800-talet kom åkermarken att utvidgas och en del myrmarker att odlas upp. Under 1900-talet har avlägset liggande åkrar återgått till bete. Vid sidan av jordbruket har kalkstensbrytning och -bränning förekommit, främst i socknens västra del.

Den nuvarande bebyggelsen består av relativt välbevarade gårdar från 1700- och 1800-talet med få moderna tillskott. Den för bygden typiska mangårdsbyggnaden är en envånings parstuga med tegeltak och symmetrisk fönsterplacering.

Hajdeby är en välbevarad utmarksgård fördelad på tre storbyggda parter, varav de två södra är förklarade som byggnadsminnen. De stora stenladugårdarna från 1800-talets slut, varav den mellersta är helt intakt bevarad med tröskvandring, dominerar bebyggelsen intill den slingrande vägen. Histilles vid stranden har manbyggning med f d flistak.

Vegetation och flora
Området vid Gylar kan framhållas för sin stora variation och rika flora, bl a riklig förekomst av salepsrot.

Hotade växter enligt ängs- och hagmarksinventeringen:
Salepsrot: Kräklingbo 19.
Luktsporre: Kräklingbo 33.
Flockarun: Gammelgarn 8.

Fauna
Häckfågelfaunan i kustområdet är rik med förekomst av bland annat skärfläcka och en av öns största skrattmåskolonier. Stränderna utgör dessutom värdefulla rastlokaler.

Värdekriterier
Området har kontinuerligt brukats sedan slutet av bronsålder- äldre järnålder. Här finns fornåkrar och tätt med järnåldersgårdar med väl avgränsad inägomark.

I området finns mycket kvar av det gamla kulturlandskapet i fråga om åker, äng och hagmark jämfört med 1700-talet och spår av äldre brukande är lätt avläsbart i terrängen.

Stor areal naturlig betesmark.

Få förändringar vid och efter laga skifte. Småskalig arrondering.

Till stor del ålderdomligt vägnät.

Kulturhistoriskt intressanta gårdsmiljöer, de flesta med ursprungliga bebyggelselägen med ofta förhistorisk kontinuitet.

I området finns stora skönhetsvärden och det har stor betydelse för friluftsliv och turism.

Området hyser stora pedagogiska värden.

Gammelgarn 25

Sammanfattande värdeomdöme: N I, K II, S II

Top karta: 56D **Ek karta: 06J3f, 06J3g, 06J4f, 06J4g**
Koordinater: 06J3g 3a9a
Åker: 533 ha **Naturlig betesmark: 729 ha** **Naturlig slåttermark: 1 ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
En betydande del av området är av riksintresse för naturvården (områdena nr I 41, I 42 och I 44).

Hela området är av riksintresse för friluftslivet (område I 2, Östergarnslandet).

Gammelgarn kyrka med närmiljö ingår i riksintresseområde för kulturmiljövården, nr I 93.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Gammelgarn 1-2, 5, 9-25, 28-50, 53-65, 67-69, Östergarn 25.

Danbo naturreservat ingår i området.

Översiktlig beskrivning
Området, som består av större delen av Gammelgarns socken, har stränder både i norr och i söder. Den norra kusten har låglänta strandängar och vikar. I söder finns sandstränder som övergår till hällmarker med inslag av kustklintar med raukpartier. Skogar med hällmarker och inslag av träsk dominerar inlandet liksom här och var uppstickande klintpartier såsom Klintklinten öster om kyrkan. Bebyggelsen ligger tämligen spridd och är koncentrerad till området vid kyrkan och vägarna. Bygden karakteriseras av ett småskaligt kulturlandskap.

Drygt 60 områden med naturlig betesmark ingår i detta område. Drygt 15 av dessa utgörs av hagmarker, det vill säga före detta slåttermarker som idag har god hävd till ganska stor del. Inslaget av betespräglad alvarmark är stort, ofta ligger alvarmarken i kombination med betad skog. En mindre del av alvarmarkerna har idag en god hävd. Havsstrandäng förekommer inom 5 områden med sammanlagt 12,5 hektar.
Haugstains änge omfattar en hektar välhävdad slåttermark som hyser späd ögontröst.

Kulturhistoriska förhållanden
Området har nyttjats sedan stenålder. Det ingick då som resursområde för den stenåldersboplats som först låg i Katthammarsvik och senare flyttade till Stenstugu i Kräklingbo, något som lösfynd i området också visar. Skärvsten, rösen, skeppssättningar och malstenar visar på aktivitet och troligen också bosättning under bronsålder.

Rester av bosättning från äldre järnålder i form av husgrunder finns i utkanten av den nuvarande bygden t ex V om Mattsarve vid Gränby N om Kyrkjuves och O om Hugraifs intill Klintklinten. De två senare järnåldersgårdarna har troligen haft kontinuitet in i medeltid. Skattfynd från vikingatid V om Hugraifs talar för en vikingatida bosättning på denna plats.

Några kända bebyggelselämningar från medeltid finns inte förutom kyrkan och en väl bibehållen kastal. Väster om Hugraifs har dock troligen en medeltida ödegård legat. Från nedgångsperioden under 1500- och 1600-talet är inte mindre än tio ödegårdar kända. Andelen ödegårdar i socknen har räknats till över 30 % och Gammelgarn tillhör därmed en av de mest drabbade socknarna på Gotland under denna tid.

I socknen fanns vid 1600-talets mitt 15 gårdar, varav ett kronohemman. Gårdarna var fördelade på i huvudsak tre områden, ett större men glest liggande kring kyrkan, ett i norr på fyra gårdar samt några enstaka gårdar. Ojämförligt störst av skattehemmanen var Gartarve med 32 tunnland åker och 30 mansslätt äng.

Kartan från 1700-talets början visar på små åkertegar närmast gårdarna, därnäst stora ängs- och framför allt hagmarker. Bebyggelselägena från 1700-talet är i stort desamma som i dag. Än i dag odlas i många fall 1700-talets åkrar och vägsträckningen i socknen har knappast ändrats sedan dess.

Vid laga skiftet utökades åkerarealen betydligt genom att flera åkrar lades ihop, f d ängs- och även en del hagmark omvandlades till åker och ny mark upptogs genom utdikning av myrar, bl a Stormyr i SV. Även en del perifert liggande åkrar togs upp. Trots den nu, jämfört med 1700-talet, stora utbredningen av odlingsmarken bibehöll denna en småskalig karaktär.

Under 1900-talet fick genom täckdikning åkermarken större sammanhängande ytor, framför allt i norr, medan alltför avlägset liggande åkrar och åkrar med sämre förutsättningar lades ned och övergick till bete. Under 1800-talets slut och 1900-talets början tillkom en del småfastigheter intill vägarna på vissa utmarksområden.

Vid sidan av jordbruket har fiske och kalkbränning spelat en stor roll för bygden.

Dagens bebyggelse utmärks av relativt stora mangårdsbyggnader i envånings parstugestil byggda i sten, senare i trä, från 1800- och 1900-tal.

Vegetation och flora
Hotade växter enligt ängs- och hagmarksinventeringen:
Salepsrot: Gammelgarn 11, 12, 14, 51.
Späd ögontröst: Gammelgarn 13.
Tidigblommande höskallra: Gammelgarn 13, 64.
Toppjungfrulin: Gammelgarn 17, 39, 46, 53.
Gotlandsstånds: Gammelgarn 66, 69.
Flockarun: Östergarn 25.

Fauna
Ängmansvik hyser en rik häckfågelfauna med förekomst av bl a grågås, småtärna och skärfläcka.

Värdekriterier
Området har kontinuerligt brukats sedan yngre bronsålder-äldre järnålder.

Stor del av det gamla kulturlandskapet är kvar i och med att få förändringar skett i samband med 1800-talets skifte.

Spår av äldre brukande är lätt avläsbart i terrängen.

Många av 1700-talets åkrar odlas än.

I många fall är bebyggelselägena desamma som under 1700-talet.

Vägnätet är mycket litet förändrat sedan 1700-talets början.

Bibehållen småskalig arrondering.

Stor areal naturlig betesmark.

Kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsemiljöer.

Äldre järnåldersgårdar med kontinuitet in i medeltid.

Området har pedagogiska värden och stora skönhetsvärden.

Det är lättillgängligt och har stor betydelse för friluftsliv och turism.

Östergarn 26

Sammanfattande värdeomdöme: N I, K I, S I

Top karta: 56D **Ek karta: 06J4g, 06J4h, 06J4i, 06J3h, 06J3g**
Koordinater: 06J4g 0e2i
Åker: 615 ha **Naturlig betesmark: 877 ha** **Naturlig slåttermark: 4 ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
Större delen av området är av riksintresse för naturvården (områdena nr I 42, I 43 och I 44).

Hela Östergarnslandet är av riksintresse för friluftslivet (område I 2).

Riksintresseområde för kulturmiljövården, nr I 47.1.

Sandvikens naturreservat ingår i området.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Östergarn 1-21, 24, 26-44, Gammelgarn 51-52, 66.

Översiktlig beskrivning
Östergarn har efter gotländska förhållanden ett ovanligt kuperat landskap. Området karakteriseras av två större klintsystem, Grogarnsberget och Östergarnsberget med mellanliggande jordbruks- och betesmarker. Vegetationen på klintarna är mager. Nedanför klintarna växer ofta lövträd. Där är betesmarker, medan åkermarkerna ligger mer centralt.

Östergarnsberget och Grogarnsberget utgör låga bergsområden som båda har starkt hävdpräglad vegetation och utgör naturbetesmarker med stort naturvärde. De båda bergen erbjuder storslagna utsikter över det omgivande småskaliga kulturlandskapet.

Östergarnsholm som är ca 200 ha stor är uppbyggd av strandgrus och saknar trädvegetation. Ett stort alvarområde dominerar ön, men fuktiga partier finns även och en del av stränderna är strandängsartade.

Kusten väster om Katthammarsvik är flack och består av strandängar och hedbeten medan den övriga kusten har steniga strandvallar med mer eller mindre utpräglad klintkant längs med stranden. Vid Sandvik i söder finns sandstrand.

Inom området finns sammanlagt 44 ängs- och hagmarksobjekt. Av dessa är 13 hektar fördelade på tre objekt havsstrandäng. En övervägande del av de betespräglade markerna utgörs av utmarker som saknar eller i vissa fall har ett svagt bete. Till de största och värdefullaste hör Östergarnsholm som har god hävd och Grogarnsberget där hävden är något svag.

Prästänget invid Östergarns kyrka, ett mycket värdefullt änge, utgör den enda hävdade slåttermarken i området.

Kulturhistoriska förhållanden
I området finns få forntida lämningar. En mesolitisk stenåldersboplats är funnen vid Katthammarsvik. Enstaka lösfynd och ett bronsåldersröse vid kusten talar för bosätt-

ning under bronsålder. Från yngre järnålder härstammar troligen den fornborg som ligger på Grogarnsbergets norra udde. Spridda lösfynd och enstaka slipskårestenar vittnar om vikingatida aktivitet. Förutom kyrkan finns inga kända bebyggelselämningar från medeltid.

Från nedgångsperioden under 1500- och 1600-talet är sju ödegårdar kända. Vid 1600-talets mitt fanns 22 gårdar i socknen, varav ett kronohemman. Ungefär hälften av gårdarna var förhållandevis stora. Störst var Grogarns med 16 tunnland åker och 26 mansslätt äng. Skattläggningskartan från 1700 visar på små åkrar intill gårdarna men också perifert liggande åkrar. Den största koncentrationen låg i området intill Bengts, Rodarve och Hassle. Mellan åkertegarna låg ängs- och hagmarker, som upptog en stor areal.

Gårdslägena är i flera fall än i dag desamma, något som också gäller vägsträckningen. En stor del av 1700-talets åkrar är ännu i bruk.

Med laga skiftet på 1800-talet slogs åkrarna ihop till större enheter och sanka områden Ö om kyrkan och i dalen S om Herrvik dikades och odlades upp. Större delen av ängsmarken och även en del hagmark omvandlades till åker. Uppodlingsgraden var vid 1900-talets början stor liksom den är än i dag. Endast perifert liggande åkrar och åkrar på mager mark har nu återgått till bete. Under 1800-talet tillkom ett flertal småfastigheter i anslutning till vägarna.

Vid sidan av jordbruket har fisket och kalkindustrin spelat stor roll i socknen. Brytning av kalksten och kalkbränning för export har förekommit sedan 1600-talet. Katthammarsvik blev senare en av Gotlands viktigaste lanthamnar för export av kalk, trä och spannmål. Flera av gårdarna blev då säte för kalkpatroner och handlande. Under 1920-talet lades kalkindustrin ned.

Bebyggelsen inom området är mer skiftande än på Gotland i övrigt. Förutom bönder fanns i bygden både fiskare, kalkpatroner och arbetare. Den nuvarande gårdsbebyggelsen med flera kulturhistoriskt värdefulla gårdsmiljöer härstammar från 1700- och 1800-talet och har för bygden speciell utformning. Nämnas kan gårdsgrannlaget vid Bengts och Rodarve-Hässle i norr samt de mindre gårdarna längs vägen Filipuse-Herrvik i söder. Flertalet manbyggnader är envånings parstugor uppförda i sten eller trä från 1700- och 1800-talet samt 1900-talets början. Flera av gårdarna har vinkelbyggda ladugårdar med kryssprojsade fönster. I området finns ett flertal kvarnar från 1800-talet.

I Katthammarsvik bodde kalkpatronerna på Borgvik och Katthamra. Borgvik har det mesta av den äldre bebyggelsen från 1700- och 1800-talet bevarad, om än något ombyggd. Katthamra med flyglar och magasin är uppfört i herrgårdsstil. I Katthammarsvik finns dessutom flera byggnader av kulturhistoriskt intresse som länsmansgården, bulhus från 1700- och 1800-tal och hus i schweizerstil. I utkanten ligger Annas Nöje, en säregen sommargård från 1800.

Östergarnsholm

En förhistorisk fornborg vittnar om att människorna tidigt utnyttjat Östergarnsholm. Här finns också lämningar av flera fyrar, varav det gamla fyrtornet byggt 1817-18 är byggnadsminnesmärke. I närheten står en stenkolsfyr från 1849 av Anders Polheimers typ, som användes under uppförandet av den nya fyren på östra sidan av ön. På ön finns också ruiner efter ett tidigare fyrvaktarboställe.

Vegetation och flora
Den rika vegetationen rymmer bl a gotlandssolvända, gotlandsnarv, kalkkrassing, alvarkösa och alvarveronika. På Östergarnsholm finns en rik förekomst av Adam och Eva.

Hotade växter enligt ängs- och hagmarksinventeringen:
Salepsrot: Gammelgarn 51, 41, 44.
Gotlandsstånds: Gammelgarn 66, Östergarn 1, 20, 32, 35, 41.
Toppjungfrulin: Östergarn 7, 10, 13, 24.
Späd ögontröst: Östergarn 11.
Svensk ögontröst: Östergarn 11.
Alvarveronika: Östergarn 14.
Flockarun: Östergarn 24.
Honungsblomster: Östergarn 41.
Martorn: Östergarn 44.

Fauna
Östergarnsholm hyser ett rikt fågelliv. Till öns häckfåglar hör bl a grågås, vitkindad gås, tobisgrissla (Gotlands största koloni), skräntärna, småtärna, silltrut och kärrsnäppa.

Värdekriterier
Kontinuerligt brukande av området kan spåras till medeltid.

I området finns fortfarande kvar en viss småskalig arrondering och än i dag brukas huvudparten av 1700-talets åkrar.

Även en stor del av vägnätet är intakt sedan 1700-talet.

I området finns till stora delar välbevarade hägnader i form av stenmurar och trägårdsgårdar, s k bandtunar.

Ett flertal kulturhistoriskt intressanta gårdsmiljöer från 1700- och 1800-tal.

Stor areal naturlig betesmark.

Landskapet har stora skönhetsvärden.

Det är lättillgängligt.

Det har stor betydelse för friluftsliv och turism.

Nedre Fröjel 27

Sammanfattande värdeomdöme: N II, K II, S II

Top karta: 56C	**Ek karta: 06I1i, 06I2i**	**Koordinater: 06I2i 0d0g**
Åker: 351 ha	**Naturlig betesmark: 128 ha**	**Naturlig slåttermark: 3 ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
En stor del av området är av riksintresse för naturvården (områdena nr I 50 och I 51).

Hela kuststräckan är av riksintresse för friluftslivet.

Fröjels kyrka med närmiljö ingår i område av riksintresse för kulturmiljövården, nr I 93.

Mulde naturreservat ingår i området.

Fiskeläget Valbybodar ingår i området av riksintresse för kulturmiljövården, område nr I 94.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Fröjel 1-8.

Översiktlig beskrivning
Landskapet norr om Fröjel kyrka är växlingsrikt och består till stor del av åkrar och betesmarker omväxlande med askdominerade lövdungar.

Området mellan riksvägen och kusten är till stora delar öppet åker- och beteslandskap med inslag av lövvegetation av främst ask. I områdets mitt, intill Fröjels kyrka, reser sig två dominerande skogsklädda klintsystem med fina utsiktspunkter. Områdets norra del är delvis tallskogsklätt med mot kusten betade strandängar och strandhedar.

Inom området finns åtta stycken områden med naturlig fodermark. Havsstrandäng förekommer inom tre av dessa områden med en areal om 40 ha. Valbys äng vid Gustavs sköttes med slåtter fram tills för några år sedan, men nu ligger hävden nere.

Kulturhistoriska förhållanden
Området tycks ha tagits i besittning under bronsålder, vilket ett antal rösen samt en skeppssättning vid Mulde i norr visar. Intill samma område finns husgrunder, rester av stensträngssystem samt mindre gravfält från äldre järnålder. Detsamma gäller områdets SÖ del, där minst 3 järnåldersgårdar kunnat spåras. Från samma tid torde de två fornborgarna i Mulde resp på Styrmansberget, den senare med intilliggande gravar och husgrunder, höra.

Under vikingatid var här en livlig verksamhet. Nedanför klintkanten, på vilken kyrkan i dag ligger, har en vikingatida hamn med tillhörande bebyggelse legat. Utgrävningar på området har givit rikliga och intressanta fynd av både handel och hantverk. Fynd av vikingatida silverskatter i V och S i anslutning till hamnområdet utvisar troligen dåtida boplatser. Här finns också ett nu borttaget mindre gravfält från samma tid.

Förutom kyrkan och en intilliggande kastal är medeltida lämningar kända vid Bottarve och Mulde. Stenstugu bör enligt namnet under medeltid ha varit bebyggt med hus av sten.

Under 1500- och 1600-talets svåra år var minst tre gårdar i området öde.

Vid 1600-talets mitt fanns här sju gårdar, alla skattehemman. Någon partklyvning hade ännu inte ägt rum. Ojämförligt störst av dem alla var Stenstugu med 32 tunnland åker och 25 mansslätt äng. Fyra gårdar var medelstora. Minst var Nymans och Gannarve med 4 tunnland åker och 6-7 mansslätt äng. Både Mulde och Bottarve innehade dessutom ett flertal markområden spridda på olika håll, bl a i Klinte resp Eksta samt bete på Stora Karlsö.

Skattläggningskartan från 1702 visar på små åkertegar intill gårdar och i utkanten av intilliggande ängs- eller hagmark. Framför allt ängsmarker dominerade bygden. I norr liksom i öster fanns skogsområden.

Jämfört med 1700-talet ligger bebyggelsen till del ännu på ursprunglig plats. Vägnätet i området är nästan helt intakt. En mindre del av 1700-talets åkermark odlas än i dag.

Med skiftena på 1800-talet kom större delen av ängsmarken och en stor del av tidigare hagmark att läggas under plogen. Tidigare mindre åkrar slogs ihop och åkerytorna utvidgades. Även f d skogsmark plöjdes upp. Folkmängden var som störst på 1870-talet. Genom partklyvning och nybyggnation tillkom ett antal fastigheter i anslutning till landsvägen.

Sedan 1930-talet har viss nedläggning av åkermark skett, områden som därefter återgått till bete.

I självhushållets dagar var kalk- och tjärframställning viktig. I området finns kalkugnsruiner och tjärdalar. Fisket spelade som alltid en stor roll vid sidan av jordbruket. Vid Mulde låg fram till en bit in på 1900-talet ett tegelbruk.

Fröjel hyser i dag en del äldre bebyggelse. Vid Mulde finns en gårdsmiljö med många byggnader bevarade samt en 1800-tals manbyggnad som är obetydligt förändrad. Nedanför klinten vid vägen ligger en väl bevarad bulladugård.

Nymans gårdsmiljö ligger vackert uppe på en klintkant på gränsen mellan åker och strandäng med en stor allé fram till gården med manbyggnad från 1850-talet, två flyglar, varav en från 1700-talet och stor stenladugård med tröskvandring. Vid Bottarve söder om kyrkan finns en gårdsmiljö med stor salsbyggning och två flyglar med tillhörande, nu kraftigt förändrad, ladugård.

Vegetation och flora
Hotade växter enligt ängs- och hagmarksinventeringen:
Toppjungfrulin: Fröjel 1
Tidigblommande höskallra: Fröjel 7.

Fauna
Gannarveviken och kuststräckan närmast söder därom hyser ett mycket rikt fågelliv. Här häckar bl a grågås, snatterand, stjärtand, skedand, skärfläcka och småtärna. Grundområdena utgör betydelsefulla rastplatser för skarvar, svanar, änder och vadare.

Värdekriterier

Området har kontinuerligt brukats sedan bronsålder äldre järnålder. Här finns äldre järnåldersgårdar med mer eller mindre välbevarade stensträngssystem, utvisande gårdarnas inägomarker, kända vikingatida och medeltida bebyggelselägen.
Till områdets försvar hör två fornborgar, den ena med intilliggande husgrunder och gravar samt en medeltida kastal.

Under vikingatid fanns här en betydande hamn med livlig handel och till denna knuten hantverksverksamhet.

Ett flertal medeltida bebyggelselämningar, förutom kyrka och kastal.

En del av 1700-talets åkrar odlas än i dag.

Stor areal naturlig betesmark.

Till del bibehållen småskalig arrondering.

Sedan 1700-talet nästan helt intakt vägnät.

Kulturhistoriskt intressanta bebyggelsemiljöer från 1700-1900-talet, till del i ursprungligt läge.

Området innehar betydande skönhetsvärden.

Bl a den täta fornlämningsmiljön ger området stora pedagogiska värden.

Området är lättillgängligt och av stor betydelse för friluftsliv och turism.

Övre Fröjel 28

Sammanfattande värdeomdöme: K I, S II

Top karta: 56C	**Ek karta: 06I1j, 06I2j**	**Koordinater: 06I1j 4d9e**
Åker: 462 ha	**Naturlig betesmark: 10 ha**	**Naturlig slåttermark: - ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
Riksintresseområde för kulturmiljövården, nr 62.1.

Hajdes storhage är naturreservat.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Fröjel 10.

Översiktlig beskrivning
Området består av ett öppet odlings- och beteslandskap i centrum med bebyggelsen liggande i anslutning till vägen. I norr, öster och i sydväst vidtar skogsmark. Växtligheten domineras av tall och en. I nordöst finns grov högvuxen barrskog.

Hajdes storhage utgör ett 200 ha stort skogsområde som brukats "på gammalt sätt" utan kalhyggesbruk och planteringar. Skogen har betats kontinuerligt med nöt och får.

Den 10 hektar stora hagmarken vid Vallhagar utgör den enda naturliga betesmarken inom området som registrerats i ängs- och hagmarksinventeringen.

Kulturhistoriska förhållanden
Området låg under stenålder på gränsen mellan flera resursområden till dåtida boplatser. Ett lösfynd från denna tid är påträffat vid St Hajdes i norr.

Området i sin helhet tycks ha tagits i besittning någon gång mellan brons- och järnålder. På det visar ett flertal husgrunder från äldre järnålder med tillhörande stensträngssystem vid Vallhagar i V med 17 husgrunder, alla undersökta på 1940-talet, samt vid Mickelänge i Ö. Mitt emellan dessa boplatsområden finns i dag rester av ett troligen en gång betydande system av fornåkrar. Ett stort antal upphittade malstenar samt ett antal större gravfält visar på livlig aktivitet under denna tid.

Förekomst av slipskårestenar och fynd av silvermynt i den norra delen av området visar på vikingatida aktivitet. Från medeltid finns inga kända bebyggelselämningar. Från 1500- och 1600-talet känner vi till minst en ödegård i området.

Vid 1600-talets mitt fanns här tio gårdar, alla skattehemman. Gårdarna var medelstora till små. Störst var Puser i områdets södra del med 18 tunnland åker och 20 mansslätt äng. Fyra av gårdarna var vid denna tid delade i parter. Sex av dem ligger ännu på ursprunglig plats.

Skattläggningskartan från 1700-talets början visar på små åkrar intill gårdarna men också mer perifert liggande åkrar i anslutning till ängs- eller hagmark. Ängsmarken dominerade i områdets mitt, därnäst hagmarken i områdets ytterkanter. Vägnätet från 1700-talet är till största delen oförändrat och de flesta åkrar från denna tid odlas än i dag.

Laga skiftet på 1800-talet medförde stora möjligheter för ny- och uppodling. Mellan 1700 och 1900-talets början har en stark uppodling skett i området. Nästan all ängsmark och även en stor del av hagmarken omvandlades till åker. Även skogsmark togs i anspråk. Mellanliggande myrmarker dikades ut och odlades upp. Fastän området genom skiftet fick ett mer rätlinjigt utseende, bibehölls ändå mycket av småskaligheten. Endast mindre ängsbitar fanns nu insprängda i åkerlandskapet. Genom ökad partklyvning samt nybebyggelse tillkom ett antal småfastigheter under 1800-talets slut och 1900-talets början i anslutning till de större vägarna.

Fram till 1970-talet har mindre nedläggning av befintlig åkermark skett samtidigt med viss uppodling av tidigare aldrig brukad mark.

Dagens bebyggelse är koncentrerad till områdets mitt, mitt emellan järnålderns boplatsområden. Bebyggelsen är blandad men den äldre delen dominerar. Många gårdar är storbyggda, som de tre tätt och oregelbundet intill varandra liggande parterna vid Puser, där vägen slingrar sig mellan byggnaderna.

Värdekriterier

Täta fornlämningsmiljöer visar på långt kontinuerligt brukande i området. Här finns fornåkrar, ett stort antal järnåldersgårdar med till stora delar bevarade stensträngssystem, utvisande respektive gårds inägomark samt vikingatida bebyggelselägen.

En stor del av 1700-talets åkrar odlas än i dag.

Spår av äldre brukande är lätt avläsbart i terrängen.

Till stor del bibehållen småskalig arrondering.

Nästan intakt bevarat ålderdomligt vägnät.

Kulturhistoriskt intressanta bebyggelsemiljöer alltifrån äldre järnålder till dagens bebyggelse från 1700-1900-tal med flera gårdar i ursprungligt bebyggelseläge.

Området innehar stora pedagogiska värden.

Det har stora skönhetsvärden.

Det är lättillgängligt.

Det stora pedagogiska värdet i området är av stor betydelse för friluftsliv och turism.

Garde 29

Sammanfattande värdeomdöme: K II, S III

Top karta: 56D	**Ek karta: 06J1d**	**Koordinater: 06J1d 3c8g**
Åker: 326 ha	**Naturlig betesmark: 13 ha**	**Naturlig slåttermark: - ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
Garde kyrka med närmiljö ingår i riksintresse för kulturmiljövården, nr I 93.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Garde 3.

Översiktlig beskrivning
Området omfattar den centrala delen av Garde socken kring kyrkan i socknens sydöstliga del. En mindre del av området tillhör Alskogs socken.

Kyrkan ligger på en sand- och grusås som delar landskapet i ett skogs- och hedmarksområde längre åt norr och ett område med lägre liggande lermarker i söder. Längs åsen löper landsvägen mellan Lye och Alskog och huvuddelen av bebyggelsen ligger samlad kring denna väg.

Områdets enda naturliga betesmark ligger på Hemmor backar och utgörs av 13 hektar buskrik utmark.

Kulturhistoriska förhållanden
Området utnyttjades under stenåldern av en bosättning med centrum i När- och Lauområdet. Stenåldersyxor har upphittats i området och en massgrav från stenåldern påträffades i början av seklet på Snauvalds 1:6. Ett röse i områdets västra del kan härstamma från bronsåldern men i övrigt är det framför allt spåren efter bosättningar från järnåldern som dominerar fornlämningsbeståndet i området. Spåren efter husgrunder och inhägnader till mellan fyra till fem järnåldersgårdar kan identifieras. Tillhörande gårdsgravfält kan också kopplas till flera av gårdarna.

Silverskatten upphittad i grustäkten vid Nygårds är från vikingatiden. Från samma tid härstammar gravar påträffade i kyrkan. De vikingatida gravarna visar på kontinuiteten mellan vikingatid och medeltid i området. Kyrkan med sin höga omgivande mur hör till de äldsta på Gotland. Vid utgrävningar inne i kyrkan har dessutom en äldre föregångare till stenkyrkan påträffats, troligen anlagd i direkt anslutning till det vikingatida gravfältet.

Den medeltida prästgården har troligen varit uppförd i sten. Denna revs på 1800-talet, men den medeltida gårdsporten till prästgården står fortfarande kvar. Vid Bjärges gård, i norra delen av området, finns de medeltida grindstolparna till gården bevarade.

Från 1500- och 1600-talet är två ödegårdar omnämnda i området. En av gårdarna, Österby, brukades åter tillfälligt under 1600-talet för att i början av 1700-talet återigen vara en ödegård. Vid mitten av 1600-talet fanns i området åtta gårdar förutom prästgården, alla skattehemman. Enligt revisionsboken från 1653 varierade dessa gårdars åkerinnehav från 10 till 24 tunnland. Störst åkerinnehav i området, 27½ tunnland, hade Prästgården.

Skattläggningskartan från 1701 visar att dagens gårdar, nästan uteslutande ligger på samma plats som 1700-talets gårdar. Detsamma gäller vägnätet som i mycket hög grad ligger fast i området sedan 1700-talet. De förändringar som skett kan till del fortfarande spåras i landskapet i form av kvarliggande vägbankar. Åkermarken låg under 1700-talet i direkt anslutning till gården och åkrarna omgavs av ängs- och hagmark. Huvuddelen av ytan i området upptogs under 1700-talet av ängsmark.

Den åkermarken som brukades under 1700-talet, brukas än i dag. Endast åkermark i området runt kyrkan har i senare tid lagts igen. I samband med laga skifte under 1800-talet försvann större delen av ängsmarken och delar av hagmarken genom uppodling.

Dagens gårdsbebyggelse härstammar till stor del från 1800-talet. Grannlaget vid Bjärges utgör en väl bevarad miljö. Det består av fyra parter med 1-vånings parstugor med bakbyggen. En omfattande nybyggnation i senare tid har medfört en förtätning av bebyggelsen i området närmast kyrkan och kring landsvägen Lye-Alskog. Av denna bebyggelse är bland annat den gamla affären vid Bjärges intressant, en välbevarad byggnad från 1880-talet. Lärarbostaden vid Hägulds och snickeriet och småbruket vid Hemmor utgör välbevarade byggnadsmiljöer från början av seklet.

Värdekriterier

Området har nyttjats sedan stenålder.

De många husgrunderna, hägnadsresterna och gravfälten som är synliga i landskapet ger goda möjligheter att rekonstruera den äldre järnåldersmiljön i området.

Den väl sammanhållna miljön kring kyrkan, som är en av Gotlands äldsta, erbjuder en unik medeltida miljö.

Flera intressanta väl bevarade byggnader från sent 1800-tal/sekelskiftet ligger vid landsvägen.

Alskog 30

Sammanfattande värdeomdöme: K II, S III

Top karta: 56D **Ek karta: 06J4d, 06J4e, 06J3d, 06J3e**
Koordinater: 06J2e 0a3i
Åker: 566 ha **Naturlig betesmark: 32 ha** **Naturlig slåttermark: 2 ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
Riksintresseområde för kulturmiljövården, nr I 66.1.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Alskog 3, 5-8.

Översiktlig beskrivning
Området innefattar den centrala odlingsbygden i Alskogs socken, ett kulturlandskap med storskaligt åkerlandskap i norr och mer småskaligt i söder. Området avdelas av en grusås i sydväst-nordostlig riktning. Marken söder om åsen är relativt bördig och beväxt med lövträd. Söder därom vidtar kargare marker beväxta med tall.

Inom området finns fyra naturliga betesmarker och en naturlig slåttermark.

Kulturhistoriska förhållanden
Ströfynd av stenåldersföremål visar att området använts som resursområde under stenålder. Kontinuerligt nyttjat har området varit från åtminstone sen bronsålder. För detta talar rösen och skeppssättningar vid Gålrum i öster, fornåkrar i söder samt ett stort antal malstenar som upphittats i socknen. Väster om och i direkt anslutning till dessa områden finns mycket omfattande lämningar av järnåldersgårdar med husgrunder och stensströngssystem som inhägnat gårdarnas inägomark. Fynd av silverskatter visar på vikingatida bosättning vid Bote och Snausarve i söder och Lassor i norr. Området har också hyst ett flertal bildstenar.

Kvarvarande medeltida bebyggelselämningar i området är i dag endast kyrkan. Namnet Stenstugu kan tyda på att denna gård under medeltid hade hus av sten. Under 1500- och 1600-talet, då det var en allmän nedgångsperiod på Gotland, fanns här två till tre ödegårdar.

Vid 1600-talets mitt fanns i socknen 18 skattehemman och två kronohemman. Kronogårdarna var två f d ödegårdar som nu åter börjat brukas helt eller delvis. Störst av skattehemmanen var gården Utalskog med 24 tunnland åker och 40 mansslätt äng. Sju av gårdarna var vid denna tid delade i två, i ett fall tre, parter.

Skattläggningskartan från omkring 1700 visar på små åkerlappar intill gårdarna. Därnäst låg stora ängsmarker och längst bort från gården låg hagmarkerna. Bebyggelselägena är till stor del desamma än i dag. Även vägnätet på 1700-talet är i stort överensstämmande med dagens. De flesta åkrar som odlades på 1700-talet brukas än i dag.

Efter skiftena på 1800-talet förvandlades större delen av ängsmarken och en del av hagmarken till åker. Flera mindre åkrar slogs ihop till större enheter och myrmark dikades ut och omvandlades till åker.

Kalkbrytning och bränning av kalk för inhemskt behov har förekommit i socknens utmarker.

Bebyggelsen i Alskog härstammar från 1700-talets slut, 1800-talet och 1900-talets början med få sentida tillskott. Manbyggnaderna är ovanligt storbyggda med smala höga tvåvånings parstugor som dominerande inslag i det öppna landskapet. Många av dessa hus har dessutom stora bakbyggen, innehållande kök, brygghus m m. Äldre byggnadsskick är bevarat i bulhus och yngre i hus med snickarglädje i olika utförande från detta sekels början.

Vid Rommunds finns en välbevarad gårdsmiljö, där även bakbygget är i två våningar. Samma är förhållandet vid Ollajvs. Snausarve har en något förändrad gårdmiljö från 1850-talet med tvåvånings parstuga byggd i ett sammanhang och vinkelbyggd ladugård med portlider.

Vegetation och flora
Hotade växter enligt ängs- och hagmarksinventeringen:
Tidigblommande höskallra: Alskog 7.

Värdekriterier
Området har kontinuerligt brukats sedan tiden yngre bronsålder-äldre järnålder, vilket fornåkrar och omfattande lämningar av äldre järnåldersgårdar visar.

Till övervägande del ursprungliga bebyggelselägen.

I många delar ålderdomligt vägnät.

De flesta åkrar från år 1700 odlas än i dag.

Kulturhistoriskt intressanta bebyggelsemiljöer med få sentida tillskott.

Det öppna något kuperade landskapet har stora skönhetsvärden.

Det är lättillgängligt.

Området innehåller pedagogiska värden liksom värden för friluftsliv och turism.

Ardre 31

Sammanfattande värdeomdöme: N III, K II, S III

Top karta: 56D	**Ek karta: 06J3e, 06J3f, 06J2e**	**Koordinater: 06J2e 4e9a**
Åker: 373 ha	**Naturlig betesmark: 271 ha**	**Naturlig slåttermark: 2 ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
Den östligaste delen av området är av riksintresse för naturvården (område nr I 44).

Riksintresseområde för kulturmiljövården, nr I 65.1.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Ardre 1-9, Alskog 2, 4.

Översiktlig beskrivning
Ett småskaligt åkerlandskap med hedbeten i väster och öppen lövskogsbeväxt mark i sydost. I östra delen av området ligger två klintsystem -Petsarve klint och Kaupungs klint med mager hällmark . Vid Mullvalds och söder om kyrkan finns hävdade ängen.

Hällmarkerna vid Russvätar har grunda sänkor som är vattenfyllda förutom en kort torrperiod under högsommaren. Vegetationszoneringen är mycket tydlig.

Omgivningarna runt Russvätar intas av vresig kalkhälltallskog med torrängs- och alvarvegetation i fältskiktet. Vid den västra av vätarna finns den rikaste lokalen för gotlandssippan, en ras av backsippa som bara finns på Gotland.

10 naturliga betesmarker ingår i området. Bland dessa kan nämnas en välhävdad sötvattensstrandäng i kanten av en agmyr (objekt Ardre 7). Russvätar som upptar 169 hektar i ängs- och hagmarksinventeringen är helt ohävdat. Mullvalds äng om 2 hektar är ett värdefullt och välhävdat änge.

Kulturhistoriska förhållanden
Fynd av stenyxor och flinta i områdets centrala delar visar att området nyttjats som resursområde redan under stenålder. En skärvstenshög och ett större antal malstenar vittnar om att bygden bör ha brukats åtminstone från och med yngre bronsålder äldre järnålder. I och i anslutning till den centrala odlingsbygden ligger rester av tre gårdar från äldre järnålder.

I socknen är fem medeltida bebyggelselämningar kända förutom kyrkan och den medeltida kyrkoruinen Gunfjauns kapell. Kapellet kan ha fungerat som gudstjänstlokal för en medeltida marknadsplats öster om ruinen vid Kaupungs klint, något som namnet på klinten (kaupa = köpa) kan antyda.

Från nedgångsperioden under 1500- och 1600-talet är två ödegårdar kända i Ardre. Vid 1600-talets mitt fanns i socknen 13 gårdar, alla skattehemman. Ingen av gårdarna var då uppdelad i parter. Ojämförligt störst av dem alla var Bringsarve med 24 tunnland åker och 32 mansslätt ängsmark. Skattläggningskartan från 1700-talets början visar på små åkrar samlade i nära anslutning till bebyggelsen, därnäst en stor andel ängsmark och ungefär lika mycket hagmark. Bebyggelselägena är ännu i dag till stor del desamma som omkring år 1700. Detsamma gäller också vägnätet i bygdens centrala del. Nästan alla åkrar som odlades år 1700 brukas än i dag.

I samband med laga skiftet på 1800-talet utökades åkerarealen väsentligt. Flera enskilda åkertegar sammanfördes till större enheter och en stor del av ängsmarken och även en del hagmark lades under plogen. Myrar i området som t ex Visne myr dikades ut och omvandlades till åker. Även en del nyodling i utmarker förekom. Under 1800-talets lopp och 1900-talets början tillkom ett flertal småfastigheter främst i anslutning till vägar i områdets utkanter.

Under 1900-talet har åkerarealen utökats framför allt i den nordöstra delen av området.

Förutom jordbruk har fiske och kalkbränning haft betydelse för försörjningen i socknen.

Vad gäller bebyggelsen tillhör Ardre socken Gotlands mest välbevarade bygder. Här finns många storbyggda parstugor i två våningar från 1700- och 1800-talet t ex vid Bringsarve, Kaupungs och Botvalde.

Bringsarve är ett grannlag med tre kvarvarande parter som tydligt visar det äldre bebyggelsemönstret. Här finns två välbevarade manbyggnader, varav en stor tvåvåningsbyggnad med brutet tak och för bygden karakteristiska fönsterfoder. Den andra parten har en f d flistaksbyggnad. Vid Kaupungs finns en tät bebyggelsemiljö där vägen leder mellan fyra parter, varav de tre sydligaste ligger på ursprunglig plats.

I socknen finns också mindre ställen och enskilda byggnader av mer ålderdomligt utförande med kulturhistoriskt värde.

Vegetation och flora
Hotade växter enligt ängs- och hagmarksinventeringen:
Toppjungfrulin: Ardre 3.
Gotlandssippa: Ardre 5.
Tidigblommande höskallra: Ardre 7.
Skuggkranslav: Ardre 7.
Alléorangelav: Ardre 7.

Värdekriterier
Kontinuerligt brukande alltsedan yngre bronsålder-äldre järnålder.

Välbevarade rester av äldre järnåldersgårdar med husgrunder, odlingsmark och välbevarat hägnadssystem visande inägomarkens utbredning, fägator mm.

Spår av äldre brukande är lätt avläsbara i terrängen.

Relativt stor areal naturlig betesmark.

Relativt bibehållen småskalighet trots förändringar vid skiftet på 1800-talet.

Ålderdomligt vägnät i socknens centrala del.

Kulturhistoriskt intressanta bebyggelsemiljöer, de flesta med ursprungliga bebyggelselägen.

Flera ålderdomliga drag i bebyggelsen.

Stor andel medeltida bebyggelselämningar.

Här finns stora pedagogiska värden liksom skönhetsvärden.

Området är lättillgängligt och har betydelse för friluftsliv och turism.

Eksta 32

Sammanfattande värdeomdöme: K II, S III

Top karta: 56C	**Ek karta: 06I0h, 06I0i**	**Koordinater: 06I0i 4d4c**
Åker: 1220 ha	**Naturlig betesmark: 49 ha**	**Naturlig slåttermark: 6 ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
De kustnära delarna av området ingår i område av riksintresse för naturvården (område nr I 53).

Hela kuststräckan är av riksintresse för friluftslivet.

Riksintresseområde för kulturmiljövården, nr 63.1.

Ekstakusten är avsatt som naturreservat.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Eksta 2-4, 15-17, 19-20.

Ferdinand Petterssons mekaniska verkstad är byggnadsminne.

Översiktlig beskrivning
Området innefattar den centrala delen av Eksta socken samt den nordligaste delen av Sproge socken.

Ekstakusten norr om Skansudd består av sand och grus. Längre norrut börjar en låg klint av lerig kalksten beväxt med skog. Innanför strandskogsbältet vidtar ett svagt böljande relativt öppet och bördigt småskaligt jordbrukslandskap med åkrar liggande centralt omkring de ofta stora gårdarna och med betesmarker i utkanterna vid skogsområdena.

Inom detta bevarandeområde förekommer 8 olika naturliga fodermarker, av vilka de flesta har en god hävd. Vid Hägur ligger Burgänget om 5 hektar och objekt Eksta 20 i ängs- och hagmarksinventeringen innehåller 1 hektar svagt hävdad slåttermark.

Kulturhistoriska förhållanden
Området har nyttjats sedan stenålder. Vid en f d havsvik vid Ekstakustens mitt låg under mesolitisk tid en stenåldersboplats vid Ajvide-Jakobs. Ekstaområdet har under hela stenåldern använts som resursområde.

Strax väster om Ajvideboplatsen, i ett stråk utefter den forna kusten, finns i dag ett flertal högar, rösen, skeppssättningar, resta stenar och stensättningar från bronsålder-järnålder, vilket visar på kontinuitet i boende och brukande. Mitt i Eksta finns ett större antal fornåkrar från samma tid. I anslutning till fornåkrarna ligger ett flertal husgrunder från äldre järnålder med tillhörande stensträngssystem. Här finns också mindre gravfält och enstaka stensättningar. Spritt över en stor del av Ekstaområdet finns enstaka husgrunder med mer eller mindre välbevarade stensträngssystem.

Flera fynd i form av silver vid Grymlings, Lillegårds och Rondarve i Ö visar på troliga vikingatida boplatslägen intill ett stråk av f d insjöar.

Bebyggelselämningar från medeltid finns förutom i Eksta kyrka vid Jakobs och Mellings. Från 1500- och 1600-talet känner vi till minst fyra ödegårdar.

Revisionsboken från 1600-talets mitt omnämner 25 gårdar i området, 23 skattehemman och två kronohemman. Av dessa var ungefär 1/3 storgårdar med som mest 30 tunnland åker och 30 mansslätt äng. Störst var Bjärges, Jakobs och Bopparve. Ungefär lika stor andel gårdar var medelstora på ca 10 tunnland åker och 12 mansslätt äng. De minsta hade ca 5 tunnland åker och 2-8 mansslätt äng. Kronohemmanen Tomsarve och Fintser var f d ödegårdar som då nyligen åter tagits i bruk. Endast en av de 25 gårdarna var vid denna tid delad i parter.

Skattläggningskartan från 1703 visar på små åkrar samlade intill gårdarna eller liggande i den närliggande ängs- och hagmarken. Den centrala delen av Eksta upptogs av ängs- och hagmarker. Söder, norr och öster härom fanns större eller mindre myområden. I norr och väster låg stora skogar med här och var ensamliggande gårdar.

De flesta av 1700-talets gårdar ligger fortfarande på ursprunglig plats och vägnätet är till stora delar intakt sedan dess. Större delen av 1700-talets åkrar brukas än i detta område.

Med tiden kom gårdarna att delas i flera parter, som på 1800-talet i samband med laga skifte ofta fick flytta ut. Skiftena medförde större möjligheter till rationellt brukande. Mindre åkrar lades ihop, större delen av ängsmarken lades under plogen och även en stor del av hagmarken odlades upp.

Vid slutet av 1800-talet och 1900-talets början var uppodlingsgraden liksom befolkningsökningen som störst. Under denna tid tillkom ett antal små och avlägset liggande åkrar i skogsområdet mot kusten. Utdikningen och uppodlingen av myrarna pågick långt in på 1900-talet och tillförde området en väsentlig areal åkermark. Skiftet och nya brukningsmetoder tillförde ägor och åkrar ett mer linjärt utseende. Nya raka vägar anlades mot kusten.

Mellan 1930- och 1970-talet har de sent upptagna och perifert liggande åkrarna övergetts. I norr har åkermark tillkommit genom uppodlingen av Mickelmyr.

Vid sidan av jordbruket har här liksom på övriga håll fisket spelat en stor roll under framför allt självhushållets dagar. De stora öarna utanför kusten gav extra bete och ägdes sedan gammalt av bönder i Eksta.

Eksta socken är känd för sina stolta byggnadstraditioner. Här finns en mängd storbyggda gårdar, vilka antingen hyser tvåvånings enkel- eller parstugor med nedervåning från 1700-talet och salsvåning påbyggd vid 1800-talets mitt eller breda hus med flerdelad plan och källare från 1800-talets senare del.

Intressanta gårdsmiljöer av den första kategorin är Grymlings, Uggards, Mellings, Bjärges, Tomsarve och Hajdstäde. Till den andra kategorin hör Bjärges, Rondarve och Hägur. Eksta har även en intressant trähustradition med många bulladugårdar och inpanelade bulhus. Mitt i Eksta ligger byggnadsminnet Ferdinand Petterssons Mekaniska Verkstad från 1900-talets början.

Till området hör också Norrgarde i Sproge, där den södra parten, som är byggnadsminne, har en ovanligt välbevarad gårdsmiljö med byggnader i sten och bulteknik från 1700- och 1800-talet.

Värdekriterier

Täta fornlämningsmiljöer i området visar på kontinuerligt nyttjande och brukande sedan stenålder. Här finns ett stort antal fornåkrar och husgrunder från järnålder med tillhörande stensträngssystem, ett flertal kända vikingatida bebyggelselägen samt kända medeltida bebyggelselämningar.

Större delen av 1700-talets åkrar odlas än.

Spår av äldre brukande är oftast lätt avläsbart i terrängen.

Småskalig arrondering.

Till stora delar ålderdomligt vägnät.

Ett stort antal kulturhistoriskt intressanta bebyggelsemiljöer från 1700-1800-tal, oftast i ursprungligt läge och med ålderdomliga bygdetypiska drag.

Området innehar stora skönhetsvärden.

Det har också stora pedagogiska värden.

Det är lättillgängligt.

Det är av stort värde för turism och friluftsliv.

Karlsöarna 32 b

Sammanfattande värdeomdöme: N I, K II, S II

Top karta: 56B Ek karta: 06I 0g, 06I 1h
Koordinater: 06I0g 3a1f (Stora Karlsö) resp 06I1h 1b3a (Lilla Karlsö)
Åker: - ha Naturlig betesmark: 404 ha Naturlig slåttermark: - ha
Kultiverad betesmark: - ha

Befintligt skydd och planeringsstatus
Karlsöarna utgör riksintresse för naturvården, område nr I 52.

Karlsöarna utgör även område av riksintresse för friluftslivet (område I 6).

Riksintresseområde för kulturmiljövård, nr 63.1.

Stora Karlsö och Lilla Karlsö är båda avsatta som naturreservat. I Naturvårdsverkets nationalparksplan för Sverige föreslås Karlsöarna bli nationalpark.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Eksta 1, 6.

Fyren på Stora Karlsö är byggnadsminnesmärke.

Översiktlig beskrivning
Karlsöarna utanför Ekstakusten utgörs av branta ca 50-60 m höga kalkstensplatåer. Stora Karlsö har fram till slutet av 1800-talet betats intensivt, främst med får. Detta har medfört att den ursprungliga skogen försvunnit och att betestålig vegetation utbrett sig. I och med att fåren togs bort 1884, har vegetationen utvecklats och kan nu sägas befinna sig i senare delen av en "älsklig fas". Igenväxningen med enbuskar och unga tallar har accelererat de senaste åren och kommer, om den inte hejdas, snart att ha förändrat öns karaktär.

Lilla Karlsö präglas liksom Stora Karlsö av månghundraårig betesdrift. Ön har en extremt öppen karaktär utan uppväxande enbuskar. Under senare år har dock en del lövträdsplantor tillåtits växa upp i skydd av nätburar.

På "Lillön" har betesdriften upprätthållits kontinuerligt, på senare tid med får av den gammaldags rasen "gutefår". Fårbetet har gett upphov till en helt betespräglad vegetation.

Kulturhistoriska förhållanden
På Lilla Karlsö finns spår alltifrån bronsålder i form av rösen på Norder- och Suderslätt samt en malsten i norr.

Utspridda längs öns kuster ligger enstaka stensättningar från järnålder. Från samma tid är förmodligen en nu igensvallad lagunhamn, enstaka gravar och ett par husgrunder på öns sydspets.

Under vikingatid-medeltid låg hamnen troligen vid sydöstra kusten, där en medeltida begravningsplats nu ligger.

Stora Karlsö har nyttjats sedan stenålder. Boplatser från denna tid har påträffats i ett flertal grottor bl a Stora Förvar, som använts även senare, under vikingatid och medeltid.

Från bronsålder finns lämningar på Norder- och Suderslätt, ofta i form av ringformade rösen.

Enstaka stensättningar och tre gravfält med rösen och stensättningar härstammar troligen från järnålder. Både vid Suderhamn och Norderhamn finns båtlänningar från samma tid.

Under medeltid bröts marmor på ön. Tre medeltida marmorbrott har konstaterats i närheten av Suderhamn, där utskeppningshamnen också bör ha legat. Från samma tid stammar kyrkogården på Suderslätt.

Alltsedan järnålder och in i vår tid har fiskelägen funnits i Suderhamn och Norderhamn. Under 1700- och 1800-talet var verksamheten livlig i framför allt Norderhamn.

År 1887 uppfördes en fyr, sammanbyggd med fyrmästarbostaden, på den nordvästra delen av ön.

Öns särpräglade natur uppmärksammades tidigt, och ön fredades ideellt på 1880-talet på bl a Willy Wöhlers initiativ.

Vegetation och flora
Vår- och försommarblomningen av våradonis, S:t Pers nycklar och Adam och Eva på Stora Karlsö är välkänd. Vegetationen domineras av ängshavretorrängar som i hög grad bevarat sin artrikedom trots att betet upphörde för över 100 år sedan.

Av sällsynta hävdberoende växter på Lilla Karlsö kan nämnas rikliga bestånd av hjärtstilla, kransborre och hylsnejlika.

Hotade växter enligt ängs- och hagmarksinventeringen:
Kransborre: Lilla Karlsö.
Honungsblomster: Lilla Karlsö.
Hylsnejlika: Lilla Karlsö, Stora Karlsö.
Toppjungfrulin: Lilla Karlsö.
Karlsösallat: Stora Karlsö, Lilla Karlsö.
Våradonis: Stora Karlsö.
Toppjungfrulin: Stora Karlsö.
Blåblommig sminkrot: Stora Karlsö, Lilla Karlsö.

Fauna
Det rika fågellivet består till en del av fåglar som är knutna till det hävdformade landskapet. Till dessa kan räknas stora mängder gråtrut, silltrut och ejder liksom höksångare.

Värdekriterier
Fornlämningar och senare spår visar att öarna kontinuerligt nyttjats sedan stenålder/bronsålder.

Vetenskapligt värdefulla fornlämningar i framför allt stenåldersboplatserna på Stora Karlsö.

Området består till största delen av naturlig betesmark av högsta klass.

Intressanta bebyggelsemiljöer på Stora Karlsö från järnålderns husgrunder till 1800-talets fyrbebyggelse.

Öarna innehar stora skönhetsvärden.

De har också stort pedagogiskt värde.

De är under sommarsäsong lättillgängliga.

De spelar synnerligen stor roll för friluftsliv och turism.

Levide 33

Sammanfattande värdeomdöme: K II, S III

Top karta: 56C	**Ek karta: 06I0j, 06I1j, 06J0a**	**Koordinater: 06I0j 2e8f**
Åker: 855 ha	**Naturlig betesmark: 8 ha**	**Naturlig slåttermark: 5 ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
Levide kyrka med närmiljö ingår i riksintresseområde för kulturmiljövården, nr I 93.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Levide 2-5.

Översiktlig beskrivning
Området innefattar större delen av den öppna bygden i Levide socken. Den utgörs av ett flackt till svagt böljande, öppet och småskaligt jordbrukslandskap med visst lövinslag, omgivet av barrskog.

Fyra områden med naturliga fodermarker finns inom området. Två av dessa utgörs av hävdade slåtterängar: prästänget i Levide och ett änge på fastigheten Alskute 2:1 (Levide 5).

Kulturhistoriska förhållanden
Under stenålder tycks området ha legat mitt emellan olika resursområden till omkringliggande boplatser. Några fynd från denna tid har inte påträffats inom området.

Området har tagits i besittning någon gång under bronsålder. Från denna tid härstammar skärvsten och malstenar i SÖ samt skeppssättningar på stranden till f d Mällingsmyr intill Sprogegränsen i SV. I områdets mitt ligger nio fornåkrar, som vid bronsålderns slut- början av järnåldern troligen ingått i ett större system av extensivt odlade åkrar.

Under äldre järnålder låg bebyggelsen väl spridd över hela området. I dag finns rester efter ca 13 gårdar från äldre järnålder med mer eller mindre bevarade stensträngssystem utvisande inägomarkens utbredning. I anslutning till några husgrunder finns mindre gravfält eller enstaka stensättningar.

Av de fyra silverskatter, som upphittats i området, framkommer att de vikingatida boplatserna bör ha legat på samma plats eller mycket nära den tidigare bebyggelsen, dvs här finns kontinuitet från äldre järnålder fram till medeltid.

Från medeltid finns förutom kyrkan belägg för bebyggelse vid Skogs samt Stenstugu, som av namnet att döma under denna tid bör ha varit bebyggt med stenhus. Vid Dals stugåker har enligt uppgift ett medeltida minneskors stått.

Från de svåra åren under 1500- och 1600-talet är fyra ödegårdar kända. Vid 1600-talets mitt fanns i området 15 skattehemman och ett kronohemman. Tre av gårdarna var då uppdelade i parter. Gårdarna var i allmänhet medelstora. Störst var Mallgårds med 24 tunnland åker och 30 mansslätt äng. Tre av gårdarna hade bete på Stora Karlsö. Kronohemmanet var en f d ödegård.

Skattläggningskartan från 1701 visar på små åkrar samlade kring gårdarna, därnäst vidsträckta ängs- och hagmarker. I S och SV vidtog de stora myrarna Mästermyr resp Mällingsmyr. Kartan visar att bebyggelsen till största delen ännu ligger på ursprunglig plats och vägnätet i området är nästan intakt. Flera av 1700-talets åkrar odlas än i dag.

Efter skiftena på 1800-talet skedde en stark uppodling. Så gott som all ängsmark, en stor del av hagmarken samt även viss skogsmark plöjdes upp. Även mellanliggande myrmark dikades ut och lades under plogen. I samband med befolkningsökningen vid 1800-talets slut, partklyvning och anläggandet av järnväg till Hablingbo, nedlagd på 1950-talet, tillkom ett flertal fastigheter längs den gamla vägen vid Levide kyrka.

Några större förändringar har sedan dess inte skett i området, förutom utdikningen av Mästermyr i S vid 1900-talets början. Åkerarealen är i dag annars ungefär densamma som på 1930-talet.

Den å som rinner genom Levide från hedmarkerna i norr till Mästermyr har en gång drivit ett tiotal vattenverk. I socknen har också funnits kalkugnar.

Äldre bebyggelse kan studeras bl a längs vägen söderut från Levide kyrka. Levide prästgård från 1786 är öns bäst bevarade prästgårdsmanbyggnad. Ollajvs, intill vägen och i kanten av ett änge, har en stor gårdsmiljö med många olika byggnader samt en flygel innehållande bagarstuga, drängstuga och källare. Vid Bocksarve finns en stor aktiv gårdsmiljö med byggnader från 1880-talet, bl a en stor tidsenlig manbyggnad vänd mot vägen och gården liggande öppet på gränsen till åkermarken. Burge är ett f d gästgiveri med en stor tvåvånings salsbyggnad, senare tillbyggd och förändrad. På motsatta sidan av vägen finns en gammal finka.

Värdekriterier

Levideområdet har brukats sedan bronsålder-äldre järnålder, vilket ett stort antal gårdar från äldre järnålder med tillhörande inägomark och fornåkrar visar. Fornlämningsbeståndet tyder på ett kontinuerligt brukande och boende i samma område in i medeltid.

Kända bebyggelselämningar från medeltid.

En stor del av 1700-talets åkrar odlas än.

Spår av äldre brukande är lätt avläsbara i terrängen.

Bibehållen småskalig arrondering.

Ålderdomligt vägnät.

Kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsemiljöer från 1700- till 1900-tal, de flesta i ursprungligt läge.

Stora skönhetsvärden liksom pedagogiska värden.

Lättillgängligt och av värde för friluftsliv och turism.

Gerum 34

Sammanfattande värdeomdöme: K II, S III

Top karta: 56C	**Ek karta: 06J1a, 06J0a**	**Koordinater: 06J0a 4b9f**
Åker: 356 ha	**Naturlig betesmark: - ha**	**Naturlig slåttermark: 4 ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
Gerum kyrka med närmiljö ingår i riksintresseområde för kulturmiljövården, nr I 93.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Gerum 2.

Översiktlig beskrivning
Området omfattar södra delen av Gerums socken. Det är ett öppet mestadels flackt småskaligt åkerlandskap på sydsluttningen av Lojsta hajd. I norr och söder vidtar barrskog. Intill barrskogsbrynen finns på sina ställen magrare marker med hedbeten.

Kullands högård som är den enda naturliga fodermark som ingår i området, utgör en av de botaniskt sett värdefullaste ängarna på Gotland.

Kulturhistoriska förhållanden
Området låg under stenålder mitt emellan flera olika boplatsers resursområden. Ett stenåldersfynd har dock gjorts N om kyrkan. Vid Kullands i områdets södra del har fynd gjorts från bronsålder och i områdets NV del finns enstaka rösen från samma tid.

Under järnålder har hela området varit bebott. Här finns spår av fyra till fem gårdar från äldre järnålder med till del välbevarat stensträngssystem utvisande inägomarken, därtill röjningsrösen, odlingsterrasser och -vallar. Intill gårdarna finns på en del håll smärre gravfält. Söder om Mickelbys låg under järnålder med stor sannolikhet ett nu bortodlat större gravfält.

Rikliga fynd av silverskatter S om vägen mot Levide visar att den vikingatida bebyggelsen har legat mellan järnåldersbygden och den nuvarande bebyggelsen. På ett ställe, strax V om Gerums kyrka, kan kontinuitet i boendet spåras ända från äldre järnålder.

Förutom den medeltida kyrkan finns belägg för medeltida bebyggelse vid Kullands, där murverk, träverksstuga och sommarhus omtalas på en runristad spisstolpe från 1487.

Under 1500- och 1600-talet finns två kända ödegårdar. Vid 1600-talets mitt fanns i socknen elva skattehemman och ett kronohemman. Ingen av gårdarna var då ännu uppdelad i parter. Hälften av gårdarna var tämligen stora, resten medelstora. En av de största var Kullands med 24 tunnland åker och 40 mansslätt äng. Två av gårdarna, bl a kronohemmanet, var f d ödegårdar.

Vid sidan av jordbruket fick man i socknen också utkomster från tjärtillverkning, björkved, bjälkar och andra material. Flera gårdar hade fiskelott i Stenbro å.

Skattläggningskartan från 1700-talets början visar att åkrarna låg nära gårdarna. Därnäst fanns stora ängsområden och ytterst vidsträckta inhägnade hagmarker. Bebyggelselägena är i dag jämfört med denna tid i stor utsträckning desamma. Samma sak gäller vägnätet. Även en stor del av åkermarken från 1700-talet odlas än i dag.

Under 1800-talets lopp har det mesta av ängsmarken och en stor del av hagmarken i området förvandlats till åker. Små åkerstycken har slagits ihop till större genom täckdikning. Viss nybebyggelse har tillkommit genom ökad partklyvning och ökat befolkningstryck vid 1800-talets slut-1900-talets början. Från 1930-talet har en viss nedläggning av åkermark skett, framför allt av åkrar med sämre förutsättningar.

Äldre bebyggelse kan studeras längs vägen genom socknen. Likmunds, Botes och Mickelbys är en bebyggelsemiljö med tre gårdar och åtta parter längs vägen. Miljön har kvar en del av det äldre bebyggelsemönstret trots att den glesnat och flera parter skiftats ut. Huvudgårdarna har tvåvånings manbyggnader, två med brutna tak och två med för socknen karakteristiska spegeldörrar. Ajmunde, norr om kyrkan, är ett grannlag bestående av två parter med manbyggnader tätt intill varandra. Till en av parterna hör en bulsmedja.

Vegetation och flora
I änget Kullands högård finns en rik förekomst av svensk ögontröst.

Hotade arter enligt ängs- och hagmarksinventeringen:
Tidigblommande höskallra.

Värdekriterier
Täta fornlämningsmiljöer visar på kontinuerligt boende och brukande från bronsålder-äldre järnålder.

Kända vikingatida och medeltida bebyggelselägen.

En stor del av 1700-talets åkrar odlas än.

Bibehållen småskalig arrondering.

Till del ålderdomligt vägnät.

Kulturhistoriskt intressanta bebyggelsemiljöer med en del ålderdomliga och bygdetypiska drag, oftast i ursprungligt läge.

Området har stora skönhetsvärden.

Kulturlandskapet innehar stora pedagogiska värden.

Det är lättillgängligt.

Det är av värde för friluftsliv och turism.

Fardhem 35

Sammanfattande värdeomdöme: K II, S III

Top karta: 5	**Ek karta: 06J0a, 06J1**	**Koordinater: 06J0a 2c6f**
Åker: 334 ha	**Naturlig betesmark: 1 ha**	**Naturlig slåttermark: 3 ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
En mindre del av området är av riksintresse för naturvården (område nr I 48).

Riksintresseområde för kulturmiljövården, nr I 79.1.

Naturvårdsområdet Sandarve kulle ingår i området.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Fardhem 2-3.

Översiktlig beskrivning
Området innefattar den centrala delen av Fardhems socken norr om vägen mot Hemse. Det utgörs av ett skiftande mosaikartat lövrikt landskap med åker, betad hagmark och slingrande vägar kantade av ask. Mitt i området ligger den skogsklädda Sandarve kulle.

Vid kyrkan i Fardhem ligger det välhävdade Fardhems prästänge som tillsammans med en liten betad hagmark utgör de enda naturliga fodermarkerna inom området.

Kulturhistoriska förhållanden
Fynd av rester från ett troligt bronsgjuteri i närheten av kyrkan visar att området nyttjats redan under bronsålder.

I norr och söder finns rester av gårdar från äldre järnålder, mellan fyra till sex stycken med i dag mer eller mindre välbevarat stensträngssystem, som en gång omgärdade inägomarken.

Under vikingatid har bosättning funnits bl a i områdets sydöstra del, där en silverskatt från denna tid upphittats.

Förutom den medeltida kyrkan finns belägg för medeltida bebyggelse i Gerete och i Stenstugu, det sistnämnda grundat på namnet. Under 1500-och 1600-talet fanns minst 4 ödegårdar i socknen.

Revisionsboken från 1653 omnämner sju skattehemman och ett kronohemman i området. Störst var Gardarve med 24 tunnland åker och 35 mansslätt äng. Ingen av gårdarna var vid denna tidpunkt uppdelad i parter.

Skattläggningskartan från 1703 visar på små åkrar intill gårdar eller insprängda i intilliggande ängs- eller hagmark. Området dominerades av ängs- och hagmarker. Mindre myområden fanns norr och öster om kyrkan.

Vägnätet från 1700 är till stora delar ännu intakt. Detsamma gäller bebyggelselägena. En stor del av 1700-talets åkrar odlas fortfarande.

Efter skiftena på 1700- och 1800-talet blev det möjligt att utöka åkerarealen i området. Detta skedde främst på bekostnad av ängsmark men också en del hagmark. Mindre åkertegar lades ihop till större enheter. Senare dikades myrarna ut och uppodlades. I samband med partklyvning samt befolkningsökningen vid 1800-talets slut tillkom ett antal nya fastigheter längs med vägarna.

I Fardhem finns flera gårdar med tvåvånings manbyggnader. Vid Brogards, med byggnader från 1800-talets slut, står en mäktig gårdsmur med tre huggna portar mot vägen. Gardarve har en stor levande gårdsmiljö med många byggnader och en stor tvåvånings manbyggnad med årtalet 1645 över dörren.

Värdekriterier

Den relativt täta fornlämningsmiljön visar på kontinuerligt brukande sedan övergången bronsålder-järnålder. Här finns järnåldersgårdar med husgrunder och bevarade stenhägnader, kända vikingatida och medeltida bebyggelselägen.

Bebyggelselägena är ännu i dag i stort sett intakta, något som också gäller vägnätet i området.

En stor del av 1700-talets åkrar odlas än.

Kulturhistoriskt intressanta bebyggelsemiljöer från medeltid, 1700- och 1800-tal.

Området innehar både skönhetsvärden och pedagogiska värden.

Det är lättillgängligt och av värde för friluftsliv och turism.

Linde 36

Sammanfattande värdeomdöme: K II, S III

Top karta: 56C	**Ek karta: 06J0a, 06J0b, 06J1b**	**Koordinater: 06J0b 3a5i**
Åker: 625 ha	**Naturlig betesmark: 5 ha**	**Naturlig slåttermark: - ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
Riksintresse för naturvården (område nr 48.

Riksintresseområde för kulturmiljövården, nr 79.1.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Linde 1.

Översiktlig beskrivning
Området, som består av större delen av Linde socken samt en insprängd del av Lojsta socken vid Ase, är till stor del ett bördigt jordbrukslandskap. Dominerande i det relativt öppna landskapet är det skogsklädda Lindeberget, Gotlands största inlandsklint med vid utsikt över nejden.

Inom området finns en betad hagmark om fem hektar som kommit med i ängs- och hagmarksinventeringen.

Kulturhistoriska förhållanden
Lindeområdet tycks ha tagits i besittning någon gång mellan bronsålder och äldre järnålder. Enstaka bronsåldersfynd vid Smiss i S och skärvsten samt enstaka rösen eller högar i V kan tyda på mer eller mindre långt uppehälle i området under bronsålder.

Under äldre järnålder har större delen av området utnyttjats. Här finns i dag rester efter fem till sex gårdar från denna tid med husgrunder och till del bevarade stenvastar, rester av det hägnadssystem som en gång skyddat inägomarken. Bosättningen har främst varit koncentrerad till områdets S del med lämplig jordmån. Norr därom på gränsen till skogslandet finns ett flertal gravfält av vilka Rojrhagen i Ö är det mest kända.

Vid fara har man kunnat använda de två fornborgarna på Lindebergets krön.

Den vikingatida bosättningen har varit spridd över så gott som hela socknen, av de sju fynd av vikingatida silverskatter att döma. De flesta vikingatida boplatser ligger i anslutning till dagens bebyggelse. Även de enstaka slipskårestenar som återfinns i områdets Ö delar torde härstamma från samma tid.

Från medeltid är endast kyrkan och den intilliggande prästgårdsruinen kända. Namnet Fånggård vid Hässelby i S kan tyda på medeltida bosättning liksom en ej undersökt ruinkulle vid Hägvalds.

Vid 1600-talets mitt fanns i området elva skattehemman och två kronohemman. Gårdarna var i allmänhet medelstora. Störst var Hägvalds och Myrungs med 18 resp 24 tunnland åker och 50 mansslätt äng vardera. Vid denna tid var endast en av gårdarna delad i parter. De båda kronohemmanen Petes och Kälder låg öde.

Skattläggningskartan från 1703 visar på små åkrar i närheten av gårdarna, men även enstaka åkrar liggande längre bort i ängs- eller hagmark. Där åkermarken tog slut vidtog vidsträckta ängsmarker och därnäst den inhägnade hagmarken, som upptog ungefär lika stora arealer som ängsmarken. Norr om Lindeberget och Duckarve vidtog myr- och skogsmarker.

Bebyggelselägena i dag är i de flesta fall desamma som vid 1700-talets början. De flesta 1700-talsåkrar odlas ännu medan vägnätet endast till en del är bevarat från denna tid.

Genom uppodlingen efter laga skifte på 1800-talet förvandlades större delen av ängsmarken och även en hel del hagmark till åker. Myrområden dikades ut och odlades upp. Genom ökad partklyvning och annan nybebyggelse tillkom mindre ställen i anslutning till nya eller gamla vägslingor.

Vid sidan av jordbruket har brytning och bränning av kalk förekommit i socknen. Rester efter kalkugnar finns främst i norr.

Sedan 1930-talet har vissa perifert liggande åkrar tagits ur bruk, men därutöver har inga större markförändringar skett i området.

Dagens bebyggelse härstammar huvudsakligen från 1800-talet och är mestadels uppförd i sten. Källdurgrannlaget har en tät bebyggelsemiljö med flera intressanta byggnader från olika tidsåldrar. Bebyggelsen vid Duckarve, Rangsarve, Hägvalds och Odvalds består av många storbyggda gårdsparter med rejält tilltagna manbyggnader i sten från 1700- och 1800-talet, varav ett par i två våningar med brutna tak, en egenhet för Linde.

Värdekriterier

Den relativt täta fornlämningsmiljön visar att området kontinuerligt brukats sedan äldre järnålder.

Här finns också kända vikingatida boplatser och medeltida bebyggelselämningar.

De flesta 1700-talsåkrar odlas än i dag.

Spår av äldre brukande är till del avläsbart i den nuvarande terrängen.

Delvis ålderdomligt vägnät.

Kulturhistoriskt intressanta bebyggelsemiljöer från 1700- och 1800-tal, oftast i ursprungligt läge.

Området innehar stora skönhetsvärden.

Här finns också pedagogiska värden.

Området är lättillgängligt och av stort värde för friluftsliv och turism.

Lojsta 37

Sammanfattande värdeomdöme: K II, S III

Top karta: 56C	**Ek karta: 06J1a, 06J1b**	**Koordinater: 06J1b 2a1d**
Åker: 392 ha	**Naturlig betesmark: 4 ha**	**Naturlig slåttermark: 4 ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
En stor del av området är av riksintresse för naturvården (område I 48).

Riksintresseområde för kulturmiljövården, nr I 74.1.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Lojsta 1-2.

Översiktlig beskrivning
Området innefattar den centrala delen av Lojsta socken samt en del av Stånga socken i nordöst.

Lojstaområdet har en kuperad och varierad landskapsbild. De centrala delarna utgörs av uppodlad mark, i sydost träder berggrunden i dagen i skogsklädda klintar och jämna hällmarker. Från kyrkan sträcker sig åt nordost en rad små sjöar med mellanliggande sankmarker.

Strax sydväst om Lojsta kyrka ligger Lojsta prästänge, ett välhävdat och ofta besökt änge med mycket gamla ekar och förekomst av den sällsynta dårgräsfjärilen.

Lojstaområdet har en för Gotland unik och särpräglad landskapsbild.

Inom området finns av ängs- och hagmarker dels en välhävdad hagmark om 4 hektar, dels Lojsta prästänge strax väster om Lojsta kyrka.

Kulturhistoriska förhållanden
Området har troligen tagits i besittning någon gång mellan bronsålder och äldre järnålder. Från bronsålder finns ett fåtal enstaka rösen och några malstenar.

Under äldre järnålder torde hela området ha varit besatt. Rester av 13-14 gårdar från denna tid har påträffats i form av husgrunder och mer eller mindre välbevarat stensträngssystem som inhägnat den forna inägomarken. Bebyggelsen har legat tämligen väl spridd över området men med en viss koncentration i sydväst. I området finns spridda enstaka stensättningar eller mindre gravfält från järnålder.

Inom området är tre vikingatida boplatser kända, av funna silverskatter från denna tid att döma. Boplatserna har legat centralt i socknen, oftast i anslutning till senare bebyggelse. Från samma tid härstammar troligen också de enstaka slipskårestenar som finns i socknen samt en bildsten på ursprunglig plats söder om Fride.

Från medeltid härstammar kyrkan samt Lojsta slott, lämningar efter en medeltida befästning på en f d ö mellan Slottsträsk och Broträsk. Under Fride fanns på 1600-talet en ödegård, som eventuellt härstammar från medeltid.

Revisionsboken från 1653 omnämner nio gårdar i området, varav ett kronohemman. Gårdarna var medelstora till små. Störst var Bjärs och Fride med 20 resp 18 tunnland åker och 30 resp 40 mansslätt äng. Endast två av gårdarna var delade i parter. Kronohemmanet Autsarve låg vid denna tid öde.

Skattläggningskartan från 1703 visar på små åkrar intill gårdarna men också mer perifert liggande åkrar. Därnäst fanns ängsmark och utanför denna ungefär lika mycket inhägnad hagmark. I anslutning till träsken fanns myrmarker.

Bebyggelselägena i dag är i många fall desamma som vid 1700-talets början, men vägnätet har i senare tid delvis rätats ut. De åkrar som var i bruk på 1700-talet odlas till stor del än i dag.

Med laga skiftet på 1800-talet tog uppodlingen fart. Nästan all ängsmark och en stor del av hagmarken omvandlades till åker. Myrområden dikades ut och odlades upp. I samband med bl a partklyvning tillkom nybebyggelse i framför allt den norra delen av området i form av småställen vid gamla och nyare vägsträckningar. Sedan 1930-talet har inga större förändringar i fråga om markanvändningen skett i området.

Vid sidan av jordbruket har brytning och bränning av kalk förekommit. Här har även funnits vattenverk.

Vid Skote, Båtels och Rovide finns i dag en bebyggelsemiljö bestående av tre gårdar med byggnader från mitten och slutet av 1800-talet. Husen ligger öppet på en liten höjd med vägen slingrande mellan gårdarna. Manbyggnaderna är alla envånings parstugor med brutet tak.

Vegetation och flora
Hotade arter enligt ängs- och hagmarksinventeringen:
Svensk ögontröst: Lojsta 2.

Fauna
Den sällsynta dårgräsfjärilen förekommer i anslutning till prästänget i Lojsta.

Värdekriterier
Områdets täta fornlämningsmiljöer från äldre järnålder visar på långt kontinuerligt brukande. Här finns också kända boplatser från vikingatid och medeltid.

De flesta åkrar som odlades vid 1700-talets början, odlas än i dag. Bebyggelselägena är i dag i stort desamma som på 1700-talet.

Spår av äldre brukande är till del lätt avläsbart i nuvarande terräng.

Här finns kulturhistoriskt intressanta bebyggelsemiljöer - alltifrån det rekonstruerade järnåldershuset vid Lojsta slott till dagens bebyggelse från främst 1800-tal.

Området har stora skönhetsvärden.

Det har bl a genom den stora mängden fornlämningar stora pedagogiska värden.

Det är lättillgängligt och av synnerligen stort värde för friluftsliv och turism.

Sprogekusten 38

Sammanfattande värdeomdöme: N I, S II

Top karta: 56B, 56C **Ek karta: 06I0h, 05I9h, 05I9i** **Koordinater: 05I9i 4a7i**
Åker: 36 ha **Naturlig betesmark: 250 ha** **Naturlig slåttermark: - ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
I stort sett hela området är av riksintresse för naturvården (område nr I 53).

Hela kuststräckan är av riksintresse för friluftslivet.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Eksta 9-14, Sproge 10-11.

I området ingår den södra delen av Ekstakustens naturreservat och hela Ugnens fågelskyddsområde.

Översiktlig beskrivning
Ett flackt, öppet kustparti med flikig strandlinje, grunda vikar, låga betade strandängar och här och var, väl synliga i det öppna landskapet några fiskelägen eller bodar. Inåt land vidtar hedbeten, strandskog av tall samt enbetesmarker.

Åtta områden med naturlig betesmark ingår i området. Av dessa utgörs 101 hektar av välhävdad strandäng vid Ugnen och Snoderviken. Övrig areal utgörs av öppna utmarker, alvar eller betad skog som i vissa fall är välhävdade.

Kulturhistoriska förhållanden
Området har kontinuerligt nyttjats sedan stenålder. Den del av området som då låg ovan vattnet användes under hela stenåldern som resursområde för de intilliggande boplatserna i Ajvide, Jacobs och Snausarve.

Från bronsålder finns ett antal rösen och skeppssättningar i två mindre gravfält vid den forntida kusten, vilket visar på viss aktivitet under denna tid. Dessa gravfält användes också under järnålder. Från samma tid härstammar troligen områdets enstaka stensättningar, resta stenar och vissa delar av stensträngssystemen.

En bit in i landet i områdets mitt, NO om Klase fiskeläge, finns en större samling stenar med slipskåror eller slipytor, vilket skulle kunna indikera platsen för en vikingatida-medeltida hamn.

På en udde längst ut vid Langstiteviken har troligen alltsedan medeltid ett fiskeläge legat, nu sedan länge försvunnet. I skogen ovanför finns rester efter en medeltida gård med husgrund och delar av stensträngssystemet kvar, visande på gårdens inägomark. Denna gård ödelades troligen redan under medeltid.

Under 1600-talet fanns i området endast en gård, Allmällings i Sproge. På platsen finns i dag ett antal ännu brukade åkrar samt boplatslämningar. Det lilla skattehemmanet på 1/4 hemman innehade vid 1600-talets mitt 6 tunnland åker och 5 mansslätt äng, trädgård med äppelträd, 40 humlestänger, en hage för två hästar, skog samt två lotter i Stenbro å. Skattläggningskartan från 1700-talets början visar att det fanns små åkrar både intill gården och i närliggande ängs- och hagmarker.

I skogs-, hag- och ängsmarker fanns över hela området - utom i den allra nordligaste delen som var allmänning - insprängda små åkrar brukade av gårdar längre in i landet. Under 1800- och 1900-talet har de flesta av dessa mindre och avsides liggande åkrar försvunnit och de kvarvarande har numera slagits ihop till större enheter. Endast en mindre del av ängs- och hagmarken från 1700-talet har blivit uppodlad.

Efter 1930-talet har ytterligare åkernedläggelse skett. I områdets södra del har på senare tid nybebyggelse i form av fritidsbostäder tillkommit.

Vegetation och flora
Hotade växter enligt ängs- och hagmarksinventeringen.
Salepsrot: Eksta 9, 12.

Fauna
Kuststräckan Hammarudd-Snoderviken utgör ett betydelsefullt häcknings- och provianteringsområde får många arter fåglar. Bland häckfåglarna kan grågås, snatterand, kärrsnäppa, gulärla och skärfläcka framhållas. Vintertid uppehåller sig bl a storskarv, kungsörn och havsörn i Ugnenområdet.

Värdekriterier
Området har kontinuerligt nyttjats och brukats sedan stenålder.

Medeltida bebyggelselämningar.

Viss del av 1700-talets åkrar odlas än i dag.

Stor areal naturlig betesmark.

En stor del av det gamla kulturlandskapet är kvar.

Spår av äldre brukande är lätt avläsbart i terrängen.

Få förändringar efter laga skifte.

Kulturhistoriskt intressanta bebyggelsemiljöer i de två ödegårdarna från medeltid resp 1600- till 1700-tal.

Området innehar förutom pedagogiska värden stora skönhetsvärden.

Det är lättillgängligt och av stor betydelse för friluftsliv och turism.

Hablingbo-Silte 39

Sammanfattande värdeomdöme: K I, S II

Top karta: 56B	**Ek karta: 05I8j, 05I9j**	**Koordinater: 05I8j 4d5d**
Åker: 704 ha	**Naturlig betesmark: 14 ha**	**Naturlig slåttermark: 2 ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
Riksintresseområde för kulturmiljövården, nr I 83.2.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Hablingbo 1, 3, 4-5, Silte 4.

Översiktlig beskrivning
Området innefattar bygden längs vägen mellan Silte och Hablingbo kyrkor. Det är ett öppet och bördigt jordbrukslandskap med lövskogsinslag vid gårdarna längs den slingrande vägen samt i områdets södra del. I väster och mot norr finns inslag av tallskog.

Inom området finns 5 områden med naturliga fodermarker. Främst består dessa av små före detta slåttermarker som nu betas. En slåttermark om 2 hektar med god hävd ingår också i området.

Kulturhistoriska förhållanden
Området har under stenålder troligen ingått som resursområde för omkringliggande boplatser, den norra delen av området för boplatser i Ekstaområdet, den södra delen för boplatser i Hablingboområdet.

Någon gång vid slutet av bronsålder-tidig järnålder har människor bosatt sig i området, vilket ett flertal upphittade malstenar talar för. Öster om vägen i S vid Bertels och strax N om sockengränsen finns ett flertal husgrunder från äldre järnålder med mer eller mindre välbevarade stensträngssystem utvisande gårdarnas inägomark. Spritt över området i anslutning till landsvägen finns ett fåtal stensättningar eller rösen.

Ännu under vikingatid och till del också under medeltid låg bebyggelsen i områdets östra del vid kanten av Mästerbymyr. Det visar fynd av silverskatter Ö om Hablingbo kyrka och NÖ om Mickels. Vid Stora Hallvards i N har ett litet, nu borttaget gravfält från vendeltid-vikingatid legat.

Några kända medeltida bebyggelselämningar, förutom de båda sockenkyrkorna, finns inte. Från 1500- och 1600-talet är minst två ödegårdar kända inom området. En av dem, Rodarve NÖ om Mickels, har haft vikingatida rötter.

Revisionsboken från 1653 redovisar 13 skattehemman och ett kronohemman. Kronohemmanet och en av skattegårdarna hade tidigare legat öde. Partklyvningen hade knappast kommit igång, endast en av gårdarna var delad. Gårdarna hade i genomsnitt 10-15 tunnland åker och 15-20 mansslätt äng. Störst var By med 23 tunnland åker och 25 mansslätt äng.

Skattläggningskartan från 1700-talets början visar i områdets södra del på ett större sammanhängande ängsområde med inslag av åkermark intill gårdarna. I områdets mitt dominerade hagmarker med inslag av små åkrar intill gårdarna. Norr om Mälstäde vidtog åter ängsmarker med inslag av åker- och hagmark. Den västra sidan av vägen upp-

togs till stor del av skog. I Silte i N kantades vägens sidor av åkertegar i direkt anslutning till bebyggelsen. Utanför vidtog smärre hag- och ängsmarker.

Under 1800-talet och början av 1900-talet genomgick området en kraftig förändring. En stor del av ängsmarken, nästan all hagmark och en ansenlig del f d skogsmark omvandlades då till åker. Av de åkrar som på 1700-talet låg tätt intill gårdarna, återstår i dag endast en mindre del. Däremot har gårdarnas bebyggelselägen och vägens sträckning under århundradena knappast förändrats.

Under 1800-talets slut och 1900-talet tillkom flera småfastigheter i anslutning till vägen N om Hablingbo kyrka och på båda sidor om sockengränsen.

Bebyggelsen är koncentrerad till den gamla vägen. Här finns en rad välbevarade gårdsmiljöer med manbyggnader i enkel- eller parstugeplan i två våningar. Enkelstugor finns vid Hallvide (sammanbyggd med ett flistakshus), Häglaivs och Smissarve i Silte samt Smiss och Kyrkebys (två stycken) i Hablingbo. Tvåvåningsparstugor, som är i majoritet, finns bl a vid Mälstäde och Bertels i Hablingbo. Hablingbo prästgård från 1700-talet tillhör öns ståtligaste prästgårdar med flera intressanta uthus, bl a en vacker bodlänga.

Vegetation och flora
Hotade arter enligt ängs- och hagmarksinventeringen:
Honungsblomster: Hablingbo 3.

Värdekriterier
Området har kontinuerligt brukats sedan slutet av bronsålder-äldre järnålder. Här finns ett flertal husgrunder från äldre järnålder med tillhörande inägomark, kända vikingatida samt också medeltida bebyggelselägen.

Ålderdomligt vägnät vid vilket bebyggelsen än i dag ligger.

Ett koncentrat av kulturhistoriskt intressanta bebyggelsemiljöer från 1700- och 1800-talen i ursprungligt läge med flera ålderdomliga inslag, tydligt visande på bebyggelsetraditionen för denna del av Gotland.

Området är lättillgängligt och har stora skönhetsvärden.

Det innehar stora pedagogiska värden.

Havor 40

Sammanfattande värdeomdöme: K I, S II

Top karta: 56B	**Ek karta: 05J9a**	**Koordinater: 05J9a 0c8a**
Åker: 448 ha	**Naturlig betesmark: 14 ha**	**Naturlig slåttermark: 4 ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
Riksintresseområde för kulturmiljövården, nr 83.3.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Alva 14, Havdhem 1, Hablingbo 2.

Översiktlig beskrivning
Området ligger på gränsen mellan de tre socknarna Hablingbo, Alva och Havdhem. Det består till största delen av ett öppet och odlat slättlandskap, tidigare myr, kantat av barrskog med inslag av välbetad hagmark.

Inom området finns 14 hektar välhävdad naturlig betesmark på utmark. Objekt 14 i Alva utgörs av 4 ha naturlig slåtteräng där hävden nyligen återupptagits.

Kulturhistoriska förhållanden
Området, som ligger i kanten av den i dag uppodlade Mästermyr, har troligen haft kontinuerlig bosättning sedan slutet av bronsålder. Norr och öster om de nuvarande gårdarna vid Havor finns husgrunder och stensträngssystem från tre till fyra gårdar under äldre järnålder, fornåkrar och två fornborgar. I nordväst ligger ett större gravfält med ca 370 gravar. I nära anslutning till en av järnåldersgårdarna och söder om fornåkrarna finns fem fyndplatser för vikingatida silver, visande på troliga bosättningar under vikingatid.

Vid Havor finns belägg för en byggnad av sten från medeltid. Några ödegårdar under de svåra åren på 1500- och 1600-talet är inte kända inom området.

Skattläggningskartan från år 1702 visar på två gårdar, Stora och Lilla Havor, liggande intill varandra på nuvarande bebyggelseplats. Gårdarna utgjorde var sitt skattehemman och omfattade vid 1600-talets mitt 18 resp 15 tunnland åker och 30 resp 20 mansslätt äng. Till gårdarna hörde två hästhagar vardera, "tarvelig" skog samt ag och fiske i fem träsk i Mästermyr.

Intill gårdarna framför allt i norr men också spritt i den närliggande ängsmarken låg åkertegar. Ängsmarken upptog en dominerande areal. Hagmark fanns söder om gårdarna och spridd i ängsmarken. Väster om bebyggelsen och gårdsvägen - som från söder fram till gårdarna är ursprunglig - vidtog skogsmark. Större delen av den åkermark som odlades vid 1700-talets början odlas än i dag.

Efter skiftena på 1700- och 1800-talet har större delen av ängsmarken odlats upp. Detsamma gäller i hög grad också den tidigare hagmarken. Smärre åkertegar slogs ihop till större enheter. Den största omvandlingen skedde dock när den stora Mästermyr i norr dikades ut vid 1900-talets början, varvid det förut småskaliga landskapet förvandlades till ett storskaligt åkerlandskap. I anslutning till den befintliga bebyggelsen tillkom under 1800- och 1900-talen några nya fastigheter. Efter 1930-talet har inga större förändringar i fråga om uppodling skett.

Dagens bebyggelse domineras av gården Stora Havor bestående av fem parter i en tät bebyggelsemiljö där de tre östra parterna är kulturhistoriskt intressanta. De har alla stora tvåvånings parstugor av sudergutnisk typ, byggda i etapper under 1700- och 1800-talen med bak- eller frambygge från 1800-talet. Den västra partens bakbygge har bevarat flistak.

Värdekriterier
Täta fornlämningsmiljöer.

Kontinuerlig bosättning och brukande från slutet av bronsålder äldre järnålder, vilket spår av ett flertal välbevarade järnåldersgårdar med tillhörande stensträngssystem, fornåkrar, gravfält, fornborgar samt vikingatida och medeltida bebyggelsespår eller - belägg visar.

En stor del av 1700-talets åkrar odlas än i dag.

Spår av tidigare markanvändning såsom fornåkrar är lätt avläsbara i terrängen.

Till del ålderdomligt vägnät.

Kulturhistoriskt intressanta bebyggelsemiljöer alltifrån de äldre järnåldersgårdarna till dagens bebyggelse på ursprunglig plats med delvis bevarade ålderdomliga drag, typiska för södra Gotland.

Området innehar genom sin tydliga kontinuitet stora vetenskapliga och pedagogiska värden.

Det är lättillgängligt och av betydelse för turism och friluftsliv.

Burs 41

Sammanfattande värdeomdöme: N II, K II, S II

Top karta: 56B, 56C Ek karta: 06J0c, 06J0d, 05J9c, 5j9d
Koordinater: 06J0c 1e1d
Åker: 860 ha Naturlig betesmark: 53 ha Naturlig slåttermark: - ha

Befintligt skydd och planeringsstatus
Burs kyrka med närmiljö ingår i riksintresseområde för kulturmiljövården, nr I 93.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Burs 1.

Burs fattigstuga är byggnadsminne.

Översiktlig beskrivning
Området, som utgörs av de centrala delarna av Burs socken, är ett flackt väluppodlat jordbrukslandskap, vars jordmån till största delen består av sand. I områdets utkanter i NO och i SO ligger de utdikade myrarna Lausmyr respektive Ronemyr.

Av naturliga betesmarker inom området finns endast ett drygt 50 hektar stort område med alvar och buskrik utmark.

Kulturhistoriska förhållanden
Enstaka lösfynd visar att området under stenålder fungerat som ett resursområde för bosättningar under samma tid i Lau och När. Från bronsålder finns ett flertal fynd av malstenar samt en skärvstenshög som kan indikera en boplats i S på gränsen till Rone. Områdets troligen enda rest av fornåkrar, härstammande från tiden sen bronsålder -äldre järnålder, finns NO om gården Västerlaus i områdets SV del.

Spår från järnålder finns i form av ett gravfält i S samt enstaka stensättningar och resta stenar. I anslutning till det ovan nämnda fornåkerområdet ligger rester efter en äldre järnåldersgård med två husgrunder och en stensträng. Om vikingatida bosättning och aktivitet vittnar funna silverskatter vid Sigdes, Änge och Ljugännes, ett antal slipskårestenar vid vattendrag samt flera bildstenar upphittade i socknen.

Från medeltid härstammar kyrkan, ett par grindstolpar från St. Gläves samt ett ringkors vid Sigdes. Antalet kända ödegårdar under 1500- och 1600-talet var i socknen som helhet nio stycken.

Revisionsboken från 1653 uppger för området elva skattehemman och tre kronohemman. Gårdarna var av mycket varierande storlek. Ojämförligt störst var Sigdes med 36 tunnland åker och 50 mansslätt äng. Endast två av gårdarna var vid denna tid uppdelad i parter. Av de tre kronohemmanen Allmunde, Gajbjänne och Kvie, var Kvie fortfarande en obebyggd och ej brukad tomt medan Gajbjänne var en f d ödegård.

Skattläggningskartan från 1700-talets början visar på små sammanhängande åkerstycken intill gårdar och längs med vägar. Även perifert liggande åkrar i ängs- och hagmark förekom. De centrala delarna av Burs bestod av åker- och hagmark. Längre bort låg ängsmarker. I NO och SV fanns stora utmarker. Längst i NO låg Lausmyr. Bebyggelselägena och vägsystemets sträckning från år 1700 är ännu till stora delar oförändrade.

Under 1800-talet medförde skiftena möjlighet till större uppodling. De tidigare små åkrarna utökades. Ängsmark och också en del hagmark omvandlades till åker. Under 1900-talets början utdikades och uppodlades de stora myområdena i N och S. Under 1800-talets slut och 1900-talets början skedde en stark uppodling i socknen. Så gott som all ängsmark och en stor del av den f d hagmarken har i dag omvandlats till åker. Av 1700-talets åkrar odlas ännu en hel del. Någon större nedläggning eller förändring av åkermarken har inte skett under 1900-talet.

Området innehar flera kulturhistoriskt intressanta byggnader och bebyggelsemiljöer. Prästgården är en av Gotlands bäst bevarade prästgårdsmiljöer. Här bildar manbyggnaden med flyglar och ekonomibyggnader en fullständig enhet som tydligt visar det sena 1700-talets byggnadsideal. Fattigstugan vid vägen mot När visar socknens sociala engagemang vid 1800-talets mitt. Byggnaden med flistak, innehållande fyra bostadsrum med inredning, är byggnadsminne. Vid Ganne finns en stor gårdsmiljö intill vägen med en tvåvånings, något förändrad, manbyggnad och lada, magasin samt ladugård placerade som flyglar till manbyggnaden på storgården.

Värdekriterier

Området har nyttjats sedan stenålder.

Det har kontinuerligt brukats sedan yngre bronsålder-äldre järnålder.

I området finns medeltida lämningar.

Här finns flera kulturhistoriskt intressanta bebyggelsemiljöer med ursprungliga bebyggelselägen.

Ålderdomligt vägnät.

En hel del av 1700-talets åkrar odlas än.

Viss förekomst av naturlig betesmark.

Bebyggelsemiljöer som t ex prästgården och fattigstugan innehar pedagogiska värden.

Lau 42

Sammanfattande värdeomdöme: N II, K I, S II

Top karta: 56D **Ek karta: 06J0d, 06J0e, 06J1d, 06J1e**
Koordinater: 06J0e 3a6a
Åker: 1315 ha **Naturlig betesmark: 265 ha** **Naturlig slåttermark: 5 ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
Riksintresse för naturvården (områdena nr I 45 och I 47).

Riksintresseområde för kulturmiljövården, nr 70.1.

Gotlandskusten utgör riksintresse för friluftsliv.

Laus holmar naturreservat ingår i området.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Alskog 9-10, Lau 1-31 (samtliga områden).

Översiktlig beskrivning
Området innefattar större delen av Lau socken, norra delen av När socken samt kustområden i Garde och Ardre socken.

Ovanför den flacka kusten vid Lausvik reser sig Lausbackar med en låg klintkant mot kusten. På klinten finns ett alvarlandskap med hedbeten beväxt med en, tall och oxel. Klinten är bitvis jordtäckt. Norr om Lausbackar finns ett småskaligt åkerlandskap med karga marker mot Lausbackar och större åkrar på lägre nivå. Längre norrut vidtar skogsområden och strandmarker med insprängda åkrar. I söder finns ett varierat åkerlandskap med små åkerlappar, ängsrester, alléer och beten på kargare mark ned mot den platta uppodlade Lau myr.

Lausvik är en mycket flack och långgrund vik. Landskapsbilden kring Lausvik kännetecknas av en småskalighet, som starkt kontrasterar mot det öppna landskapet på Närhalvön.

Laus holmar består av tre flacka och mestadels helt kala öar som hyser en rik häckfågelfauna.

Ett drygt 30-tal områden med naturliga betesmarker ingår i området. Till helt övervägande delen är det frågan om utmarker. En hel del alvarmark förekommer, men den största arealen upptas av buskrik utmark som till stor del har god hävd, även om inslaget av buskar i många fall är alltför stort. Två hävdade slåtterängar om sammanlagt 5 hektar finns i området.

Lausvikens stränder var förr genomgående betade. Betet upphörde till stor del under slutet av 1970-talet och början av 1980-talet. Nola och landskapsvårdsersättning har inneburit att betet på nytt kommit igång längs flera sträckor.

Lausbackar håller till stora delar på att växa igen.

Nötbetet på Storholmen i Laus holmar upphörde i slutet av 1980-talet. Istället betas nu Storholmen med får.

Kulturhistoriska förhållanden
Under stenåldern var Lausbackar en ö, som troligen utnyttjats vid säsongsjakt. Spår av verksamhet har påträffats vid Gannor i söder och Gumbalde längre norrut. Mer varaktig bosättning kan man räkna med först under bronsålder. På detta tyder skärvstensförekomster, ett flertal rösen och skeppssättningar samt malstensfynd. I områdets SV del finns ett flertal fornåkrar, troligen rester av ett större sammanhängande system av åkrar från tiden omkring yngre bronsålder-äldre järnålder.

Utanför den nuvarande bygden, S och V om Lausbackar, finns rester av några äldre järnåldersgårdar med mer eller mindre välbevarat stensträngssystem visande på gårdarnas inägomark. Från järnålder finns också ett flertal gravfält liggande i rad på Lausbackar samt en fornborg. På vikingatida aktivitet i området visar lösfynd samt slipskårestenar och stenar med slipyta vid den dåtida kusten norr och söder om Bovide. Spår av båtlänningar intill visar att här troligen legat en hamnplats under vikingatid-medeltid.

Från medeltid härstammar kyrkan och den medeltida prästgården, troligen sammanbyggd med en f d kastal strax norr om kyrkan. Vid Fie SO om kyrkan finns kända medeltida bebyggelselämningar. Från 1500- och 1600-talets nedgångsperiod är tio ödegårdar kända.

Vid 1600-talets mitt fanns i Lau 19 gårdar, alla skattehemman. Endast två av dem var vid denna tid uppdelade i parter. Många var stora med åtskilliga arealer åker- och ängsmark. Störst var Fie i S med 40 tunnland åker och 50 mansslätt äng. Till gården hörde också några tunnland åker i Stormyren i När samt 10 mansslätt äng i samma socken.

Skattläggningskartan från 1701 visar på åkermark närmast gårdarna, främst i området omkring Lausbackar. Därnäst kom hagmarker och större sammanhängande ängsområden, båda med ungefär lika stora arealer. Bebyggelselägena från 1700-talet är i dag till stor del desamma. Detsamma gäller för vägnätet. De flesta åkrar som brukades på 1700-talet, odlas än i dag.

Med laga skiftet på 1800-talet försvann större delen av ängsmarken och även en stor del av hagmarken genom uppodling. Myrmarker som Lau myr i SV dikades ur och omvandlades till åkermark. Befolkningsökningen vid 1800-talets slut medförde att nya småfastigheter tillkom omkring sekelskiftet. Efter 1940-talet har en del perifert liggande åkrar och åkrar på sämre mark övergivits.

Vid sidan av jordbruket har fisket spelat en stor roll. På höjdsträckningen vid Lausbackar fanns ett flertal väderkvarnar och i Närkån ägde Lauborna flera vattenverk.

Dagens bebyggelse härstammar till största delen från 1700- och 1800-talet och är utförd i sten. Gårdarna har varierad bebyggelse med få moderna tillskott. Intressanta gårdsmiljöer finns vid Husarve och Liffride med bebyggelse från 1800-talet och varsin ålderdomlig smedja i skiftesverk. Vid Sunnkyrke och Botvide finns flistaksparstugor, varvid en på Botvide har två fulla våningar. Vid Bjärges östra part finns en gårdsmiljö med alla självhushållets byggnader från 1700- och 1800-talet bevarade. På Lausbackar finns flera intressanta småställen och stolpkvarnar med dominerande lägen i det öppna landskapet.

Fauna
Laus holmar och Lausvik utgör betydelsefulla häcknings- och rastplatser för olika arter svanar, gäss, änder, tärnor och vadare.

På Laus holmar häckar bl a mer än 1000 par vitkindade gäss, och Lausvik utgör den viktigaste rastplatsen för mindre sångsvan på Gotland.

Värdekriterier
Området har nyttjats sedan stenålder.

Det har kontinuerligt bebotts och brukats sedan åtminstone yngre bronsålder-äldre järnålder, vilket ett flertal fornåkrar och rester av järnåldersgårdar visar.

En stor del av 1700-talets åkrar odlas än i dag.

Spår av äldre brukande är lätt avläsbart i terrängen.

Stor areal naturlig betesmark.

Till största delen småskalig arrondering.

Ålderdomligt vägnät.

Kulturhistoriskt intressanta gårdsmiljöer, till största delen i ursprungligt läge med till del ålderdomliga drag.

Några medeltida bebyggelselämningar.

Området har pedagogiskt intresse.

Höjden Lausbackar har stora skönhetsvärden med utsikt över land och hav.

Området är lättillgängligt. Det är av stort värde för friluftsliv och turism.

När 43

Sammanfattande värdeomdöme: N I, K I, S I

Top karta: 56D **Ek karta: 06J0d, 06J0e, 06J0f, 05J9d, 05J9e**
Koordinater: 05J9e 4b8h
Åker: 1310 ha **Naturlig betesmark: 613 ha** **Naturlig slåttermark: - ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
Riksintresse för naturvården (områdena nr I 45 och I 59).

Riksintresseområde för kulturmiljövården, nr 71.1.

Naturvårdsområdet Närsholmen ingår i området.

Ängs- och hagmarksinventeringen: När 1-7, 9-26, 28-45.

Översiktlig beskrivning
Området innefattar östra och sydöstra delarna av När socken.

I norr finns ett storskaligt vidöppet lågt kustlandskap, ovanför flacka, mestadels steniga, stränder med enar och enstaka talldungar. På Närsholmen finns ett ödsligt beteslandskap med enstaka trädliknande enar. Söder om Närsholmen är landskapet svagt kuperat och höjer sig in mot land.

Inom området finns 43 hagar med naturlig betesmark enligt ängs- och hagmarksinventeringen. 63 hektar av dessa marker utgörs av havsstrandäng som till största delen är välhävdad. Så gott som alla betesmarker är utmarker av vilka buskrik utmark dominerar starkt med en sammanlagd areal av 213 hektar som till stor del är välhävdad. Alvarmarkerna har även stor utbredning men saknar till största delen hävd. Närsholmen som består av 172 hektar annan öppen utmark och 19 hektar havsstrandäng och är välhävdad är det största enskilda betesmarksobjektet inom området.

Kulturhistoriska förhållanden
Området har nyttjats sedan stenålder. Vid Hemmor i S låg en boplats, som senare under senneolitikum splittrats upp i mindre enheter och spritt sig, vilket enstaka lösfynd över området visar.

Under slutet av bronsålder-tidig järnålder brukades de fornåkrar, som nu med några få spridda rester ännu finns kvar i områdets mellersta del inåt landet.

Järnåldern representeras främst av ett antal gravfält, varav det största vid Smiss med 800 synliga gravar troligen varit mycket större. Här har också flera bildstenar påträffats samt ett stort antal lösfynd från vendel- och vikingatid. Rester av äldre järnåldersgårdar är få, troligen p g a den stora uppodlingen i området.

I området har ett flertal fynd av silverskatter samt lösfynd från vikingatid hittats, vilket visar på kontinuerligt boende under denna tid. Därtill kommer tre områden intill kusten med slipskårestenar och stenar med slipyta som troligen stammar från samma tid, S om Hemmor, S och SV om Pilgårds samt vid Hamngården N om Närshamn. Vid Hamngården kan en vikingatida-medeltida hamn ha legat.

Från medeltid finns inga kända lämningar. Under 1500- och 1600-talet är tolv ödegårdar kända i När socken, ett tämligen högt antal, motsvarande en andel av 20-29%.

Vid 1600-talets mitt fanns 22 gårdar i området, varav ett kronohemman. De flesta gårdar var tämligen stora med förhållandevis ansenliga arealer åker- och ängsmark. Ännu hade partklyvningen inte tagit riktig fart, endast två gårdar var vid denna tidpunkt delade i parter. En av dem var Rovalds V om Närshamn, vars ena part tidigare legat öde. Störst av gårdarna var Maldes med sina 36 tunnland åker och 40 mansslätt äng.

Kartan från 1700-talets början visar att åkrarna låg samlade i större områden intill gårdarna, innanför kusten på Hammaren, Nyan samt innanför Närshamn. Vid gårdarna fanns främst åker med utanför liggande hagmarker. Ut mot kusten fanns här och var insprängda mindre ängsområden. De större ängsområdena låg längre in i landet. Närsholmen hade då inte förbindelse med land.

Gårdarnas bebyggelselägen och vägnätet från 1700-talet är till övervägande del detsamma än i dag och av 1700-talets åkrar odlas ännu de flesta.

Under 1800-talet, efter laga skiftet, ökades uppodlingsgraden avsevärt, främst på bekostnad av ängsmark men också en del hagmark. Åkrarna lades ihop till större enheter. Viss myrmark dikades ut och odlades. Genom befolkningsökningen vid 1800-talets slut, tillkom en rad småfastigheter. Fram till i dag har endast enstaka perifert liggande åkrar med sämre mark tagits ur bruk.

För befolkningen i området har fisket i alla tider spelat en betydande roll. Längs kusten finns ovanligt många fiskelägen, såväl större som Kapellet, Djaupdy och Nabbu med ett 30-tal bodar vardera, som små med endast ett par bodar. Här kan man finna äldre bodar i sten eller bulteknik, varav många förr haft flistak, och yngre i resvirke. På många platser finns lysstänger, länningar och gistgardar kvar.

I området finns ett flertal väderkvarnar och på Burgen i S finns spår av kalkugnar.

Dagens bebyggelse är blandad från främst 1800-talet med flera intressanta manbyggnader med framträdande lägen i det öppna landskapet. Ladugårdarna är ofta mer förändrade. Vid Tiricker finns en obetydligt förändrad gårdsmiljö, där byggnaderna tydligt visar gårdens utveckling. Frigges har en gårdsmiljö med små förändringar från tidigt 1800-tal med en manbyggnad med faltak.

Vegetation och flora
Hotade växter enligt ängs- och hagmarksinventeringen:
Honungsblomster: När 6, 19.
Toppjungfrulin: När 12.
Ljungsnärja: När 36.
Fältvedel: När 42.

Fauna
Framför allt Närsholmen, Austerviken och delar av Hammaren hyser en rik fågelfauna. På Närsholmen häckar bl a stjärtand, skärfläcka, brushane, sydlig kärrsnäppa och småtärna. Området har också stor betydelse som betesområde för de vitkindade gäss som häckar på Laus holmar. Många gåsfamiljer lämnar nämligen Laus holmar redan något dygn efter det att äggen kläckts för att simma till Närsholmen, där ungarna sedan får växa upp. Under sensommaren-hösten rastar stora mängder vadare vid Närsholmens grunda stränder. Austerviken hyser vintertid en av Sveriges största ansamlingar av över-

vintrande salskrakar, 100-200 ex. På Hammaren häckar bl a rödspov och gulärla, två hävdberoende arter som båda är sällsynta på Gotland.

Värdekriterier
Området har nyttjats sedan stenålder.

Fornåkrar, äldre järnåldersgårdar och gravfält visar på kontinuerligt boende och brukande av området sedan yngre bronsålder-tidig järnålder.

Ett flertal vikingatida skattfynd visar på bebyggelseläget under vikingatid.

En stor del av 1700-talets åkrar odlas än i dag.

Stor areal naturlig betesmark.

Gårdarna har till övervägande del ursprungligt bebyggelseläge jämfört med 1700-talet.

Ålderdomligt vägnät, till stora delar bevarat sedan 1700-talet.

Kulturhistoriskt intressanta bebyggelsemiljöer med en del ålderdomliga drag, bl a flera fiskelägen.

Området är lättillgängligt och innehar stora skönhetsvärden.

Här finns också pedagogiska värden främst i fiskelägesmiljöerna.

Området har stor betydelse för friluftsliv och turism.

Bandlundviken, Burs 44

Sammanfattande värdeomdöme: N I, K I, S I

Top karta: 56B **Ek karta: 05J8c, 05J8d, 05J9c, 05J9d**
Koordinater: 05J9d 1a4b
Åker: 448 ha **Naturlig betesmark: 358 ha** **Naturlig slåttermark: 2 ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
Delar av området utgör riksintresse för naturvården (områdena nr I 58 och I 60).

Riksintresseområde för kulturmiljövården, nr 72.1.

Gotlandskusten utgör riksintresseområde för friluftsliv.

Fågelskyddsområdet Hummelbosholm ingår i området.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Burs 5-22.

Hjorterianernas kapell i Burs är byggnadsminne.

Översiktlig beskrivning
Området, som i huvudsak innefattar södra delen av Burs socken, utmärks av ett kulturlandskap på karg mark. Områdets karaktär beror på betet. Här finns avbetade enar, hagtorn och nypon samt enstaka tallar. Vid gårdarna längre upp i landet växer ask och ek. Stranden är lokalt blockrik. Den inre delen av Bandlundeviken är mindre blockrik och har frodig vegetation, där skogen går nära stranden. Hummelbosholm är en flack och kraftigt blockbeströdd kuststräcka av hedbeteskaraktär med vidsträckta gräsytor och nästan avsnörda laguner.

Strandområdet är till största delen mycket flackt och kraftigt blockbestrött. Innanför Flusen är stranden mycket flikig och laguner håller på att avsnöras från havet. Hummelbosholm har tidigare utnyttjats för odling. Talrika stenmurar vittnar om odlingsmödorna. Hummelbosholm utgör i dag ett stort helt öppet och välbetat område.

Naturliga fodermarker finns inom 18 objekt inom området. Inom sju av dessa finns havsstrandäng av vilken 45 hektar ligger på Hummelbosholm. 35 hektar hagmarker, det vill säga före detta slåttermarker, finns inom området och är till största delen välhävdade. Hummelbosänget om två hektar är den enda idag hävdade slåttermarken.

Kulturhistoriska förhållanden
Enstaka lösfynd visar att området nyttjats som resursområde under stenålder. Enstaka rösen, skeppssättningar längs den forna kusten samt skärvstenshögar och ett flertal malstensfynd spridda över området visar på aktivitet och boende under bronsålder. Väster om och i nära anslutning till de nuvarande gårdarna finns spår av äldre järnålder med flera husgrunder och tillhörande stensträngssystem samt gravfält. I söder ligger en fornborg av flatmarkstyp. Inom området finns Stavars hus, Gotlands största husgrund från äldre järnålder.

Närmare stranden i ett brett bälte finns tätt med fornlämningar från yngre järnålder och medeltid, främst slipskårestenar och stenar med slipyta samt smärre gravfält. Undersök-

ningar och fynd vid Bandlundeviken har bekräftat att här legat en vikingatida hamn med bebyggelse, handel och hantverk. Vid stranden finns ännu båtlänningar och husgrunder från troliga båthus från samma tid. Den vikingatida bebyggelsen låg i nära anslutning till nuvarande gårdar, vilket fynd av vikingatida silverskatter visar.

Från medeltid finns inga kända lämningar. Några ödegårdar i området under 1500- och 1600-talet är inte heller kända.

I området fanns vid 1600-talets mitt nio gårdar, alla skattehemman. Gårdarna var alla relativt stora. Störst var Kärne med 28 tunnland åker och 40 mansslätt äng. Endast gården Bandlunde var vid denna tid delad i två parter.

Skattläggningskartan från 1702 visar att åkermarken låg intill gårdarna men också spridd i den längre bort liggande hag- eller ängsmarken. Nära gårdarna låg större ängsmarker och längre ut mot kusten vidtog hagmark. På Hummelbosholm fanns förutom hagmark även en del ängs- och åkermark.

Gårdarnas bebyggelselägen är till största delen oförändrade sedan 1700-talet och de flesta åkrar från denna tid odlas än i dag.

Efter laga skifte på 1800-talet skedde en uppodling av området. En stor del av ängsmarken och även en hel del hagmark förvandlades till åker. Smärre åkrar slogs ihop till större enheter. Det långsträckta myrområdet i NV dikades ur och odlades upp. De nya gränserna inhägnades med sten- och trägärdsgårdar. Nya raka vägsträckor tillkom, vilket gav landskapet ett mer linjärt utseende. En del småfastigheter tillkom senare längs med huvudvägarna. Fram till 1970-talet har områdets åkerareal knappast förändrats.

Inom området finns blandad bebyggelse från främst 1800-talet med flera intressanta gårdsmiljöer. Bonsarve har en mycket lite förändrad gårdsmiljö med tvåvånings stenbyggnad och stenladugård liggande öppet på heden i en norrsluttning. Vid Hummelbos finns välbevarade manbyggnader från 1700- och 1800-talet, där den östra parten är nästan intakt med bl a smedja. De båda parternas ladugårdar är goda representanter för det sena 1800-talets byggnadskonst. Inom området ligger byggnadsminnet Hjorterianernas kapell, Sveriges äldsta intakt bevarade frikyrkokapell, byggd som enkelstuga i s k pinnmursteknik.

Vegetation och flora
Hotade växter enligt ängs- och hagmarksinventeringen:
Toppjungfrulin: Burs 10, 12, 15, 20, 22.

Fauna
Hummelbosholm utgör rastplats för bl a vitkindade gäss och grågäss. Här häckar brushanar och skärfläckor och en mängd andra strandfåglar.

Värdekriterier
Området har nyttjats sedan stenålder och kontinuerligt brukats åtminstone sedan äldre järnålder, vilket husgrunder och gravfält från denna tid visar.

Ett flertal vikingatida skattfynd intill nuvarande bebyggelse, visar med stor sannolikhet på de respektive gårdarnas långa kontinuitet.

De flesta gårdslägen är oförändrade sedan 1700-talets början.

Spår av äldre brukande är ofta lätt avläsbart i den nuvarande terrängen.

Stor areal naturlig betesmark.

Här finns många ofta välbevarade stengärdsgårdar.

Området innehar flera kulturhistoriskt intressanta bebyggelsemiljöer från järnålder och 1700- till 1900-talet.

Stora pedagogiska värden finns framför allt i områdets fornlämningsmiljöer med bl a den rekonstruerade järnåldersgården Stavgard, byggd för undervisningsbehov.

Området har stora skönhetsvärden. Det är lättillgängligt och har stor betydelse för friluftsliv och turism.

Rone 45

Sammanfattande värdeomdöme: N I, K I, S I

Top karta: 56B **Ek karta: 05J7c, 05J8b, 05J8c, 05J9c, 05J9b**
Koordinater: 05J8c 4b4h
Åker: 1221 ha **Naturlig betesmark: 386 ha** **Naturlig slåttermark: 1 ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
Ön Sigdesholm ingår i område av riksintresse för naturvården (område nr I 60).

Hela kuststräckan är av riksintresse för friluftslivet.

Riksintresseområde för kulturmiljövården, nr I 77.1, I 77.2 och I 94.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Rone 2-5, 7-19, 21-25.

Tomtbods fiskeläge är byggnadsminne.

Översiktlig beskrivning
Området omfattar större delen av Rone socken. Det är ett odlingslandskap med öppna marker i väster som successivt övergår till minskad uppodlingsgrad söder- och österut. Vid Änggårde finns lövrika ängs- och betesmarker med insprängda små åkrar. Närmare kusten blir landskapet kargare med mer eller mindre öppna betesmarker, beväxta med enstaka talldungar och enbuskar.

Kustområdet är mycket flackt och stranden mycket rikligt beströdd med block. Innanför strandzonen vidtar stora områden med lågvuxen tallskog.

Flera av skogsskiftena betas som stora hagmarker som sträcker sig från gårdarna och flera kilometer ner till stranden. Det mest utpräglande beteslandskapet utgörs av Uggardrummet nedanför och omkring bronsåldersröset Uggarde rojr.

Inom området finns stora arealer alvarmarker ofta i kombination med buskrik utmark eller betad skog. De flesta alvarmarker saknar emellertid hävd vilket också gäller de åtta objekt med hagmark som finns i området.

Inom området finns sex hagar med havsstrandäng om sammanlagt 33 hektar varav 27 hektar har god hävd.

Oggesänget om 1 hektar välhävdat änge är den enda naturliga slåttermarken.

Kulturhistoriska förhållanden
Enstaka lösfynd i sydväst visar att området kan ha använts som resursområde under senare delen av stenåldern. I ett bälte längs bronsålderns kustlinje, ca 200 meter från nuvarande strandlinje, ligger ett flertal mäktiga rösen samt några skeppssättningar. Här ingår flera av Gotlands största rösen som Uggarde rojr och Lejstu rojr.

Kontinuiteten i bosättning och odling i området är ovanligt tydlig. Några hundra meter upp i landet vid Uggarde-Vinarve finns ett flertal skärvstenshögar, visande på möjliga boplatsområden under sen bronsålder-tidig järnålder. I anslutning till dessa finns ett av

Gotlands största sammanhängande fossila åkersystem med över 200 fornåkrar från samma tid, till del undersökta. Ett stort antal malstenar har också påträffats.
Inom samma område samt vid Änggårde, i anslutning till nuvarande gårdar, finns tydliga spår av bosättning under äldre järnålder med flera husgrunder, omfattande stensträngssystem och fägator. Här finns också smärre gravfält samt enstaka stensättningar.

Om vikingatida bosättning vittnar funna silverskatter vid Halor i V, Uggarde, Änggårde, Domerarve och Tomte. Längs hela kusten finns ett stort antal slipskårestenar och stenar med slipyta som vittnar om livlig aktivitet under samma tid. Ett vikingatida-medeltida hamnläge finns troligen vid Kroken i Raudstajnsviken.

I området finns förutom kyrkan inga kända bebyggelselämningar från medeltid. Ett antal övergivna stensatta brunnar vid Uggarde kan eventuellt visa på medeltida gårdslägen.

I Rone socken fanns under 1500- och 1600-talet inte mindre än tolv kända ödegårdar. Andelen ödegårdar i socknen var därmed över 30%. Revisionsboken från år 1653 omtalar två parter som öde och två f d ödegårdar. I området fanns 22 skattehemman och två kronohemman. Endast fyra av gårdarna var vid denna tid uppdelade i parter. Gårdarna var små till medelstora. Störst var Findarve med 30 tunnland åker och 28 mansslätt äng. Skattläggningskartan från 1693 visar på små sammanhängande åkrar intill gårdar och vägar samt flera perifert liggande åkrar i ängs- och hagmarker. Utanför åkerområdena vidtog större sammanhängande ängsområden och längst ut hagmark med inslag av ängsmark. Jämfört med denna karta är gårdarnas bebyggelselägen i dag till största delen desamma. Även vägnätet är delvis ursprungligt. Av åkrarna är det endast en mindre del som odlas än i dag.

Efter skiftena på 1700- och 1800-talet har en stor del av den tidigare ängsmarken gått förlorad och omvandlats till åker. Detsamma gäller också för en del av hagmarken. Uppodlingsgraden var relativt omfattande. Ännu på 1930-talet fanns mycket av det gamla kulturlandskapet kvar. Under senare delen av 1900-talet har framför allt perifert liggande åkrar i utkanterna övergivits och i flera fall återgått till bete.

Vid sidan av jordbruket har fisket i alla tider haft stor betydelse. Man har också haft möjlighet att bränna kalk. Kalkugnar har funnits vid Ronehamn och Vinarve. Under 1800-talets senare hälft fick Ronehamn ett uppsving genom ökad utförsel av jordbruksprodukter och var en tid vid sidan av Visby den viktigaste hamnen på Gotland. I samband med detta anlades 1902 en järnväg från Hemse, vilken dock blev relativt kortvarig.

Dagens bebyggelse är blandad med flera storbyggda gårdar från främst 1800-talet. Nytillskott är insprängda på vissa ställen. Vid Gullgarde finns två parter varav den ena är en tvåvånings parstuga med bakbygge och flistak. En vacker mindre gårdsmiljö finns vid Gerete, där bakbygget har flistak, liksom vid Vinarve. På gränsen mot Burs ligger byggnadsminnet Tomtbods fiskeläge, vilket är Gotlands bäst bevarade storfiskeläge. Nära Ronehamn ligger Hus fiskeläge med många ålderdomliga bodar med flistak.

Vegetation och flora
Hotade växter enligt ängs- och hagmarksinventeringen:
Toppjungfrulin: Rone 2, 24.
Hartmanstarr: Rone 25.

Fauna
På Getorskär, Langård och Sigdesholm är strandfågelfaunan rikt företrädd. På Sigdesholm häckar ett 30-tal fågelarter bland vilka kan nämnas skärfläcka, brushane, roskarl, sydlig kärrsnäppa, småtärna och grågås.

Värdekriterier
Täta fornlämningsmiljöer i form av fornåkrar och äldre järnåldersgårdar med markerade inägomarker samt vikingatida boplatslägen vittnar om långt kontinuerligt brukande.

Ett av Gotlands största områden med fornåkrar, till del undersökta.

Spår av äldre brukande är lätt avläsbart i terrängen.

Till del småskalig arrondering.

Till del ålderdomligt vägnät.

Stor areal naturlig betesmark.

Kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsemiljöer, ofta i ursprungligt läge och med ålderdomliga drag.

Stora pedagogiska värden förutom stora skönhetsvärden.

Området är lättillgängligt och har stor betydelse för friluftsliv och turism.

Nisseviken-Petesviken 46

Sammanfattande värdeomdöme: N I, K I, S I

Top karta: 56B	**Ek karta: 05I7j, 05I7i, 05I8i**	**Koordinater: 05I7i 4d1d**
Åker: 409 ha	**Naturlig betesmark: 681 ha**	**Naturlig slåttermark: 2 ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
Den norra delen av området är av riksintresse för naturvården (område nr I 61).

Hela kuststräckan är av riksintresse för friluftslivet.

Riksintresseområde för kulturmiljövården, nr I 83.1.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Silte 5, Hablingbo 6-16, Havdhem 21-34.

Museigården Petes i Hablingbo är byggnadsminne.

Översiktlig beskrivning
En kuststräcka där en mycket stor andel av strandmarkerna betas, främst med nöt. Stranden utgörs av flacka mycket fågelrika strandängar, ofta med rikliga förekomster av småblock. De olika hagarna åtskiljs av stengärdsgårdar.

Innanför strandmarkerna vidtar ett brett skogsbälte där en del områden utgör fina exempel på sedan länge betade skogar. En del gårdar ligger nära stranden, men oftast tillhör strandmarkerna gårdar som ligger längre inåt land.

Av naturliga fodermarker inom området upptar havsstrandängen stor areal, sammanlagt 210 hektar, varav den största enskilda arealen tillhör Vakten i Hablingbo. Havsstrandängarna är till stor del välhävdade. Stor areal välhävdad utmark i form av en blandning av alvar, buskrik utmark och annan öppen utmark finns vid Petes och på Vakten i Hablingbo. De övriga betesmarker som registrerats i ängs- och hagmarksinventeringen är till stor del ohävdade eller svagt betade. Av slåttermarker finns ett välhävdat änge vid Kälder i Havdhem och ett svagt eller ohävdat änge vid Kulle i Havdhem.

Kulturhistoriska förhållanden
De forntida spåren är tämligen få på grund av områdets låga nivå över havet. Under stenålder har med all säkerhet de delar av området som då låg över havet ingått i resursområdet för boplatsen vid Domerarve S om Hablingbo kyrka.

Från bronsålder finns enstaka rösen längs den dåtida kusten, nu liggande långt inne i landet. Inte förrän under järnålder-vikingatid kan större delen av området ha tagits i besittning. Från denna tid finns några mindre över området spridda gravfält samt en fornborg längst i S. Två koncentrationer av slipskårestenar eller stenar med slipyta N om Alsvik och innanför Nisseviken kan eventuellt visa på tidiga hamnlägen.

Från medeltid finns inga kända bebyggelselämningar. Vid slutet av 1500-talet och fram till 1600-talets mitt har flera gårdar på Gotland, troligen på grund av allt större skattetryck, kommit på obestånd och därmed legat öde under längre eller kortare tid. Som ödegård i detta område nämns gården Hanse N om Petes.

Vid 1600-talets mitt fanns tre gårdar i området, Petes, Nisse och (Lilla) Hallvards, alla skattehemman. Den sistnämnda hade då legat öde i över 20 år. Gårdarna var små. Petes och Nisses hade 12 resp 10 tunnland åker och 8 resp 12 mansslätt äng.

Skattläggningskartan från 1700-talets början visar på små åkertegar intill gårdarna men också perifert liggande åkrar spridda i både ängs-, hag- och skogsmark. Ett större område med åkrar låg intill stranden vid Mickels, mellan Petesviken och Mjauviken. Vid gårdarna dominerade åker- och hagmark, medan ängsmarken endast upptog en mindre yta. Insprängt i skogsmarken fanns mindre åkrar och hagar. Kartan visar att bebyggelselägena i dag är desamma och att de flesta åkrar från denna tid brukas än i dag.

Med skiftet på 1800-talet kom större delen av ängsmarken och en del av hagmarken att odlas upp. I skogsmarker tillkom nya åkerstycken. Mindre åkrar utökades eller lades ihop.

I samband med skiftet flyttade parter ut och senare tillkom nya fastigheter. De nyskiftade ägorna krävde ändrade vägdragningar i området och nya hägnader av sten eller trä. Under 1900-talet har få förändringar skett. Endast perifert liggande åkrar och åkrar med sämre förutsättningar har tagits ur bruk och i de flesta fall övergått till bete.

Vid sidan av jordbruket har fisket i Östersjön samt i åar spelat en stor roll. Åarna har också använts för vattenverk av olika slag. Här och var fanns väderkvarnar.

Grannlaget i Petes består i dag av fem gårdsparter naturskönt beläget i ett öppet landskap intill havet med vid utsikt åt alla håll. Få gårdar på Gotland är belägna så nära stranden där marker fortfarande brukas. Bebyggelsen som härstammar från 1700-, 1800- och 1900-talet är goda representanter för de olika tidernas byggnadsskick. Mest känd är byggnadsminnet och museigården Petes med sin tvåvånings parstuga, bulbostadshus, flygel och stora bulladugård. Även grannparten samt L Hallvards mittemot har stora tvåvåningsparstugor i för bygden typisk utformning. Även de två parterna i söder har välbevarade byggnader från tidigt 1900-tal. En smedja med snickarbod, en stolpkvarn och två strandbodar fullständigar bilden av en bebyggelsemiljö från självhushållets tid till våra dagar.

Vegetation och flora
Hotade växter enligt ängs- och hagmarksinventeringen:
Honungsblomster: Hablingbo 12, 13.

Fauna
Hela kuststräckan hyser en mycket rik strandfågelfauna. Till häckfåglarna hör bl a grågås, årta, stjärtand, skärfläcka, brushane, sydlig kärrsnäppa och småtärna.

Värdekriterier
Kontinuerligt brukande sedan åtminstone 1600-talet.

Bibehållen småskalig arrondering.

Spår av äldre brukande lätt avläsbart i den nuvarande terrängen.

Större delen av 1700-talets åkrar odlas än i dag.

Stor areal naturlig betesmark.

Kulturhistoriskt intressanta bebyggelsemiljöer från 1700- till 1900-tal i ursprungligt läge med ålderdomliga och bygdetypiska drag.

Området innehar stora skönhetsvärden.

Det har också ett stort pedagogiskt värde.

Det är lättillgängligt och av stor betydelse för friluftsliv och turism.

Eke 47

Sammanfattande värdeomdöme: N II, K I, S II

Top karta: 56B **Ek karta: 05J 8b, 05J 8a, 05J 7a, 05J 7b, 05J 7c**
Koordinater: 05J8b 0b4a
Åker: 959 ha **Naturlig betesmark: 942 ha** **Naturlig slåttermark: 6 ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
Rone Ytterholme ingår i område av riksintresse för naturvården och i CW-området Gotlands ostkust.

Hela kuststräckan är av riksintresse för friluftslivet.

Eke kyrka med närmiljö ingår i riksintresseområde för kulturmiljövården, nr I 93.

Rone Ytterholme är naturreservat.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Eke 1-14 (alla områden), Alva 4-13, Havdhem 2-15.

Översiktlig beskrivning
Till området hör, förutom Eke socken, västra delen av Havdhem socken samt östra delen av Alva socken.

Odlingsbygden är främst koncentrerad till de centrala delarna av Eke i anslutning till en låg ås, längs vilken landsväg, gårdar och kyrka ligger. Det omgivande landskapet är flackt och småskaligt, till största delen uppodlat. Mot söder blir markerna magrare och övergår till betesmarker. Mot stranden har skogen inslag av löv och här och var finns alvarmarker. Stränderna är ödsliga med låga flacka strandängar, som delvis betas. Innanför stränderna vidtar gles hällmarkstallskog med inslag av öppna hällmarker och vätar. I Alva finns åker- och betesmarker, mot norr vidtar gles skog och öppna marker på magrare jord.

Enligt ängs- och hagmarksinventeringen finns 36 hektar havsstrandäng inom området. Av denna areal är emellertid drygt hälften ohävdad. Flera områden med betad skog, av vilka flertalet är välhävdade, upptar sammanlagt 50 hektar. Två slåtterängar finns inom området, dels vid Hemöstris, dels vid Snedvide.

Kulturhistoriska förhållanden
Lösfynd i de centrala delarna av området vittnar om att området under stenålder ingått som resursområde till stenåldersboplatserna i Grötlingbo socken, söder om Eke. Från bronsålder finns rösen samt enstaka skeppssättningar längs den forna kusten. Ett flertal malstenar i området, lösfynd samt fornåkrar på gränsen till Rone visar på aktivt brukande under sen bronsålder-tidig järnålder.

I utkanten av den nuvarande bebyggelsen finns rester av ett flertal gårdar från äldre järnålder med husgrunder och mer eller mindre bevarade stensströngssystem, visande på gårdarnas inägomark. Både i anslutning till husgrunderna men också långt från dessa ligger mindre gravfält och enstaka stensättningar.

I området har ett flertal fynd av silverskatter samt lösfynd från vikingatid gjorts - tre i söder, ett intill kyrkan samt ett N om Gandarve i områdets norra del - alla troligen visande på boplatser under denna tid. Från samma tid kan ett antal slipskårestenar eller stenar med slipytor, koncentrerade till två ställen intill kusten, vid Petsarvebod samt norr om Bybod, härstamma. Dessa två områden torde kunna indikera vikingatida, kanske också medeltida, hamnlägen.

Medeltida bebyggelselämningar förutom kyrkan finns i Petsarve. Åtminstone sex gårdar låg öde under kortare eller längre tid under de svåra åren på 1500- och 1600-talet. Enligt Revisionsboken från 1653 fanns det i området 18 gårdar, 11 skattehemman och 7 kronohemman. Kronohemmanen hade alla tidigare legat öde, men vid denna tid gällde detta endast två av dem. Gårdarna var i allmänhet små till medelstora. Störst i hela området var Bölske i Eke socken med 33 tunnland åker och 60 mansslätt äng.

Skattläggningskartan från 1703 visar att små åkrar låg samlade intill gårdar, men det var också mycket vanligt med åkrar i ängs- eller hagmark en bra bit ifrån gården. Bortom åkermarken vidtog ängsmarker och därefter hagmark, vilken tycks ha upptagit en något större areal än ängsmarken. Bebyggelselägena från 1700-talet är i dag i stort desamma, något som också gäller större delen av vägnätet och åkermarken.

Under 1800-talet, efter skiftena, skedde en markant uppodling av området på bekostnad främst av ängsmark men också en del hagmark. Tillsammans med senare utdikningar och uppodling av myrar i områdets norra del, blev uppodlingsgraden tämligen stor.

Vid 1800-talets slut och 1900-talets början, bl a som följd av att järnväg till Havdhem anlades, ökade antalet småfastigheter i området och mindre industrier uppkom.

Under 1930-talet var uppodlingsgraden fortfarande mycket hög. Sedan dess har en viss nedläggning skett av åkrar med sämre läge eller jordmån.

I Eke socken finns varierad gårdsbebyggelse med flera stora manbyggnader som Bölske och Gudings. Byggnadsminnet By är en stor gårdsmiljö med många ursprungliga byggnader. Här finns en rosa tvåvåningsparstuga med dubbla flyglar och ladugårdar l iggande i flyglarnas förlängning från 1700- och 1800-talet i mycket gott skick. Byggnadsminnet Petsarve har en mycket välbevarad gårdsmiljö med en parstuga med flistak och bakbygge, flygel med flistak och en ladugård där agtaket bärs upp av en unik sidosulekonstruktion.

Överöstris på gränsen mellan hed och åker i Alva socken uppvisar en stor aktiv gårdsmiljö med många byggnader där den äldre gårdskaraktären har bevarats.

Vegetation och flora
Hotade växter enligt ängs- och hagmarksinventeringen:
Källnate: Eke 10.
Toppjungfrulin: Havdhem 5, 9.
Alléorangelav: Havdhem 14.

Fauna
På hedmarken norr om Djaupkrok häckar ljungpipare.

Värdekriterier

Täta fornlämningsmiljöer visar på kontinuerligt brukande från senare delen av bronsålder-början av järnålder. Här finns fornåkrar, äldre järnåldersgårdar, ett flertal silverskatter visande vikingatida bebyggelseplatser samt medeltida bebyggelselämningar.

En stor del av 1700-talets åkrar odlas än i dag.

Stor areal naturlig betesmark.

Området har behållit sin småskaliga karaktär.

Vägnätet är till största delen ursprungligt.

Flera väl bibehållna äldre hägnader, främst av sten, finns kvar.

Ett flertal kulturhistoriskt intressanta bebyggelsemiljöer från medeltid, 1700- och 1800-tal med ursprungliga bebyggelselägen och flera ålderdomliga drag.

Området har stora skönhetsvärden.

Genom bl a sina välbevarade gårdsmiljöer har det också ett stort pedagogiskt värde.

Området är lättillgängligt.

Det är av stort värde för friluftsliv och turism.

Näs 48

Sammanfattande värdeomdöme: N I, K II, S II

Top karta: 56B **Ek karta: 05I 5i, 05I 5j, 05I 6j, 05I 7j, 05J 6a**
Koordinater: 05I6j 3a8e
Åker: 1182 ha **Naturlig betesmark: 893 ha** **Naturlig slåttermark - ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
En betydande del av kusten utgör område av riksintresse för naturvården (område nr I 64).

Hela kusten ingår i område av riksintresse för friluftslivet.

Näs kyrka med närmiljö ingår i riksintresseområde för kulturmiljövården, nr I 93.

Österudd är avsatt som djurskyddsområde.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Näs 1-82 (alla områden), Havdhem 37-38.

Översiktlig beskrivning
Området, Näs socken, är ett ovanligt öppet landskap där utmarksbeten med inslag av enstaka åkrar dominerar vid kusten. En del av betesmarkerna är av mycket hög kvalitet, men igenväxning med enbuskar och oxlar är på många håll ett stort problem.

Inåt land ökar uppodlingsgraden och övergår vid en mindre höjdsträckning till ett storskaligt åkerlandskap av karg typ. I områdets mellersta del, i anslutning till kyrkan, finns ett småskaligt åkerlandskap med regelbunden arrondering. Längre söderut blir landskapet mer mosaikartat.

Inom området förekommer 84 olika objekt i ängs- och hagmarksinventeringen. En stor del av Näs socken består av naturliga betesmarker. Den största delen av markerna är alvarmarker som sammanlagt upptar 308 hektar. Av totalt 52 områden med alvarmark är 25 stycken i god hävd. Havsstrandäng upptar sammanlagt 160 hektar fördelade på 30 olika objekt varav 15 är i god hävd. En stor grupp utgör också de marker som hänförs till begreppet hagmark, det vill säga mark med karaktär av tidigare slåttermark. Hagmarken förekommer inom 15 områden och upptar 207 hektar.

Kulturhistoriska förhållanden
Den högre belägna delen av socknen i norr, har varit bebodd sedan stenålder. Vid Gullrum intill sockengränsen öster om Drakarve har en stenåldersboplats legat. Enstaka rösen samt lösfynd längs vägen mellan Sigsarve och sockengränsen i norr visar på aktivitet under bronsålder.

Från bronsålder-början av äldre järnålder kan vi räkna med en jordbruksidkande befolkning i området. Om detta vittnar ett omfattande fornåkersystem i NO på gränsen till Grötlingbo. I anslutning till fornåkrarna finns skärvstenshögar från bronsålder samt rester efter troligen två gårdar från äldre järnålder, vilket vittnar om lång kontinuitet ifråga om markanvändning och boende.

Gravfält från järnålder är ytterst få och små. Däremot finns vid den forna västkusten i norr ett omfattande område med ett stort antal slipskårestenar som visar på vikingatida aktivitet. Ett liknande mindre område finns norr om Burgsviken, där en vikingatida-medeltida hamn kan ha legat. Av silverfynd att döma har den vikingatida bebyggelsen legat i nära anslutning till nuvarande bebyggelse i socknens centrala delar.

Vid sidan av kyrkan finns medeltida bebyggelselämningar i form av två husgrunder vid Viges söder om fornåkersystemet i norr. Medeltida fynd som eventuellt kan utvisa boplatser har upphittats vid gårdarna Lingsarve och Drakarve.

Fem ödegårdar är kända i Näs under 1500- och 1600-talet. Vid 1600-talets mitt fanns 16 gårdar i socknen, varav tre var kronohemman. Båtels, ett av kronohemmanen låg då, sedan lång tid tillbaka, öde. Gårdarna hade i medeltal ca 12 tunnland åker och 15 mansslätt äng. Skattläggningskartan från 1703 visar på åkrar både intill och, vilket var vanligare, på avstånd från gårdarna. Perifert liggande åkrar fanns främst S om Näs kyrka. Flera gårdar hade små åkertegar liggande tätt intill varandra längst ut på udden i söder. Norr om kyrkan fanns ett mer sammanhängade åkerlandskap. Ängsmarken upptog vid denna tid arealmässigt ungefär lika stor del som åkermarken, medan den inhägnade hagmarken utgjorde en betydligt mindre del.

Bebyggelselägena har sedan 1700-talets början knappast förändrats. Detsamma gäller också i stort vägnätet. Större delen av 1700-talets åkrar odlas än i dag.

Under 1800-talet växte invånarantalet i socknen markant. Med laga skiftet försvann genom uppodling ännu mer av den gamla ängsmarken. Detsamma gällde även en del hagmark. Den f d allmänningsmarken delades upp. Små åkertegar lades ihop till större enheter och nya vägar tillkom vilket bidrog till den nu karakteristiska storskaliga och rätlinjiga landskapsbilden. Nybebyggelse i form av småfastigheter tillkom längs vägar främst N om kyrkan och S om Olsvenne.

Till stor del är det i dag samma åkrar som brukas i området. En förvånansvärt liten del har lagts ned.

Dagens bebyggelse är till övervägande del uppförd i sten från 1830-talet till 1900-talets början. De flesta manbyggnader är envånings parstugor med frontespis, försedda med bakbyggen, innehållande kök och brygghus. En manbyggnad vid Båtels är ett f d flistakshus. Martarve är ett litet båtmanstorp från 1700-talet med en stor brygghusflygel från 1850-talet, för en planerad ny manbyggnad. Byggnaderna visar tydligt gårdens utveckling. St och L Siglajvs är en bebyggelsemiljö på gränsen mot strandängen bestående av tre parter från olika tider, varav en stor part från sekelskiftet. Drakarve är en gammal gårdsplats, som tidigare haft flera parter. De återstående två parternas manbyggnader ligger i dag tätt intill varandra.

Vegetation och flora

Vid L Däppan finns en betad källmyr med rik förekomst av bl a fjälltätört.

Hotade växter enligt ängs- och hagmarksinventeringen:
Stor brudsporre: Näs 7.
Toppjungfrulin: Näs 32, 53, 61, 64.
Gullborste: Näs 43.
Honungsblomster: Näs 48, 70.
Piggfrö: 79.

Fauna
Framför allt kustavsnitten St Däppan-Klasården och Österudd-Skallården hyser ett synnerligen rikt fågelliv. Till häckfåglarna hör bl a grågås, årta, stjärtand, skärfläcka, brushane och sydlig kärrsnäppa. Kustområdet på insidan av Näsudden hyser året runt stora ansamlingar av simänder. Under våren rastar flockar av vitkindade gäss.Vintertid utgör Näsudden ett viktigt jaktområde för flera arter rovfåglar.

Värdekriterier
Området uppvisar kontinuerligt boende sedan stenålder.

Fornåkrar i områdets norra del visar på kontinuerligt brukande av jorden alltifrån tiden yngre bronsålder-äldre järnålder.

En stor del av det gamla kulturlandskapet finns kvar i fråga om markanvändning, bebyggelselägen och vägsträckning. En övervägande del av 1700-talets åkrar odlas än i dag.

Stor areal naturlig betesmark.

I området finns väl bibehållna stentun.

Kulturhistoriskt intressanta bebyggelsemiljöer från medeltid, 1700 - 1900-tal, med en del ålderdomliga inslag.

Området har stora skönhetsvärden.

I det öppna landskapet finns stora pedagogiska värden.

Området är lättillgängligt och har stor betydelse för friluftsliv och turism.

Grötlingbo 49

Sammanfattande värdeomdöme: N I, K I, S I

Top karta: 56B **Ek karta: 05J 6a, 05J 6b, 05J 7a, 05J 7b, 05J 7c**
Koordinater: 05J7a 0e6f
Åker: 995 ha **Naturlig betesmark: 537 ha** **Naturlig slåttermark: 12,5 ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
Nästan hela området är av riksintresse för naturvården (områdena nr I 62 och I 63).

Hela området ingår i område av riksintresse för friluftslivet (område I 3, Storsudret).

Riksintresseområde för kulturmiljövården, nr I 86.1.

Delar av Grötlingboudd samt Grötlingboholme ingår i CW-området Gotlands ostkust.

Grötlingboholme och yttre delen av Grötlingboudd är naturreservat.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Grötlingbo 1-53 (alla områden)

Museigården Kattlunds är byggnadsminnne.

Översiktlig beskrivning
Området, större delen av Grötlingbo socken, är ett av Gotlands lövrikaste områden. I norr och söder finns riklig lövvegetation av ask, ek, björk och hassel.

Området präglas av ett ålderdomligt odlingslandskap med hävdade ängar, igenväxande lundar, betesmarker och åkrar. Mitt i lövmarkerna vid Rovalds ligger ett kargare område med hedbeteslandskap och mager åkermark. I det öppna landskapet dominerar gräsmark och enbuskar inramade av långa stenmurar. Stranden består av flacka strandängar med fuktig mark, ofta sten- och blockrika.

Yttersta delen av Grötlingboudd, Grötlingboholme, liksom Ytterholmen är naturreservat som består av helt öppna betesmarker med ett mycket rikt fågelliv.

Grötlingboudds södra strandkontur är ovanligt flikig och uppvisar flera lagunformade bildningar, vilka på grund av landhöjningen håller på att avsnöras från havet.

Grötlingboudd var tidigare helt öppet men har nu till stora delar intagits av höga enbuskar. Stora delar betas emellertid fortfarande och ett rikt fågelliv och en värdefull flora är knuten till detta beteslandskap. Kusten söder om Grötlingboudd och på södra delen av udden är mestadels öppen och består till stor del av välbetade naturbetesmarker.

Det inre av området präglas till stor del av igenväxning. Lövskog i form av före detta ängsmarker upptar stora arealer. En del ängsmark är fortfarande välhävdad. Åkermarken är mycket småskaligt arronderad och en hel del stengärdsgårdar är välbevarade. Landskapet ger som helhet ett ålderdomligt intryck.

Inom området finns 53 objekt med naturlig betes- eller slåttermark. 10 av objekten är slåttermark som sköts med slåtter, men hävden är svag i alla utom 2 objekt. 17 objekt innehåller havsstrandäng, sammanlagt 131 ha, som till övervägande del är välhävdad.

Av hagmark, det vill säga betesmarker med historia som slåttermark, finns 17 objekt. Av dessa är 11 stycken i god hävd.

Kulturhistoriska förhållanden
Området har kontinuerligt utnyttjats i flera årtusenden. Den äldsta boplatsen från mesolitisk tid ligger vid Brunns NV om Grötlingbo kyrka. Boplatser från tidig neolitisk tid finns vid Suderkvie och Barshaldershed i söder. Hela området har använts som resursområde för dessa stenåldersboplatser. Senneolitiska fynd är rikliga i områdets inre, vilket speglar aktiviteten under sen stenålder-början av bronsålder.

Större delen av området har troligen utnyttjats också under bronsålder. Enstaka skärvstenshögar vid Domerarve inne i landet kan utmärka boplatsområden och längs den forna kusten norr om Grötlingboudd ligger revirmarkeringar i form av rösen och skeppssättningar. I nära anslutning till det senare området anlades under yngre bronsålder-äldre järnålder en fornborg intill sockengränsen i norr. S om fornborgen finns ett utbrett fornåkersystem. Ett annat större sammanhängande fornåkersystem ligger NV om Kauparve. Spridda fornåkrar finns också N om Kattlunds, troligen delar av ett ursprungligen stort komplex av fornåkrar som haft ett centralt läge i socknen.

Delvis överlappande fornåkersystemet längst i norr ligger fem gårdar från äldre järnålder, vilket tydligt visar att bosättning och markutnyttjande växt fram ur en äldre bosättning på platsen. I Grötlingbos centrala del finns husgrunder och vastsystem efter minst fem järnåldersgårdar. Bosättningens kontinuitet belyses även av det stora Barshaldershedgravfältet i södra Grötlingbo på gränsen till Fide. Gravfältet är 2,5 km långt med över 2500 gravar från tiden ca Kr f - 1050 e Kr.

Vikingatida skattfynd visar att de vikingatida boplatserna legat centralt i socknen i nära anslutning till gårdarna under äldre järnålder och den nuvarande bebyggelsen. Vikingatida aktivitet kan också spåras i form av slipskårestenar längs den dåtida kustlinjen.

Även den medeltida aktiviteten har varit stor i området. Medeltida bebyggelselämningar är kända från Norrkvie, Prästgården och Suderkvie. Stenstu bör av namnet att döma ha haft en medeltida stenbyggnad och två medeltida husgrunder finns bevarade strax S om Kattlunds. Bäst bevarad förutom den medeltida kyrkan är gården Kattlunds, numera byggnadsminne och museigård. Även delar av den långa ladugården är medeltida.

Vid slutet av 1500-talet och fram till 1600-talets mitt har flera gårdar, troligen på grund av allt större skattetryck, kommit på obestånd. Revisionsboken från år 1653 visar att sju av de åtta kronogårdarna i socknen hade legat öde under kortare eller längre tid men återupptagits.

Skattläggningskartan visar på små åkrar närmast gårdarna, därnäst stora arealer ängsmark och bortom ängsmarken nästan lika stora arealer inhägnad hagmark. Perifert liggande åkrar förekom också. Kartan visar att bebyggelselägena sedan år 1700 knappast ändrats. Detsamma gäller till stor del också vägnätet. I området finns flera exempel på ännu i dag använda förhistoriska vägsträckningar. En stor del av 1700-talets åkrar odlas än i dag.

Med laga skiftet på 1800-talet försvann mycket av den forna ängsmarken, som då förvandlades till åker. Mindre åkrar lades ihop till större enheter genom täckdikning. Trots detta finns i socknen ovanligt mycket av det äldre kulturlandskapet bevarat vad gäller kulturmarkens utbredning, omfattning och nyttjande. Under 1800-talets lopp och 1900-talets början tillkom en relativt omfattande nybebyggelse i form av småfastigheter bl a längs med vägen till Grötlingboudd.

Vid sidan av jordbruket har brytningen av sandsten spelat en stor roll. Sandstenbrott finns på Grötlingboudd, på Barshaldershed och i det centrala Grötlingbo. Stenbrytning för slipstenstillverkning förekommer i dag främst på Barshaldershed.

Dagens bebyggelse härstammar från 1700-, 1800- och början av 1900-talet med ytterst få sentida tillskott. I Grötlingbo kan man bättre än på andra håll studera olika tidsåldrars sydgutniska byggnadsstilar. Bebyggelsen är koncentrerad till vägarna. Speciellt den gamla ringvägen kan uppvisa kulturhistoriskt mycket intressanta bebyggelsemiljöer med ålderdomlig karaktär. Flera hus och bodar i Grötlingbo har eller har haft flistak. Intressanta gårdsmiljöer med många gamla gårdsbyggnader bevarade finns vid Brunns, Friggsarve och Sles.

Vegetation och flora
Ängarna vid Sles hyser stora bestånd av göknycklar och Adam och Eva. Vid Kauparve finns en björkhage som också hyser en massförekomst av Adam och Eva.

Hotade växter enligt ängs- och hagmarksinventeringen:
Flockarun: Grötlingbo: 3, 46.
Hartmanstarr: Grötlingbo 8, 11, 16, 18, 23, 36, 37.
Tidigblommande höskallra: Grötlingbo 16.
Späd ögontröst: Grötlingbo 16.
Toppjungfrulin: Grötlingbo 20.
Honungsblomster: Grötlingbo 25, 27.
Ljungsnärja: Grötlingbo 29.

Fauna
Grötlingboholme och strandängarna på Grötlingboudd utgör synnerligen viktiga rastplatser för de vitkindade gäss som under våren passerar Gotland på sin väg till ryska ishavskusten. Tidvis kan flockar på flera tusen fåglar rasta på dessa strandängar. Området är också ett viktigt häcknings- och rastområde för många arter änder och vadare.

Värdekriterier
Ålderdomligt kulturlandskap med få förändringar över tid.

Långt kontinuerligt markutnyttjande sedan tidig stenålder.

Området har odlats sedan yngre bronsålder- äldre järnålder. Stora koncentrationer av fornåkersystem, överlagrade av den följande periodens bosättning visar på bosättningens och markanvändningens kontinuitet. Detta är lätt avläsbart i nuvarande terräng.

Vikingatida boplatser och medeltida bebyggelselämningar i anslutning till nuvarande bebyggelse visar på bosättningens och markutnyttjandets vidare kontinuitet.

Kulturhistoriska värdefulla bebyggelsemiljöer från medeltid, 1700-, 1800- och början av 1900-talet.

Ålderdomligt vägnät, till del förhistoriskt.

Ovanligt stor del av det äldre kulturlandskapet är bevarat i fråga om kulturmarkens utbredning, omfattning och nyttjande. En stor del av 1700-talets åkrar odlas än i dag.

Stor areal naturlig betesmark.

Flera hävdade ängsmarker med högt värde.

Omfattande och mestadels välbehållna stenmurar i anslutning till gårdar, odlings- och betesmarker.

Lättillgängligt område med stora pedagogiska värden.

Område med stora skönhetsvärden och stor betydelse för friluftsliv och turism.

Fide 50

Sammanfattande värdeomdöme: N I, K I, S I

Top karta: 56B	**Ek karta: 05J 5a, 05J 6a**	**Koordinater: 05J6a 0c6i**
Åker: 296 ha	**Naturlig betesmark: 496 ha**	**Naturlig slåttermark: 8 ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
En betydande del av området är av riksintresse för naturvården (områdena nr I 62, I 63, I 65 och I 66).

Hela området ingår i område av riksintresse för friluftslivet (område I 3, Storsudret).

Riksintresseområde för kulturmiljövården, nr I 88.1.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Fide 1-34 (alla områden).

Päronlunde, Nygranne, är byggnadsminne.

Översiktlig beskrivning
Området utgörs av hela Fide socken. Det är ett kustområde med lövskogar och ängen i väster och öppet flackt landskap med alvarmark i öster. Markerna i öster är starkt kulturpräglade med långa stenmurar runt betesmarkerna och enstaka fiskelägen längs kusten. Tuviken i norr är en i sen tid avsnörd havsvik.

En stor del av den västra delen av området utgörs av igenväxande före detta ängsmarker som nu bitvis har karaktär av tät, lummig lövskogsmark främst med ek, ask och björk.

Den östra delen av området utgör en fortsättning av det flacka och helt öppna Austerrum i söder. Här växlar öppna betesmarker med partier som intagits av ung skog, dominerad av tall.

Inom området finns 34 objekt med naturliga slåtter- och betesmarker. Av havsstrandäng finns 78 hektar, men en stor del av dessa saknar eller har svag hävd. Alvar, buskrik utmark och hagmark är i övrigt de vanligaste naturtyperna, men objekten är endast undantagsvis i god hävd. Inom området finns två ängar som båda är i god hävd, Fide prästäng som upptar tre hektar och Bredkvie äng som är fem hektar stor.

Kulturhistoriska förhållanden
Den låga landnivån på 5-10 meters höjd över havet har gjort att området kunnat utnyttjas först från tiden omkring äldre järnålder. De två husgrunderna vid den norra sockengränsen kan vara ett exempel på en utmarksgård som tillkom under denna tid. Flera järnåldersgårdar, i dag överodlade, har funnits i socknen bl a på den västra sidan.

Gravfältet i NV är en del av det stora gravfältet på Barshaldershed i Grötlingbo med över 2000 gravar från tiden omkring Kr f till ca 1050 e Kr. Från järnålder härstammar också enstaka slipskårestenar utmed den forna kustlinjen i väster.

Vikingatida bosättning tycks av skattfynd att döma främst ha förekommit i socknens nordvästra del. Ett fynd S om den samlade bebyggelsen vid gårdarna Österby, Fride

och Rommunds kan visa på någon av dessa gårdars ålder. Den andra fyndplatsen S om Anderse skulle kunna indikera denna gårds ursprung.

Kvarvarande bebyggelse från medeltid finns, förutom i den medeltida kyrkan med tre stigluckor också vid Odvalds där ruinerna efter ett medeltida hus står. I närheten av den ovan nämnda utmarksgården från järnåldern har troligen en medeltida ödegård legat, eventuellt med rötter i järnålder.

Omkring 1600-talets mitt fanns i socknen tolv gårdstomter, sju skattehemman och fem kronohemman varav två var obebyggda. Av skattehemmanen var Anderse den största med 14 tunnland åker och 17 mansslätt äng. Små åkrar låg samlade omkring gårdarna och utanför dessa tog ängs- och hagmarker vid. Stora delar av utmarken i öster betades troligen gemensamt.

Förhållandena var desamma under början av 1700-talet. Även då fanns det tio gårdar i socknen. Med tiden kom gårdarna att delas i flera parter och vid laga skiftet 1897 fick flera parter flytta ut. Exempel på detta är bebyggelsen till gårdarna Österby, Fride och Rommunds som före skiftena utgjorde en sluten och sammanhållen enhet. Gårdsbebyggelsen, som än i dag ligger väl samlad, består av de två parterna Fride samt en part vardera på Österby och Rommunds, alla liggande på ursprunglig plats.

Genom laga skiftet fick landskapet en mer linjär uppdelning och en hel del ängsmark förvandlades till åker. I stort bibehölls dock 1700-talets åkerlandskap, som odlas än i dag.

Den nuvarande bebyggelsen, som till stora delar är uppförd i sten, härstammar främst från 1800-talet med vissa äldre och yngre inslag. De flesta manbyggnader har de för Sudret traditionella köks- och brygghusbakbyggena.

I området finns byggnadsminnet Päronlunde. Huset, som består av en enkelstuga i två våningar av sten under flistak, är välbevarat med få förändringar sedan byggnadstiden. Nedervåningen är från 1700-talet och övervåningen tillkom 1864. Ett köksbakbygge i sten under faltak kan vara från 1700-talet. Till huset hör en trädgård med botaniskt intressanta och sällsynta växter.

Bredkvie uppvisar en sluten gårdsmiljö av det slag som blev vanlig på södra Gotland efter skiftets genomförande. Byggnaderna utgörs av en manbyggnad i två våningar, bod och källare i lillgården samt stall- och ladugårdslänga med portlider jämte ytterligare tre uthus i storgården. Samtliga byggnader är av sten och tillkomna under 1700- och 1800-talet.

Grannlaget Fride, Österby och Rommunds med sin täta gårdsmiljö har storbyggda manbyggnader och ladugårdar. Den södra gården Österby är en god representant för det senaste sekelskiftets stenbyggnadskonst och stilinriktning med sin öppna veranda med snickarglädje, typiskt för bygden.

Den förtätade bebyggelsen vid Fidenäs tillkom i anslutning till järnvägens utbyggnad i början av 1900-talet.

Vegetation och flora

Hotade växter enligt ängs- och hagmarksinventeringen:
Tidigblommande höskallra: Fide 10.
Hartmanstarr: Fide 11, 24.
Flockarun: Fide 11, 30.

Ljungsnärja: Fide 15, 20, 23, 25, 28, 29, 30.
Honungsblomster: Fide 29, 33, 34.
Gullborste: Fide 29.

Fauna
Strandängarna norr om Grunnet utgör häckningsområde för ett flertal arter änder och vadare. I lövskogsområdena och ängarna i områdets södra del häckar flera arter sångare, flugsnappare, näktergal, kattuggla m m.

Värdekriterier
Välbevarat kulturlandskap med ålderdomlig prägel och med kontinuitet i markanvändning och gårdslägen från äldre järnålder-medeltid.

En stor del av 1700-talets åkerlandskap brukas än i dag.

Lätt avläsbara spår efter äldre brukande.

Omfattande och relativt väl bibehållet stenmurslandskap.

Kulturhistoriskt intressanta bebyggelsemiljöer från 1700-, 1800- och tidigt 1900-tal.

Stor areal naturlig betesmark.

Lättillgängligt område med stora frilufts- och turistiska intressen samt pedagogiskt värde.

Öja 51

Sammanfattande värdeomdöme: N I, K I, S I

Top karta: 56A, 56B Ek karta: 05J 4a, 05J 4b, 05J 5a
Koordinater: 05J4a 4e4e
Åker: 803 ha Naturlig betesmark: 1120 ha Naturlig slåttermark: 25 ha

Befintligt skydd och planeringsstatus
Nästan hela området är av riksintresse för naturvården (områdena nr I 65 och I 66).

Hela området ingår i område av riksintresse för friluftslivet (område I 3, Storsudret).

Riksintresseområde för kulturmiljövården, nr I 89.1.

Faludden-/Stockvikenområdet ingår i CW-området Gotlands ostkust.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Öja 1-30, 51-91.

Översiktlig beskrivning
Området Austerrum utgör ett stort alvarområde med omväxlande hällmarker och ytor täckta av vittringsgrus. Området sluttar mycket flackt ut i havet. Det storskaliga landskapet bär en stark kulturprägel med förekomst av långa stenmurar, betesstängsel och av någon enstaka fiskebod nere vid stranden. Utsikterna är storslagna.

Faludden utgör liksom Austerrum ett av de största mer eller mindre helt öppna områdena på Gotland. Större delen av Faludden utgörs av träd- och busklösa naturbetesmarker av mycket hög klass. Delar av Faludden är uppodlat till åkermark i små enheter. Markerna åtskiljs av stengärdsgårdar som utgör ett påtagligt inslag i landskapet.

Innanför Faludden ligger ett lövrikt landskap med betade eller ännu slåtterhävdade ängar. Lasses änge, Öja kyrkänge och Unghanse änge utgör några av de många välhävdade ängarna i detta område.

Austerrum och Faludden är båda landskap som tillkommit och vidmakthållits genom bete. Betet på Austerrum har alltmer upphört de senaste årtiondena så att området nu växer igen med enbuskar, tall och oxel. Sedan Nola och Landskapsvård tillkommit har betydande arealer stängslats på nytt och betet har återupptagits.

Inom området finns 71 objekt med naturlig betes- eller slåttermark. Betesmark av alvartyp dominerar och upptar sammanlagt 603 hektar varav en relativt stor del, nämligen 284 hektar är i god hävd. Av havsstrandäng finns totalt 138 hektar av vilka 99 är i god hävd.

Åtta slåttermarker finns inom området. Sammanlagt upptar de 25 hektar av vilka 17 är i god hävd.

Faludden är fortfarande välhävdad och har ej drabbats av förbuskning.

Kulturhistoriska förhållanden
Området har tagits i besittning någon gång under tiden yngre bronsålder-äldre järnålder. Från denna tid härstammar de fossila åkrar som finns bevarade i större koncentrationer S och SO om Öja kyrka, SO om Bobbenarve i söder och N och NO om Ollajvs norr om Stockviken. I anslutning till fornåkersystemet vid Öja kyrka finns skärvstenshögar, som utvisar var boplatserna en tid kan ha legat för dem som brukade just detta åkersystem.

Var boplatserna legat under äldre järnålder vet vi däremot inte, då det inte finns några lämningar av vare sig husgrunder eller stensträngar från denna tid. Däremot finns flera fyndplatser för silverskatter som visar var man troligen bott under vikingatid. Sådana platser finns N om Unghanse, N om och i nära anslutning till fornåkrarna vid Bobbenarve, S om samt i fornåkersområdet O om Ollajvs. Den sistnämnda platsen kan också vara platsen för en hamn under vikingatid-medeltid. Hamnplatser från denna tid kan också indikeras av koncentrationer av slipskårestenar eller stenar med slipytor. Sådana platser finns innanför fiskeläget Unghanseskär i öster och på södra Faludden, där en lanthamn legat under 1650-talet.

Kvarvarande medeltida bebyggelse är i dag koncentrerad främst omkring Öja kyrka. Förutom kyrka och kastal finns medeltida byggnadsverk strax norr om kyrkan och 300 m längre norrut vid Roes. Vid Unghanse finns en medeltida husgrund och V om Gissle står de medeltida grindstolparna kvar.

Den åkermark som odlades under vikingatid-medeltid och framåt var troligen den samma som brukades under 1700-talets början, då skattläggningskartor upprättades över gårdarnas ägor. Åkrarna var små och spridda, ofta låg de långt ifrån gårdarna. Den största delen utgjordes av ängsmarker i anslutning till gårdarna och längre bort liggande hagar. Djurhållningen spelade här tydligt en större roll än åkerbruket.

Gårdarna var på 1600-talet i allmänhet små. Störst i socknen var Unghanse och Domerarve norr om Öja kyrka. Unghanse hade år 1653 20 tunnland åker och 16 mansslätt äng.

Under det sena 1700-talet och 1800-talet förekom en omfattande partklyvning av gårdarna och många parter kom särskilt vid laga skifte att flyttas ut från den ursprungliga gårdsplatsen. Under denna period och också under 1900-talets början tillkom ett stort antal småfastigheter. Den nytillkomna bebyggelsen förlades framför allt utanför de tidigare inägorna, t ex på Faludden och längs vägar.

Genom laga skifte omvandlades en stor del av ängsområdena till åkermark och landskapets utseende ändrades radikalt. Vid 1800-talets slut och fram till omkring 1940 torde uppodlingen ha varit som störst med åkermark liggande tätt i de centrala delarna, kring gårdarna och på större delen av Faludden. Även delar av Austerrum användes för odling.

I dag utnyttjas åter i stort sett endast de bästa och mest centralt belägna åkrarna. Fortfarande finns i Öja en hel del ängsmark t ex norr om Ollajvs och vid Öja kyrka.

Inom området vid den västra kusten och en bit in i landet finns ett flertal stenbrott. Stenindustrin har under lång tid varit en viktig inkomstkälla vid sidan av jordbruket. Under tidig medeltid användes sandstenen som byggnadsmaterial i kyrkorna på Sudret. Då och senare har den också använts för husbyggen. Slip- och brynstenstillverkning av sandsten har förekommit alltifrån förhistorisk tid. Under slutet av 1800-talet och 1900-talets början stod tillverkningen på sin höjdpunkt. Den största delen gick på export via utskeppningshamnen i Burgsvik. År 1873 bildades i Burgsvik Gotlands Slipstensbolag.

Dagens bebyggelse är uppförd i sten och härstammar från 1700-talets slut till 1900-talets början med få moderna inslag. Gårdarna är ofta storbyggda och de olika tidsepokernas stilideal är mestadels bevarade. De flesta manbyggnaderna är parstugor, som senare försetts med bakbyggen innehållande kök och brygghus. Ladugårdarna är mestadels från 1800-talets senare del med höga foderloft. Rester av äldre typer av bebyggelse finns, främst i form av flistaksförsedda strandbodar samt ett par ladugårdar med agtak.

Vegetation och flora
I Lasses änge finns en rik förekomst av späd ögontröst.

Hotade växter enligt ängs- och hagmarksinventeringen:
Honungsblomster: Öja 5, 8, 22, 56.
Hartmanstarr: Öja 12, 66, 67.
Tidigblommande höskallra: Öja 12, 13, 14.
Späd ögontröst: Öja 13, 14.
Flockarun: Öja 68, 70, 72.

Fauna
Kuststräckan Grunnet-Sandar och Faludden hyser en rik häckfågelfauna och tätheten av de häckande vadarna utgör en av de högsta i landet. Här finns bl a rödspov (ca 40 par), storspov (30-40 par), skärfläcka, brushane (största koncentrationen på Gotland), kärrsnäppa (ca 10 par) och ljungpipare (5-10 par). Området har stor betydelse som rastlokal för gäss, änder, svanar och vadare. Fågellivet är rikt även i områdets lövskogsområden och ängar.

Austerrum hyser länets troligen största bestånd av ljungpipare och har vidare stor betydelse för jagande rovfåglar.

Värdekriterier
Välbevarat kulturlandskap med kontinuerligt brukande sedan yngre bronsålder-äldre järnålder. I området finns tre stora områden med välbevarade fornåkersystem.

Ett flertal boplatser från vikingatid samt medeltida bebyggelselämningar visar på ett kontinuerligt boende i området.

Kulturhistoriskt intressanta bebyggelsemiljöer från slutet av 1700-talet till 1900-talets början.

Stora sammanhängande områden med omfattande och välbevarat stenmurslandskap på t ex Faludden och Austerrum.

Stora arealer värdefulla ängs- och hagmarker klass I och II, som till stora delar ännu betas.

Lättillgängligt område med stora miljövärden och pedagogiska värden.

Stor betydelse för friluftsliv och turism.

Valar 52

Sammanfattande värdeomdöme: N II, K I, S II

Top karta: 56A, 56B Ek karta: 05I 3i, 05I 3j, 05I 4j, 05I 5j
Koordinater: 05I4j 0b9d
Åker: 416 ha Naturlig betesmark: 1201 ha Naturlig slåttermark: - ha

Befintligt skydd och planeringsstatus
Ungefär halva området är av riksintresse för naturvården (områdena nr I 67 och I 68).

Hela området ingår i område av riksintresse för friluftslivet (område I 3, Storsudret).

Riksintresseområde för kulturmiljövården, nr I 91.1 och 91.2.

Den sydligaste delen av området omfattas av ett förordnande om skydd för landskapsbilden.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Öja 31-50, Vamlingbo 1-18, 20-23, 34-36, 38-41, 45-50.

Översiktlig beskrivning
Området utgörs av ett relativt flackt kustområde med enstaka strandvallar, beväxt med tall, en och lövskog. Berggrunden består av kalksten och sandsten. Längs kusten, där berggrunden går i dagen, finns spår efter sandstensbrytning. Marken är karg med ett tunt jordlager. Kulturlandskapet är småskaligt med mindre åkerytor omväxlande med betesmarker. I de inre delarna finns delvis mer öppet landskap delvis hedlandskap, beväxt med enbuskar och med inslag av löv. Norr och nordost om Mjölhatteträsk utbreder sig stora alvarområden.

Omväxlande kustlandskap, präglat av långvarig kulturpåverkan i olika former. Numera är stora delar av det strandnära området under igenväxning. I anslutning till Killingholm betas dock ett stort öppet område med strandängskaraktär.

Hundlausar utgör ett vätrikt alvarområde uppbyggt av märgelsten. Det tidigare helt öppna området är nu under igenväxning med tall.

De naturliga betesmarkerna inom området består enligt ängs- och hagmarksinventeringen till övervägande del av alvarmarker. Cirka 45 objekt som domineras av alvarmark finns inom området och dessa upptar sammanlagt ca 1 200 hektar. Av dessa är tolv objekt med en areal av 106 hektar i god hävd. Hävdad slåttermark saknas inom området. Många av de inventerade ängs- och hagmarkerna i området är fortfarande välhävdade, men på en stor andel av betesmarkerna har hävden upphört eller betet blivit alltför extensivt så att markerna håller på att växa igen.

Kulturhistoriska förhållanden
Området har kontinuerligt brukats sedan äldre järnålder, vilket husgrunder från denna tid i nära anslutning till gårdarna Gervalds, Kvarne och Västlands visar. Vid Kvarne styrks detta också av en stor vikingatida silverskatt som återfanns intill den nuvarande gården. Lämningar från vikingatid finns också vid Västlands. Intill ett större område med slipstenar och slipstensrännor vid stranden ligger en sannolikt vikingatida hamn.

Lämningar efter en stor husgrund, troligen ett båthus och namnet Snäckhusvik (snäcka = båt) tyder på detta.

Vikingatid-medeltid var en expansiv period även i detta område. En medeltida ödegård finns vid Frides intill Västlands. Vid Gervalds finns grindstolparna kvar från den medeltida gården.

En av de gårdar som togs upp under tidig medeltid var Mjölhatte i områdets norra del. Gården kom under den påföljande nedgångsperioden, mellan 1300-talets mitt och mitten av 1600-talet, att som många andra i periferin liggande mindre gårdar ligga öde under kortare eller längre tid. Omkring 1700, då skattkartor upprättades, hade de flesta ödegårdarna återupptagits med undantag för Fride som förblev öde.

Västlands var vid denna tid en tämligen stor gård med 29 tunnland åker och 16 mansslätt äng. Området vid Valar var allmänningsmark med ringa bete och ingen skog. Vid ån från Mjölhatte träsk fanns två kvarnar. Vid kusten längst i NV låg en skans, byggd för försvar i början av 1700-talet.

De förändringar som hittills skett över tiden hade varit relativt marginella. Först med laga skifte under 1800-talets slut bröts kontinuiteten i landskapet mer konsekvent. Trots detta kan man ännu lätt utläsa huvuddragen i det kulturlandskap som fanns här på 1700- och 1800-talet. Skiftet medförde en ökad uppodling, en uppsplittring av bebyggelsen varvid några gårdar flyttades ut och en nyetablering av småfastigheter på gårdarnas utmarker. Vid skiftet delades den tidigare allmänningsmarken vid Valar upp och området bebyggdes med mindre fastigheter. En bidragande orsak till detta var också brytningen av sandsten inom området under 1800-talets slut och några decennier in på 1900-talet. Främst tillverkades slipstenar och 1873 bildades i Burgsvik Gotlands Slipstensbolag.

Den nuvarande bebyggelsen från 1800- och 1900-tal har stora kulturhistoriska värden med ofta mycket lång kontinuitet. Vid Gervalds, som i dag består av två parter, ligger bebyggelsen huvudsakligen kvar på ursprunglig plats. Stenstugu och Bjärges norr om Gervalds har byggnader och kvarnar från samma tid. På Bjärges är ett av taken belagda med sandstensflis, förr ett vanligt taktäckningsmaterial på Sudret.

Kvarne är med sitt isolerade läge vid ån som avvattnade f d Valkmyr ett bra exempel på den typiska gotländska ensamgården. Här finns en fin gårdsmiljö med en nästan kringbyggd storgård och mangårdsbyggnad från 1828, tidigare med flistak. Även vid Västlands finns hus från 1800-talets början med f d flistak. Till gården, som består av två parter, hör också strandbodar, varav en stenbod med flistak. Mjölhatte med manbyggnad från 1800-talets förra hälft har en väl avgränsad gårdsmiljö, med små senare förändringar.

Vegetation och flora

På Hundlausar finns ett tidigare betat område med en förekomst av alpnycklar.

Hotade växter enligt ängs- och hagmarksinventeringen:
Honungsblomster: Öja: 39, 42, Vamlingbo 4, 5, 10, 12, 14, 17.
Späd ögontröst: Öja: 42.
Flockarun: Öja 49, Vamlingbo 3.
Toppjungfrulin: Vamlingbo 3.
Alpnycklar: Vamlingbo 7.
Sandlucern: Vamlingbo 8.
Strimklöver: Vamlingbo 8.

Fauna
På alvarmarkerna inom området häckar ljungpipare.

Värdekriterier
Området har lång sammanhängande kontinuitet alltifrån äldre järnålder i fråga om gårdslägen och markanvändning.

Relativt få förändringar har skett trots laga skiftet.

Lätt avläsbar markanvändning genom tiderna.

Småskalig arrondering.

Ålderdomliga drag i bebyggelsemiljöerna.

Till stora delar välbevarat stenmurslandskap.

Stor areal naturlig betesmark.

Stora pedagogiska värden.

Stora skönhetsvärden.

Stor betydelse för friluftsliv och turism.

Norrbyn 53

Sammanfattande värdeomdöme: K I, S III

Top karta: 56A	**Ek karta: 05I 4j, 05I 3j**	**Koordinater: 05I4j 0c6e**
Åker: 260 ha	**Naturlig betesmark: 17 ha**	**Naturlig slåttermark: 2 ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
Den allra nordligaste delen av området är av riksintresse för naturvården (område nr I 68).

Hela området ingår i område av riksintresse för friluftslivet (nr I 3, Storsudret).

Riksintresseområde för kulturmiljövården, nr I 91.3.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Vamlingbo 19, 24-25.

Bottarvegården är byggnadsminne.

Översiktlig beskrivning
Ett småskaligt åkerlandskap med relativt god jordmån. I anslutning till den täta bebyggelsen längs med vägen växlar åkermarken med frodig lövvegetation. Här finns mindre ängsdelar som vårdas. I norr är marken mindre bördig och alvarlik.

Tre ängs- och hagmarksobjekt finns inom området. En av dessa marker är beteshagen norr om Vamlingbo kyrka som hyser en rik flora med inslag av den hotade arten sandlucern liksom strimklöver och vittåtel. En slåttermark om 2 hektar i god hävd finns på fastigheten Sigrajvs.

Kulturhistoriska förhållanden
Fynd av bl a skärvsten i anslutning till fornåkrar visar att området troligen varit bebott och brukats sedan bronsålder. Inom området finns det största sammanhängande fornåkersystemet på ön. Genom sentida odling är det numera sönderdelat och uppdelat i fyra delområden.

I områdets nordligaste del i kanten av fornåkrarna låg under äldre järnålder en gård på gränsen mellan hällmark i norr och sandjord i söder. I anslutning till husgrunderna finns ett mindre gravfält.

Att området brukats också under vikingatid visar fynd av silverskatter V och O om området. Från medeltid finns ett flertal lämningar. Norr om Bottarvegården, öster om vägen, ligger en två meter hög ruin och i områdets SV del ligger den två våningar höga ruinen efter ett förrådshus i sten som tillhört den medeltida gården Kastelle. På inte mindre än tre ställen finns medeltida grindstolpar bevarade. I Jöran Wallins samlingar från 1740-talet, omnämns medeltida stenhus vid Hägvier, Anderse, Sigfride och Bottarve.

År 1614 fanns i Norrbyn sju gårdar. Fyra av dessa ägdes av Jürgen Smitlow, exportör av sandsten från Burgsvik. Vid 1600-talets mitt bestod Norrbyn fortfarande av sju gårdar, varav sex var bebyggda. Bebyggelsen var då samlad i områdets norra del omkring Bottarvegården och längst i söder vid Bilds och Kastelle. Till gårdarna hörde ofta sten-

brott för slipstenstillverkning vid Valar och Burgsvik. Stenhantering och fårskötsel var viktiga inkomstkällor vid sidan av jordbruket. Gårdarnas åkrar var små och låg tämligen spridda i anslutning till bebyggelsen. Däremellan på de f d fornåkrarna låg vidsträckta ängs- och hagmarker.

Först vid 1700-talets mitt började gårdarna delas upp i parter. Partklyvningen medförde att Norrbyn nu erhöll sin karaktär av långby med bebyggelse liggande i rad på båda sidor om landsvägen.

1764-1849 inlöstes tio av gårdarna från krono- till skattehemman. Alla manbyggnader var i sten under flistak. De flesta var parstugor. Några av husen var enkelstugor och hade ännu inte byggts om till parstugor, vilket var den vanliga utvecklingen när tiderna blev bättre. Även ladugårdarna byggdes i sten. En del uthus hade liksom manbyggnaderna tak av flis.

Vid 1800-talets början fanns i Norrbyn tolv bebyggda gårdsparter. Under 1800-talet ökade bebyggelsen kraftigt. Mellan 1830 och 1860 ökade fastigheterna från 17 till 37 stycken.

Med laga skiftets genomförande blev förändringen mer genomgripande. Av de 20 bebyggda fastigheterna fick sju flytta ut. Den gamla bybildningen splittrades nu helt och bebyggelsen blev än mer utdragen. En stor del av den tidigare ängsmarken och en del av hagmarken omvandlades till åkermark med mer linjärt utseende. Uppodlingen var som störst omkring sekelskiftet fram till 1940-talet.

I dag har en del perifert liggande marker med sämre jordmån återgått till bete, men uppodlingsgraden är fortfarande stor i området.

Bebyggelsen kännetecknas av stora manbyggnader i sten, främst parstugor med frontespis i pulpet- eller sadeltaksform samt tillhörande ladugårdar i sten från 1800-talet. I områdets norra del ligger Bottarvegården, nu hembygdsmuseum. Mangårdsbyggnaden byggdes 1844 men visar på en hustyp av äldre datum, som dominerade på södra Gotland för 150 år sedan. Den är en tvåvånings parstuga med flistak med låg övervåning, något som var vanligt för flistakshus. Det tillhörande bakbygget med kök och brygghusdel är äldre. Till gården hör bl a en stor agtäckt lagård i sten samt tröskhus. Sådana lagårdar med agtak var vanligt förekommande på Gotland före laga skiftets genomförande.

Vegetation och flora
Hotade växter enligt ängs- och hagmarksinventeringen:
Sandlucern: Vamlingbo 24.

Värdekriterier
Ett område med lång sammanhängande kontinuitet i fråga om markanvändning och gårdslägen.

Jorden har kontinuerligt brukats sedan yngre bronsålder-äldre järnålder.

Inom området finns det största sammanhängande fornåkersystemet på Gotland.

Lätt avläsbar markanvändning genom tiderna.

Stor andel medeltida bebyggelselämningar intill nuvarande bebyggelse visar på gårdslägenas långa kontinuitet.

Koncentration av kulturhistoriskt intressanta bebyggelsemiljöer från medeltid, 1700- och 1800-tal med många ålderdomliga drag.

Ett lättillgängligt och genom Bottarvegården välbesökt område med stora pedagogiska och vetenskapliga värden.

Hamra 54

Sammanfattande värdeomdöme: N I, K I, S I

Top karta: 56A	**Ek karta: 05J 3a, 05J 4a, 05I 3j**	**Koordinater: 05J3a 3c6a**
Åker: 764 ha	**Naturlig betesmark: 670 ha**	**Naturlig slåttermark: 1 ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
De kustnära delarna av området är av riksintresse för naturvården (område nr I 66).

Hela området ingår i område av riksintresse för friluftslivet (område I 3, Storsudret).

Strandängarna söder om Stockviken ingår i CW-området Gotlands ostkust.

Riksintresseområde för kulturmiljövården, nr I 91.4, I 90.1, I 93 och I 94.

Den sydligaste delen av området omfattas av förordnande till skydd för landskapsbilden.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Hamra 1-38, Vamlingbo 27-32, 51, 56.

Storms i Hamra är byggnadsminne.

Översiktlig beskrivning
Längs kusten utbreder sig ett storslaget beteslandskap med inslag av mindre åkrar, ett landskap av samma karaktär som på Faludden.

Ett omväxlande och kuperat odlingslandskap med mestadels småskalig åkermark. Längre in i landet finns betade alvarmarker beväxta med enbuskar och ställvis lövmarker. Strandområdet som till stora delar betas är flackt och nästan trädlöst med långgrunda stränder.

De naturliga betesmarkerna består till övervägande delen av alvarmarker enligt ängs- och hagmarksinventeringen. 37 objekt med totalt 650 hektar alvarmark finns totalt. Av dessa är 15 objekt med 226 hektar välhävdade. Vid Skogs finns ett hektar välhävdad slåtteräng.

Kulturhistoriska förhållanden
Fynd visar att området varit bebott sedan stenålder-bronsålder. Långmyr i områdets västra del var under denna tid troligen en offermyr.

Från tiden yngre bronsålder-äldre järnålder finns rester av större fossila åkersystem Ö om f d Långmyr och N om Rofinds. Från denna tid härstammar troligen den fornborg av låglandstyp som finns i Långmyr. Borgen kan ha fungerat som permanent boplats omkring Kr f.

Lämningar av gårdar från äldre järnålder i form av stenhusgrunder ligger ofta i direkt anslutning till den tidigare periodens stora åkersystem, vilket visar på kontinuitet i såväl bosättning som markutnyttjande. Exempel på detta finns bl a vid Rofinds och V om Hamra kyrka.

Fynd av vikingatida silverskatter i området visar att boplatserna under vikingatid låg i nära anslutning till gårdslägena vid 1700-talets början och därmed också dagens bebyggelse. Vikingatid och tidig medeltid var på Gotland en expansiv tid med befolkningsökning, så även i Hamra. Kyrkan och kastalen tillkom under denna tid liksom flera nu ödelagda gårdar. O och SO om Hamra kyrka tillkom gårdarna Rums, Herrans och Tjängvide, NO om Rofinds gården Fridarve och SV om Bonsarve gården Svalstäde. De flesta av dessa tycks ha varit tämligen små gårdar.

Vid slutet av 1500-talet fram till 1600-talets mitt kom flera gårdar på obestånd p g a för stort skattetryck. Omkring 1700, då skattläggningskartor upprättades över gårdarna i området, hade de flesta av de ödelagda gårdarna återupptagits när förhållandena förbättrats. Gården Herrans tillhör dock de gårdar som ödelades för gott. Gårdarna Tjängvide och Rums låg båda öde under 1600-talets mitt, men återupptogs strax efteråt.

Gården Fridarve som också en tid legat öde var vid 1600-talets mitt en normalstor gård. Både vid Rums och vid Fridarve finns ruinerna efter medeltida stenhus kvar.

Gårdarna i Hamra socken var under 1600-talet små eller medelstora. Störst av dem var Norrgårde med 26 tunnland åker och 12 mansslätt äng.

Först med laga skiftet vid 1800-talets slut förändrades markanvändningen mer markant. Åkrarna bredde ut sig på ängarnas bekostnad och myrmarken dikades ut. De nya rätlinjiga ägorna och vägarna nyinhägnades med stentun.

Bebyggelsen splittrades när parter genom skiftet tvingades flytta ut och nya småfastigheter tillkom. På vissa gårdar kom bebyggelsen dock att i stort ligga kvar även efter skiftet. Så blev förhållandena i t ex Norrgårde, där tre av de ursprungligen fyra parterna ännu ligger tätt intill varandra och vid Bonsarve och Rofinds, där huvuddelen av parterna fick ligga kvar på den gamla gårdstomten. Bebyggelsebilden på dessa platser ger därmed ett ålderdomligt intryck.

Dagens bebyggelse är uppförd i sten från omkring 1850-talet med vissa äldre inslag och få nytillskott. Nästan samtliga manbyggnader är parstugor ofta försedda med senare tillkomna bakbyggen innehållande kök och brygghus. Vid Storms finns en äldre tvåvånings enkelstuga med flistak byggd i gråsten, nu byggnadsminne och vid Botraivs finns en tvåvånings parstuga i rosa puts samt bevarade ålderdomliga uthus med flistak.

Annan ålderdomlig bebyggelse är strandbodarna av sten med flistak vid Vändburgs gamla hamn och vid Rumsbod samt en stor russgift med agtak vid Sallmunds.

Vegetation och flora

Hotade växter enligt ängs- och hagmarksinventeringen:
Flockarun: Hamra 2, 3, 5.
Hartmansstarr: Hamra 4, 18, 19.
Kärrnycklar: Hamra 4.
Honungsblomster: Hamra 5, 15, 16, 20, 21, 23, 26, 29, 30, Vamlingbo 28, 30, 56.
Paddfot: Hamra 25.
Toppjungfrulin: Hamra 32.
Pukvete: Hamra 35.

Fauna
Strandmarkerna söder om Yttre Stockviken hyser ett rikt fågelliv, och till de häckande arterna hör bl a småtärna, rödspov, skärfläcka, brushane, kärrsnäppa och ljungpipare. Området har stor betydelse som rastlokal för vitkindade gäss, änder och vadare.

Värdekriterier
Ett välbevarat kulturlandskap med många ålderdomliga drag och kontinuitet sedan sten- och bronsålder.

Koncentration av fornåkrar samt i anslutning till dessa rester av järnåldersgårdar visar på ett kontinuerligt brukande av jorden alltsedan bronsålder- äldre järnålder.

Stor areal naturlig betesmark.

Ett flertal vikingatida boplatser samt medeltida gårdslägen med medeltida bebyggelselämningar i anslutning till nuvarande bebyggelselägen visar på bosättningens och markanvändningens långa kontinuitet, allt lätt avläsbart i det relativt öppna landskapet.

Kulturhistoriskt intressanta bebyggelsemiljöer från 1700- och 1800-talet med många ålderdomliga drag.

Omfattande och välbehållna stenmurar i anslutning till gårdar och öppna betesmarker.

Ett lättillgängligt område med stora pedagogiska värden.

Stora skönhetsvärden.

Ett område med stor betydelse för friluftsliv och turism.

Nore 55

Sammanfattande värdeomdöme: N I, K I, S I

Top karta: 56A **Ek karta: 05I 3j, 05I 2j, 05J 2a, 05J 3a**
Koordinater: 05I2j 4d5c
Åker: 172 ha **Naturlig betesmark: 101 ha** **Naturlig slåttermark: -**

Befintligt skydd och planeringsstatus
Större delen av området är av riksintresse för naturvården (områdena nr I 66 och I 67).

Hela området ingår i område av riksintresse för friluftslivet (område nr I 3, Storsudret).

Riksintresseområde för kulturmiljövården, nr I 91.5.

Området omfattas av förordnande till skydd för landskapsbilden.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Vamlingbo 6, 52-54, 58-60.

Översiktlig beskrivning
Området utgörs av ett kustparti med sanddynsunderlag i öster och stenig strandäng och strandvallar i söder. Hedbetesmarker med dungar av tall växlar med öppet landskap omkring gårdarna vid Nore och Austre.

Inom området finns sju objekt med naturlig betesmark. Av dessa är 76 hektar alvarmark och 25 hektar hagmark.

Kulturhistoriska förhållanden
Området har utnyttjats sedan stenålder. Fynd av sten- och flintyxor visar att det har ingått i det resursområde som tillhört stenåldersboplatsen vid Skoge i Sundre socken, söder om Nore.

Under slutet av stenålder-tidig bronsålder tillkom de rösen som nu finns längs den forna kusten. Några boplatsfynd från bronsålder har dock inte påträffats och inte heller från äldre järnålder. Skärvstensförekomster och ett fynd av ett ringspänne N om Rembs kan vittna om bosättning här under yngre järnålder. Ett vikingatida skattfynd i den s k Giftåkern S om Nore kan visa på platsen för föregångaren till Nore gård.

Från medeltid finns bevarade stendetaljer, teckningar m m av stenhusbebyggelse på Nore.

En ödegård, Hemmungs intill Augstens, är känd från 1500- och 1600-talet. Revisionsboken från 1653 redovisar fyra gårdar i området, alla skattehemman. Av dessa var Austre den ojämförligt största med 42 tunnland åker och 40 mansslätt äng. Ingen av gårdarna var vid denna tid uppdelad i parter.

Skattläggningskartan från 1700-talets början visar på små oregelbundna åkrar intill gårdarna men också mer perifert liggande åkermark. Mellan åkerområdena fanns mindre sammanhängande ängsområden och utanför dessa förhållandevis stora arealer med inhägnad hagmark. Insprängt i odlingslandskapet låg mindre myrar och i utmarken norr därom den stora Augstensmyr.

Bebyggelselägena är i dag desamma som på 1700-talet, medan vägnätet endast till del är detsamma. 1700-talets åkermark odlas till del ännu i dag.

År 1825 storskiftades ägorna i Nore. De fem parterna lades i rad bredvid varandra längs byvägen.

Den största förändringen skedde 1885 då laga skifte genomfördes, varvid vissa gårdsparter vid Nore fick flytta ut. Gårdarnas nya skiften medförde större och mer sammanhängande åkerytor sedan större delen av den mellanliggande ängsmarken odlats. Även de flesta myrmarker i området dikades ut för uppodling. De nya linjära ägogränserna och vägarna hägnades med stentun.

Odlingen intensifierades sedan ängarna övergivits och man börjat odla fodersäd. Nya behov av lagringsmöjligheter uppstod, vilket resulterade i att man på 1880- och 1890-talet byggde om ladugårdarna. Dessa uppfördes i sten med spåntak och placerades i långa längor eller i vinkel längs med vägen. Efter sekelskiftet byggdes en del mangårdsbyggnader om. De byggdes i sten, gärna i 1½ plan och med tegeltak.

Från och med 1950-talet har åkerarealen i Noreområdet minskat betydligt liksom husdjurens antal. Men redan på 1920- och 1930-talet hade flera gårdar i området lagts ned. I dag återstår t ex i Nore endast två gårdar, varav den ena är det gamla stamhemmanet.

Stamhemmanet i Nore, som sedan 1600-talet fram till helt nyligen gått i arv inom samma släkt, har en mangårdsbyggnad, från början byggd som envånings enkel- eller parstuga, påbyggd år 1763 med ytterligare en våning och f d flistak. Bebyggelsen vid Austre, som härstammar från 1800-talets senare del och 1900-talets början, har fyra parter liggande intill varandra. Rembs längre ner vid stranden består av två parter från 1800-talet. Vid fiskeläget Norebod ligger enkla bodar från 1800- och 1900-tal i rad längs stranden.

Värdekriterier

Välbevarat kulturlandskap med ålderdomlig prägel och lång kontinuitet, där spår av äldre brukande ofta lätt kan skönjas i terrängen.

Kulturhistoriskt intressanta bebyggelsemiljöer från 1700- och 1800-talet med kontinuitet från forntid och medeltid.

Stor areal naturlig betesmark.

Omfattande och väl bibehållet stenmurslandskap.

Lättillgängligt område med stora miljövärden och pedagogiska värden.

Stor betydelse för friluftsliv och turism.

Sundre 56

Sammanfattande värdeomdöme: N I, K I, S I

Top karta: 56A **Ek karta: 05I 2i, 05I 2j, 05I 3i, 05I 3j**
Koordinater: 05I2i 4e1d
Åker: 320 ha **Naturlig betesmark: 1807 ha** **Naturlig slåttermark: - ha**

Befintligt skydd och planeringsstatus
Hela området är av riksintresse för naturvården (område nr I 67).

Hela området ingår i område av riksintresse för friluftslivet (område nr I 3, Storsudret).

Riksintresseområde för kulturmiljövården, nr I 92.1.

Husrygg, Vaktbackar och Muskmyr är avsatta som naturreservat.

Ängs- och hagmarksinventeringen: Sundre 1-31 (alla områden).

Området omfattas av förordnande till skydd för landskapsbilden.

Översiktlig beskrivning
Ingen annan socken kan bjuda på ett sådant öppet landskap som Sundre. Socknen, som på två sidor är omgiven av vatten, är ovanligt kraftigt kuperad. Klintar karakteriserar den västra sidan, där sandstensskiktet går i dagen, vilket givit upphov till talrika stenbrott, medan den östra sidan har betydligt flackare stränder med bl a väl utbildat strandvallssystem i NO. Innanför kusten breder omfattande alvarmarker ut sig och mitt i socknen löper en bred dalgång till vilken odlingsbygden är koncentrerad.

Det öppna, storslagna landskapet med dess havskontakt utgör de dominerande dragen i den tilltalande landskapsbilden.

Alvarmarkerna i Sundre utgör de mest vidsträckta på Gotland. Lågväxande enbuskar breder ut sig på en stor del av alvarområdena. Rikligt förekommande oxlar som hunnit få karaktär av träd har på senare år ändrat alvarets helöppna karaktär inom flera områden.

Åkerlandskapet mellan Hoburgen och Rivviken är småskaligt.

Den naturliga betesmarken inom området domineras av alvarmarker som tillsammans upptar 1 763 hektar fördelade på 30 objekt. Av dessa är 6 objekt om sammanlagt 150 hektar välhävdade. Av 41 hektar havsstrandäng inom området är 15 hektar välhävdade.

Kulturhistoriska förhållanden
Perifera landsändar såsom Sundre är ofta utsatta för mindre och långsammare förändringar av kulturlandskapet än centrala bygder. Fördelningen av brukbar mark och hällmark tillsammans med landhöjningens förlopp har här styrt kulturlandskapets utnyttjande.

Stenåldersboplatsen vid Skoge och de två boplatsfynden vid Hoburgen visar att området utnyttjats tidigt. Från åtminstone bronsålder kan vi räkna med en jordbruksidkande

befolkning i området i anslutning till den å som då avvattnade socknen. Bosättningen under denna tid var troligen spridd och var exakt boplatserna legat vet vi inte, men de rösen som nu ligger längs den forna kusten från Digrans i söder och norrut visar troligen på då aktuella reviområden.

Den äldsta agrara bebyggelsen i form av äldre järnåldersgårdar ligger i en ring runt den odlingsbara marken. I anslutning till dessa gårdar finns flera mindre gravfält. Vid Flisviken och Rivviken har troligen vikingatida-medeltida hamnlägen legat. I närheten finns två större områden med slipskårestenar och slipblock.

Under medeltid bör bebyggelselägen och odlingsmarker varit desamma, som avspeglas i det äldsta kartmaterialet från omkring 1700 och som bibehållits in i våra dagar. Åtskilliga hus var under denna tid troligen av sten. På sin gotländska resa 1741 lägger Linné särskilt märke till dessa stenhus, som "sågos vid bondgårdarna med valv och tjocka murar. Man tyckes kunna sluta, att dessa stenhus hava endast varit bondegårdar, eller att alla bondegårdar här på orten tillförne varit byggde med sten".

I dag finns inte lika mycket av den medeltida stenbebyggelsen kvar. Förutom kastal och kyrka, finns rester efter den medeltida prästgården söder om kyrkan samt bebyggelselämningar vid Digrans, Hallbjäns, Majstre, Otes, Vännäs och Västergårda.

Förändringarna från 1600-talet till våra dagar i fråga om markanvändning och bosättningsmönster har varit relativt begränsade. I samband med laga skifte utökades åkerarealen på ängens bekostnad. Här liksom på andra ställen skedde en viss klyvning av gårdarna och gårdsparter flyttade ut. Samtidigt tillkom ett antal småfastigheter.

Vid kusten i NV finns sandstensbrott, sk kulor, som ägdes av bönder i socknarna omkring. Brytningen var sedan lång tid tillbaka ett komplement till jordbruket och fisket.

En stor del av 1700-talets åkrar och med stor sannolikhet också medeltida åkermark odlas än i dag. Inägor och de vidsträckta utmarkerna är inhägnade med väl bibehållna stenmurar, som ringlar sig vida i det öppna landskapet. Den nuvarande bebyggelsen härrör från 1800-talet med få tillskott från senare tid. Alla byggnader är i sten, några ännu med flis- eller agtak.

Vegetation och flora

Våradonis, gotlandssolvända och gotlandsnarv förekommer rikligt inom vissa delar av området och utgör exempel på arter som kräver ett öppet och hävdat landskap. Andra ovanliga växter är taggkörvel och kransborre.

På gården Digrans åkermarker har sällsynta åkerogräs som nålkörvel och åkerranunkel rika förekomster.

Hotade arter enligt ängs- och hagmarksinventeringen:
Våradonis: Sundre 1, 8, 9, 15.
Gotlandssolvända: Sundre 1, 4.

Fauna

Sundrealvaret utgör ett av de viktigaste häckningsområdena för ljungpipare på Gotland. Inom området häckar också några av Gotlands få par av ängshök. Strandängarna innanför Rivviken och Flisviken utgör betydelsefulla häckningsområden för ett flertal arter änder och vadare. Under våren rastar flockar av grågäss och vitkindade gäss på strandängarna. Denna den sydligaste delen av Gotland har också mycket stor betydelse som

sträck- och rastlokal för stora mängder flyttande småfåglar. Landskapets öppenhet torde också ha stor betydelse för bildandet av termikvindar som utnyttjas av rovfåglarna vid utsträck.

Sedan 1976 bedriver Sundregruppen ringmärkning, sträckstudier och forskning vid Skoge (våren) och Hoburgen (sensommaren-hösten).

Värdekriterier

Täta fornlämningsmiljöer alltifrån stenålder i nära anslutning till odlingsbygd och bebyggelse visar på ovanligt lång kontinuitet av brukande.

Den nuvarande bebyggelsen innefattar många värdefulla bebyggelsemiljöer från 1800-talet. Bebyggelselämningar från medeltid och äldre kartmaterial visar på gårdarnas ofta mycket ålderdomliga läge.

En stor del av 1700-talets och troligen också medeltidens åkrar odlas fortfarande.

Ovanligt väl bibehållet stenmurslandskap, väl synligt i det öppna landskapet.

Stor areal naturlig betesmark.

Lättillgängligt område, av stor pedagogisk betydelse och med stora skönhets- och naturvärden.

Stor betydelse för friluftsliv och turism.

6.1 Sammanlagda arealen inom de särskilt värdefulla områdena

Sammanlagd areal inom de särskilt värdefulla områdena (inom parentes anges andelen av den totala arealen på Gotland):

Åker: 34 294 ha (41%) (Viss areal åkermark förekommer inom områdena utanför de särskilt värdefulla områdena.)

Naturlig betesmark: 35 325 ha (91%) (9 % av arealen naturlig betesmark ligger inom områden utanför de särskilt värdefulla områdena.)

Naturlig slåttermark: 220 ha (77%) (23 % av arealen naturlig slåttermark ligger inom områden utanför de särskilt värdefulla områdena.)

Övrig mark (skog, bebyggelse etc): 65 491 ha

Totalt: 135 324 ha (43%)

7 ÅTGÄRDSPROGRAM

Åtgärdsprogrammet utgör en verksamhetsplan för främst länsstyrelsens konkreta bevarandeåtgärder under perioden 1992/93-1994/95. Åtgärdsprogrammet har presenterats i länsstyrelsens styrelse den 22 mars 1993, varvid styrelsen beslutat att åtgärdsprogrammet skall ligga till grund för utväljandet av de landskapsvårdande insatser länsstyrelsen ger ersättning för.

7.1 Åtgärder hittills

De naturliga fodermarkerna är det markslag som hyser de största värdena från biologisk och historisk synpunkt. Samtidigt är ängarna och hagarna de markslag som är mest hotade av upphörd hävd. Arealen åkermark på Gotland som drabbats av skogsplantering har varit liten och har endast i ett fåtal fall berört områden där påtagliga värden i landskapet hotats.

Arbetet med landskapsvården har därför från början inriktats mot att säkra en fortsatt hävd av de mest värdefulla ängs- och hagmarkerna. Avtal om fortsatt hävd - i första hand bete - har tecknats med lantbrukare med naturliga betesmarker främst inom de områden som våren 1991 utpekades som särskilt värdefulla från landskapsvårdssynpunkt. Sedan 1991 och fram till årsskiftet 1992-93, har avtal tecknats om fortsatt hävd av omkring 15 000 hektar naturlig betesmark till en årlig kostnad av omkring 7 miljoner kronor. Inom dessa naturliga betesmarker ryms en hel del områden där förekomster av fornlämningar bidragit till att områdena kommit med.

Sedan 1987 finns avtal om ersättning för skötsel för flertalet av de ca 140 ängar på Gotland som sköts med traditionell vårstädning (fagning) och slåtter.

Behovet av att ersätta gamla stängsel kring naturliga betesmarker är stort. En stor del av Nola-anslaget har därför under senare år använts för att ersätta material till stängsel som lantbrukare själva sätter upp.

Under vintern 1992-93 har ett stort antal avtal tecknats om röjning av betesmarker som haft ett för stort inslag av buskar och träd. I de flesta fall svarar lantbrukarna själva för att röjningarna utförs. I vissa fall utförs röjningarna av Farmartjänst eller av beredskapslag.

7.2 Åtgärder under treårsperioden 1992/93-1994/95

Naturliga fodermarker

Även fortsättningsvis bör arbetet i första hand inriktas på att säkerställa hävden av de naturliga fodermarkerna. Redan under budgetåret 1992/93 finns behov av att teckna avtal för ytterligare 10 000 ha naturliga betesmarker som i ängs- och hagmarksinventeringen har redovisats ha höga värden.

I första hand bör avtal tecknas om fortsatt eller återupptaget bete av så många naturliga betesmarker som möjligt inom klass I-III i inventeringen av ängs- och hagmarker inom de särskilt värdefulla områdena. Arbetet med att teckna avtal bör bedrivas så att så stor

del av ängs- och hagmarkerna inom ett område i taget bör täckas in med avtal om fortsatt betesdrift. I första hand bör arbetet med att teckna avtal inriktas på de områden som bedömts ha det högsta sammanvägda värdet, det vill säga områden som betecknats med SI. I andra hand bör avtal tecknas för så stor del av de naturliga betesmarkerna inom grupp SII och så vidare. Avtalen som gäller marker inom de särskilt värdefulla landskapsområdena bör belasta anslaget för landskapsvård.

För naturliga betesmarker som ligger utanför de särskilt värdefulla landskapsområdena bör avtal tecknas i den omfattning som anslaget för Nola - naturvårdsåtgärder i odlingslandskapet - tillåter. Områden med de högsta värdena bör ha företräde framför områden med något lägre värden.

Arbetet med att teckna avtal har hittills bedrivits med mycket rationella metoder. Mycket liten tid har funnits för besök i fält. I fortsättningen är det nödvändigt att resurserna för administration ökar så att betydligt mer tid kan ägnas åt information, rådgivning och uppföljning. Behov av vissa restaureringsåtgärder såsom röjning och gallring föreligger i en stor del av fallen, och inte minst av detta skäl måste det vara möjligt att utforma en stor del av avtalen individuellt efter besök och diskussion i fält.

Röjning av igenväxta betesmarker

Under budgetåret 1992/93 finns det betydande ekonomiskt utrymme för engångsinsatser inom landskapsvården. Behovet av röjningsinsatser av restaurerande karaktär är samtidigt stort. Under december 1992 gick ett erbjudande om ersättning för röjning ut till de lantbrukare som har avtal om ersättning för bete. Intresset för att utföra röjningar på egen mark har visat sig stort hos lantbrukarna.

Även under de närmaste budgetåren bör omkring 5 miljoner kronor användas årligen för röjningsinsatser på värdefulla betesmarker.

Naturliga slåttermarker

När det gäller skötseln av ängarna bör nivån för ersättningen höjas rejält. Betydligt större resurser för information och rådgivning bör också ställas till förfogande. Från och med säsongen 1993 planeras ersättningen bli 5 000 kronor per hektar och år. Samtidigt behövs ca 300 000 kronor årligen under en rad år för att klara behovet av klappning och röjning i ängarna.

Åkermark

Åkermarken är för närvarande inte generellt hotad på Gotland. De nuvarande ekonomiska förutsättningarna för det gotländska jordbruket kan emellertid komma att ändras relativt snabbt i framtiden. Det är därför viktigt att det finns beredskap för att möta en situation där omfattande arealer åker hotas av nedläggelse.

Anmälningarna om skogsplantering av åkermark har hittills varit få och omfattat liten areal. En del av den gotländska åkerarealen har en utpräglat småskalig struktur och hotas därför av nedläggning i en nära framtid. Det är angeläget att så snart som möjligt teckna avtal om fortsatt drift av den småskaliga åkermarken. Detta bör ske för SI-områdena först och sedan för SII- och sist för SIII-områdena.

Systematiskt ordnad kunskap om var den åkermark som har småskalig struktur finns saknas idag. Sådan bör dock kunna tas fram relativt enkelt exempelvis med hjälp av flygbilder.

Åkermark med sällsynta ogräs

På en del ställen på Gotland finns ännu åkrar som hyser arter av åkerogräs som är sällsynta på Gotland och mer eller mindre helt utgångna i övriga Sverige. Dessa har levt kvar främst tack vare att äldre brukningsformer fortfarande tillämpas. Det är en angelägen naturvårdsuppgift att se till att populationer av dessa åkerogräs lever vidare.

Odling av åkerogräs sker på några ställen på ön sedan ett tiotal år genom att lantbrukare på dessa platser skördar och åter sår ut frön från sällsynta åkerogräs. Verksamheten sker med visst ekonomiskt stöd från länsstyrelsen och Världsnaturfonden.

Det vore önskvärt att åkerbruk även fortsättningsvis kunde bedrivas på ett gammaldags sätt på en del av de platser med åkerogräs där detta sker idag. Hittills har inte funnits resurser för länsstyrelsen att dokumentera och ge ekonomiskt stöd till sådana äldre brukningsformer.

Kultiverad betesmark

Stora arealer betesmark uppfyller inte de höga krav som gäller för marker som redovisats i ängs- och hagmarksinventeringen. Det rör sig ofta om marker som påverkats av gödsling eller av annat skäl ej har så höga botaniska värden. Dessa marker har ofta mycket stor betydelse för en bevarad "helhet" inom de särskilt värdefulla landskapsområdena. De kan också utgöra viktiga rast- och häckningsplatser för fåglar. Det är viktigt att betesdriften säkerställs för dessa områden. Till viss del finns de ovan beskrivna betesmarkerna angivna som klass IV-områden i arbetsmaterialet för ängs- och hagmarksinventeringen. Utbredningen av dessa marker behöver inventeras.

Kyrkomiljöerna

Av stor vikt från både historisk synpunkt och landskapsbildssynpunkt är att närmiljön kring Gotlands sockenkyrkor även i fortsättningen hålls öppen genom bete och odling. Ett sådant område innefattar förutom kyrkan och kyrkogården med tillhörande stigluckor, prästgårdsruin, gårdsport, kastal och nuvarande prästgårdsbebyggelse också den intilliggande mark som för varje socken avgränsats som varande av riksintresse för kulturmiljövården.

Information

Under våren 1993 planerar länsstyrelsen att genomföra kurser om landskapsvård. Kurserna kommer i första hand att rikta sig till lantbrukare med vilka länsstyrelsen har avtal om landskapsvård. Kurserna kommer främst att behandla odlingslandskapets natur- och kulturvärden och hur dessa värden kan upprätthållas genom landskapsvård med betesdjur.

Finansiering

Med ovan angivna målsättningar för arbetet med landskapsvård beräknas följande medel behövas under treårsperioden.

Anslaget för landskapsvård

bå 1992/93

ersättning för bete	15,0	miljoner kronor
material till stängsel	2,0	miljoner kronor
ersättning till åkermark och övrig betesmark	5,0	miljoner kronor
administration (5 %)	1,1	miljoner kronor
summa	23,1	miljoner kronor

bå 1993/94

ersättning för ängsskötsel	1,2	miljoner kronor
ersättning för bete	19,5	miljoner kronor
material till stängsel	2,0	miljoner kronor
röjning av betesmarker	4,5	miljoner kronor
ersättning för åkermark och övrig betesmark	10,0	miljoner kronor
administration (3 %)	1,116	miljoner kronor
summa	38,316	miljoner kronor

bå 1994/95

ersättning för ängsskötsel	1,2	miljoner kronor
ersättning för bete	25,35	miljoner kronor
material till stängsel	2,0	miljoner kronor
röjning av betesmarker	4,5	miljoner kronor
ersättning för åkermark och övrig betesmark	15,0	miljoner kronor
administration (2,5 %)	1,20	miljoner kronor
summa	49,25	miljoner kronor

Anslaget Naturvårdande åtgärder i odlingslandskapet - Nola

bå 1992/93

ersättning för ängsskötsel	0,6	miljoner kronor
material till stängsel	0,5	miljoner kronor
ersättning för bete	2,4	miljoner kronor
administration (10 %)	0,35	miljoner kronor
summa	3,85	miljoner kronor

bå 1993/94

ersättning för ängsskötsel	0,54	miljoner kronor
material till stängsel	0,5	miljoner kronor
röjning av betesmarker	0,5	miljoner kronor
ersättning för bete	3,16	miljoner kronor
administration (10 %)	0,47	miljoner kronor
summa	5,17	miljoner kronor

bå 1994/95

ersättning för ängsskötsel	0,54	miljoner kronor
material till stängsel	0,5	miljoner kronor
röjning av betesmarker	0,5	miljoner kronor
ersättning för bete	4,17	miljoner kronor
administration (10 %)	0,57	miljoner kronor
summa	6,28	miljoner kronor

Anslaget Vård m m av kulturlandskap och fornlämningar

Restaurering av stentunar:

bå 1992/93:	700 000 kronor (beviljat)
bå 1993/94:	925 000 kronor
bå 1994/95:	925 000 kronor

Alternativ fornvård:

bå 1992/93:	220 000 kronor (beviljat)
bå 1993/94:	600 000 kronor
bå 1994/95:	600 000 kronor

BILAGA 1

Tabell över förekomsten av kor, får och lamm samt åkerarealen på Gotland år 1805, 1937, samt 1988 eller 1991.

När det gäller siffrorna från 1805 och 1937 är det osäkert om man använt någon nedre storleksgräns för vilka företag som kommit med i statistiken. 1991 års värden för husdjurens antal gäller företag med mer än 2,0 hektar åker. För 1988 års värden för åkerarealens storlek har även företag med mindre än 2,0 hektar åkermark medräknats.

För kommentarer till tabellerna se avsnitt 3.3.

Kor

År	**föränd. i % 1805-1937**	**1805**	**1937**	**1991**	**föränd. i % 1937-1991**
Fårö	58 %	197	311	106	- 66 %
Bunge	57 %	100	157	64	- 59 %
Rute	16 %	180	210	106	- 50 %
Fleringe	3 %	100	103	0	-100 %
Hall	97 %	40	79	0	-100 %
Hangvar	227 %	96	315	259	-18 %
Lärbro	30 %	448	580	455	-22 %
Hellvi	42 %	123	175	115	-34 %
Othem	99 %	120	239	53	-78 %
Boge	115 %	102	218	67	-69 %
Bäl	88 %	72	135	51	-62 %
Vallstena	8 8%	144	271	358	32 %
Källunge	60 %	156	250	97	-61 %
Hejnum	68 %	136	228	195	-14 %
Tingstäde	222 %	78	251	228	- 9 %
Stenkyrka	254 %	132	467	352	-25 %
Lummelunda	243 %	86	295	68	-77 %
Martebo	319 %	80	335	303	-10 %
Väskinde	232 %	159	528	243	-54 %
Visby				67	
Bro	174 %	112	307	219	-29 %
Lokrume	156 %	159	407	531	30 %
Fole	75 %	169	295	147	-50 %
Ekeby	155 %	104	265	85	-68 %
Barlingbo	158 %	110	284	193	-32 %
Endre	160 %	138	359	101	-72 %
Hejdeby	57 %	118	185	123	-34 %

Follingbo	184 %	120	341	178	-48 %
Akebäck	121 %	56	124	21	-83 %
Roma	69 %	213	360	167	-54 %
Björke	68 %	96	161	0	-100 %
Viklau	256 %	48	171	233	36 %
Guldrupe	278 %	36	136	185	36 %
Buttle	234 %	44	147	104	-29 %
Vänge	194 %	108	318	238	-25 %
Sjonhem	218 %	56	178	165	- 7 %
Halla	275 %	64	240	133	-45 %
Ganthem	286 %	64	247	120	-51 %
Dalhem	181 %	160	449	283	-37 %
Hörsne m. Bara	118 %	146	319	236	-26 %
Gothem	35 %	289	391	430	10 %
Norrlanda	100 %	117	234	206	-11 %
Anga	79 %	104	186	71	-62 %
Kräklingbo	99 %	126	251	66	-74 %
Ala	249 %	67	234	128	-45 %
Ardre	186 %	75	215	215	+- 0 %
Gammel-garn	89 %	113	214	87	-59 %
Östergarn	57 %	146	229	36	-84 %
Väster-hejde	462 %	48	270	48	-82 %
Träkumla	234 %	44	147	215	46 %
Vall	160 %	98	255	65	-74 %
Atlingbo	168 %	80	214	75	-65 %
Hogrän	126 %	113	256	168	-34 %
Stenkumla	147 %	124	306	231	-25 %
Tofta	270 %	66	244	78	-68 %
Eskelhem	118 %	180	393	427	9 %
Västergarn	118 %	54	118	89	-25 %
Sanda	34 %	302	406	552	36 %
Mästerby	58 %	146	231	70	-70 %
Väte	82 %	213	387	363	- 6 %
Hejde	106 %	174	359	541	51 %
Klinte	98 %	109	216	45	-79 %
Fröjel	129 %	113	259	123	-53 %
Eksta	39 %	221	307	256	-17 %
Sproge	84 %	116	214	232	8 %
Silte	77 %	131	232	203	-12 %
Hablingbo	48 %	309	458	498	9 %
Levide	162 %	140	367	427	16 %
Gerum	57 %	72	113	244	116 %
Fardhem	108 %	120	249	189	-24 %
Linde	196 %	102	302	340	13 %

Lojsta	186 %	56	160	158	- 1 %
Etelhem	164 %	120	317	393	24 %
Lye	60 %	140	224	267	19 %
Garda	79 %	170	304	223	-27 %
Alskog	67 %	170	284	213	-25 %
Lau	193 %	126	369	298	-19 %
När	174 %	250	685	643	- 6 %
Burs	259 %	200	718	417	-42 %
Stånga	229 %	117	385	519	35 %
Hemse	113 %	150	319	189	-41 %
Alva	129 %	200	457	158	-65 %
Rone	188 %	220	634	376	-41 %
Eke	96 %	96	188	122	-35 %
Havdhem	131 %	255	588	458	-22 %
Näs	94 %	154	299	197	-34 %
Grötlingbo	246 %	120	416	186	-55 %
Fide	315 %	40	166	188	13 %
Öja	223 %	124	401	401	+- 0 %
Hamra	381 %	46	221	133	-40 %
Vamlingbo	131 %	180	415	416	+- 0 %
Sundre	13 %	100	113	61	-46 %
Gotland	125 %	11864	26629	19310	-27 %

Får och lamm

År	**föränd. i % 1805-1937**	**1805**	**1937**	**1991**	**föränd. i % 1937-1991**
Fårö	148 %	1830	4539	4892	8 %
Bunge	100 %	200	399	939	135 %
Rute	317 %	290	1209	1727	43 %
Fleringe	336 %	180	784	2350	200 %
Hall	6 %	120	127	1633	1185 %
Hangvar	458 %	288	1607	2214	38 %
Lärbro	-65 %	840	291	812	179 %
Hellvi	-82 %	325	60	359	498 %
Othem	-33 %	196	132	203	71 %
Boge	-60 %	189	76	537	607 %
Bäl	-30 %	120	84	317	277 %
Vallstena	-26 %	240	177	629	255 %
Källunge	-70 %	260	79	369	367 %
Hejnum	-4 %	220	211	676	220 %
Tingstäde	-70 %	288	85	165	94 %
Stenkyrka	-58 %	340	144	1318	815 %

Lumme-lunda	-78 %	180	40	0	-100 %
Martebo	-90 %	220	21	79	276 %
Väskinde	301 %	390	1564	396	-75 %
Visby Bro	-70 %	245	73	- 46	-37 %
Lokrume	-57 %	421	183	85	-54 %
Fole	-75 %	412	103	721	600 %
Ekeby	-73 %	267	72	231	221 %
Barlingbo	-94 %	271	17	152	794 %
Endre	-81 %	160	31	73	135 %
Hejdeby	-37 %	90	57	128	125 %
Follingbo	-82 %	240	42	220	424 %
Akebäck	-31 %	100	69	265	284 %
Roma	-86 %	359	51	851	1569 %
Björke	-77 %	128	30	63	110 %
Viklau	- 9 %	120	109	45	-59 %
Guldrupe	-64 %	90	32	200	525 %
Buttle	51 %	118	178	413	132 %
Vänge	- 8 %	272	250	171	-32 %
Sjonhem	-61 %	140	54	285	428 %
Halla	- 3 %	112	115	300	161 %
Ganthem	-42 %	112	65	397	511 %
Dalhem	-67 %	280	93	239	157 %
Hörsne m. Bara	60 %	238	381	143	-62 %
Gothem	-48 %	586	304	180	-41 %
Norrlanda	-35 %	249	335	379	-13 %
Anga	95 %	188	367	729	99 %
Kräklingbo	121 %	219	485	2297	374 %
Ala	95 %	138	269	159	-41 %
Ardre	5 %	131	125	119	- 5 %
Gammel-garn	152 %	228	574	1954	240 %
Östergarn	-30 %	384	267	649	143 %
Väster-hejde	-74 %	110	29	614	2017 %
Träkumla	-70 %	70	21	0	-100 %
Vall	-80 %	306	60	78	30 %
Atlingbo	-53 %	180	85	206	142 %
Hogrän	-64 %	156	56	153	173 %
Stenkumla	-90 %	240	24	182	658 %
Tofta	96 %	124	243	442	82 %
Eskelhem	-79 %	360	77	185	140 %
Västergarn	60 %	70	112	275	146 %
Sanda	-54 %	390	179	274	53 %

Mästerby	-68 %	180	57	213	274 %
Väte	-70 %	464	138	438	217 %
Hejde	-43 %	406	232	108	-53 %
Klinte	-39 %	160	98	198	102 %
Fröjel	94 %	221	429	569	-33 %
Eksta	277 %	488	1841	1424	-23 %
Sproge	80 %	340	612	438	-29 %
Silte	-56 %	460	201	114	-43 %
Hablingbo	-14 %	1100	942	888	- 6 %
Levide	-68 %	350	113	77	-32 %
Gerum	-60 %	194	77	17	-78 %
Fardhem	-65 %	200	70	78	1026 %
Linde	-14 %	200	173	176	2 %
Lojsta	18 %	60	71	25	-65 %
Etelhem	-55 %	200	90	183	103 %
Lye	-43 %	230	132	0	-100 %
Garda	6 %	200	211	333	58 %
Alskog	-25 %	350	263	425	62 %
Lau	-60 %	450	178	369	107 %
När	-62 %	900	338	534	58 %
Burs	-11 %	500	446	176	61 %
Stånga	-45 %	260	144	137	- 5 %
Hemse	-69 %	200	63	750	1090 %
Alva	-48 %	250	129	1772	1273%
Rone	27 %	600	764	1031	35 %
Eke	-78 %	200	44	1010	2195%
Havdhem	-66 %	990	337	1123	233%
Näs	40 %	600	847	584	-31 %
Grötlingbo	7 %	700	650	1134	74 %
Fide	-40 %	350	210	94	-55 %
Öja	-32 %	800	547	722	32 %
Hamra	39 %	400	245	495	102 %
Vamlingbo	-76 %	1500	355	312	12 %
Sundre	-62 %	1000	378	200	-47 %
Gotland	- 7 %	30683	28679	50138	75 %

Åkerareal i hektar

	föränd. i % 1805-1937				**föränd. i % 1937-1991**
År		**1805**	**1937**	**1988**	
Fårö	243 %	314	1076	897	-17 %
Bunge	358 %	106	486	395	-19 %
Rute	431 %	156	829	483	-42 %
Fleringe	216 %	103	325	245	-25 %
Hall	408 %	79	401	383	- 4 %

Hangvar	753 %	165	1407	1341	- 5 %
Lärbro	460 %	385	2157	1978	- 8 %
Hellvi	740 %	81	680	564	-17 %
Othem	686 %	91	715	601	-16 %
Boge	695 %	80	636	578	- 9 %
Bäl	749 %	65	552	550	+-0 %
Vallstena	282 %	209	799	945	18 %
Källunge	313 %	211	872	933	7 %
Hejnum	510 %	114	695	750	8 %
Tingstäde	597 %	148	1031	974	6 %
Stenkyrka	507 %	235	1426	1521	7 %
Lumme-lunda	427 %	138	726	7 67	6 %
Martebo	917 %	128	1303	1465	12 %
Väskinde	1199 %	130	1689	1658	- 2 %
Visby				363	
Bro	520 %	123	762	758	+- 0 %
Lokrume	690 %	201	1587	1822	15 %
Fole	416 %	190	980	1099	12 %
Ekeby	416 %	131	676	651	- 4 %
Barlingbo	365 %	219	1019	1087	7 %
Endre	444 %	153	832	935	12 %
Hejdeby	435 %	88	471	445	- 6 %
Follingbo	645 %	155	1154	1111	- 4 %
Akebäck	507 %	70	425	415	- 2 %
Roma	477 %	251	1448	1462	1 %
Björke	608 %	95	673	703	4 %
Viklau	627 %	90	654	667	2 %
Guldrupe	151 %	30	483	476	- 1 %
Buttle	681 %	57	445	417	- 6 %
Vänge	731 %	111	922	908	- 2 %
Sjonhem	633 %	83	608	584	- 4 %
Halla	569 %	93	622	622	+- 0 %
Ganthem	613 %	93	663	696	5 %
Dalhem	520 %	237	1470	1528	4 %
Hörsne m. Bara	768 %	128	1111	1621	46 %
Gothem	305 %	251	1016	1151	13 %
Norrlanda	472 %	109	624	496	-21 %
Anga	502 %	62	373	339	- 9 %
Kräklingbo	668 %	94	722	655	- 9 %
Ala	894 %	65	646	617	- 4 %
Ardre	414 %	94	483	466	- 4 %
Gammel-garn	508 %	100	608	456	-25 %
Östergarn	254 %	163	577	459	-20 %

Väster-hejde	723 %	79	650	587	-10 %
Träkumla	587 %	63	433	475	10 %
Vall	318 %	198	828	928	12 %
Atlingbo	432 %	148	788	871	11 %
Hogrän	365 %	194	903	968	7 %
Stenkumla	563 %	155	1028	1081	5 %
Tofta	730 %	106	880	622	-29 %
Eskelhem	585 %	195	1336	1452	9 %
Västergarn	590 %	58	400	499	25 %
Sanda	313 %	324	1337	1200	-10 %
Mästerby	371 %	204	960	1078	12 %
Väte	478 %	207	1197	1281	7 %
Hejde	654 %	167	1260	1442	14 %
Klinte	419 %	156	810	809	+- 0 %
Fröjel	767 %	183	950	1022	8 %
Eksta	275 %	249	934	1049	12 %
Sproge	563 %	97	643	784	22 %
Silte	581 %	203	784	951	21 %
Hablingbo	306 %	392	1593	1764	11 %
Levide	806 %	144	1304	1445	11 %
Gerum	346 %	81	361	380	5 %
Fardhem	402 %	188	944	964	2 %
Linde	406 %	170	861	910	6 %
Lojsta	506 %	79	479	461	- 4 %
Etelhem	681 %	147	1148	1263	10 %
Lye	629 %	126	918	947	32 %
Garda	633 %	209	842	901	7 %
Alskog	455 %	128	711	734	3 %
Lau	374 %	239	1134	1077	- 5 %
När	228 %	485	1590	1703	7 %
Burs	827 %	206	1909	1922	+- 0 %
Stånga	684 %	163	1278	1453	14 %
Hemse	723 %	140	1152	1179	2 %
Alva	548 %	197	1276	1249	- 2 %
Rone	479 %	309	1788	1745	- 2 %
Eke	229 %	158	520	519	+- 0 %
Havdhem	297 %	430	1707	1872	10 %
Näs	328 %	219	937	1082	15 %
Grötlingbo	473 %	173	992	967	- 3 %
Fide	425 %	69	362	330	- 9 %
Öja	374 %	178	843	863	2 %
Hamra	585 %	74	507	522	3 %

Vamlingbo	406 %	218	1104	1132	3 %
Sundre	303 %	74	298	310	4 %
Gotland	462 %	14877	83622	84925	1,6 %

BILAGA 2

HOTADE KÄRLVÄXTER I JORDBRUKSLANDSKAPET

Arter som förekommer eller förekommit på Gotland.
Uppgifterna hämtade ur Ingelög T, Andersson R, Aronsson M, Hallingbäck T, Thor G.: Floravård i jordbrukslandskapet - skyddsvärda växter (opublicerad).

Försvunna, hotkategori 0

1 Arabis planisiliqua, gotlandstrav	återupptäckt
2 Camelina sativa ssp alyssum, lindådra	utdöd
3 Crepis nicaensis, vallfibbla	utdöd
4 Cuscuta epilinum, linsnärja	utdöd
5 Cyperus fuscus, dvärgag	utdöd
6 Euphrasia rostkoviana ssp montana, ängsögontröst	utdöd
7 Galium spurium ssp spurium, linmåra	utdöd
8 Hieracium pratense ssp. pratense, ängsfibbl	finns
9 Lolium remotum, linrepe	utdöd
10 Lolium temulentum, dårrepe	utdöd
11 Rhinanthus serotinus ssp apterus, åkerskallra	utdöd
12 Silene dichotoma, gaffelglim	utdöd
13 Spergula arvensis, jättespärgel	utdöd

Akut hotade, hotkategori 1

1 Agrostemma githago, klätt	
2 Anthemis cotula, kamomillkulla	utdöd
3 Botrychium simplex, dvärglåsbräken	
4 Bromus lepidus, finlosta	utdöd
5 Bromus secalinus, råglosta	
6 Centaurea nigra, svartklint	
7 Chaerophyllum aureum, guldkörvel	

8 Chaerophyllum bulbosum ssp bulbosum, rotkörvel	
9 Chenopodium urbica, bymålla	utdöd
10 Chenopodium vulvaria, stinkmålla	tillfällig
11 Dracocephalum thymiflorum, rysk drakblomma	tillfällig
12 Erucastrum gallicum, kålsenap	tillfällig
13 Kickxia elatine, spjutsporre	
14 Marrubium vulgare, kransborre	
15 Mentha x gentilis, ädelmynta	utdöd
16 Misopates orontium, kalvnos	
17 Nepeta cataria, kattmynta,	
18 Potentilla bifurca, spetsfingerört	
19 Ranuculus acris ssp friesianus, parksmörblomma	
20 Ranunculus ophioglossifolius, gotlandsranunkel	
21 Rorippa microphylla, bäckfräne	
22 Scandix pecten-veneris, nålkörvel	
23 Stachys officinalis, läkebetonika	tillfällig
24 Tragopogon dubius, stor haverrot	
25 Trifolium alpestre, alpklöver	

Sårbara, hotkategori 2

1 Adonis vernalis, våradonis	
2 Allium carinatum, rosenlök	tillfällig
3 Alopecurus myosuroides, renkavle	
4 Anthriscus caucalis, taggkörvel	
5 Anthriscus cerefolius, dansk körvel	tillfällig
6 Arnoseris minima, klubbfibbla	tillfällig
7 Astragalus danicus, strandvedel	
8 Botrychium matricariifolium, rutlåsbräken	

9 Bromus commutatus, brinklosta	utdöd
10 Cerastium brachypetalum, raggarv	
11 Cuscuta epithymum, ljungsnärja	
12 Dracocephalus ruyschiana, drakblomma	
13 Euphorbia exigua, småtörel	
14 Euphrasia stricta var. suecica, svensk ögontröst	
15 Falcaria vulgaris, skärblad	
16 Gagea arvensis, luddvårlök	
17 Herminium monorchis, honungsblomster	
18 Juncus capitatus, huvudtåg	
19 Lathyrus tuberosus, knölvial	
20 Leontodon taraxacoides, strimfibbla	utdöd
21 Malva pusilla, vit kattost	
22 Oenanthe fistulosa, pipstäkra	
23 Pimpinella major, stor bockrot	
24 Pimpinella saxifraga, ssp nigra, svart bockrot	
25 Ranunculus arvensis, åkerranunkel	
26 Rorippa nasturtium-aquaticum	utdöd
27 Salvia pratensis, ängssalvia	tillfällig
28 Salvia verticillata, kranssalvia	
29 Stachys arvensis, åkersyska	utdöd
30 Taraxacum polium, gotlandsmaskros	
31 Valerianella dentata, sommarklynne	
32 Verbascum densiflorum, ölandskungsljus	tillfällig
33 Verbascum lychnitis, grenigt kungsljus	
34 Vicia villosa, luddvicker	

Sällsynta, hotkategori 3

1 Ajuga reptans, revsuga

2 Anacamptis pyramidalis, salepsrot

3 Baldellia ranunculoides, flocksvalting

4 Bromus arvensis, renlosta

5 Bunium bulbocastanum, jordkastanj

6 Camelina sativa, sanddådra

7 Carduus nutans, nicktistel

8 Carex ligerica, ölandsstarr

9 Centaurium erythrea, flockarun

10 Festuca heterophylla, skuggsvinge,

11 Galeopsis angustifolia, kalkdån,

12 Galium pumilum, parkmåra

13 Gymnadenia conopsea var densiflora, sen brudsporre

14 Holosteum umbellatum, fågelarv

15 Inula ensifolia, svärdskrissla

16 Lappula squarrosa, piggfrö

17 Lithospermum arvense ssp caerulescens, blå sminkrot

18 Malva alcea, rosenmalva

19 Medicago minima, sandlucern

20 Mentha longifolia, gråmynta

21 Ononis campestris, busktörne

22 Orchis laxiflora, kärrnycklar

23 Orobanche alba, timjansnyltrot

24 Oxytropis pilosa, luddvedel

25 Petrorhagia prolifera, hylsnejlika

26 Phyteuma spicatum, vitrapunkel

27 Potamogeton coloratus, källnate

28 Potentilla vulgaris ssp gotlandica, gotlandssippa

29 Rumex conglomeratus, dikesskräppa

30 Rumex palustris, sumpskräppa

31 Scrophularia vernalis, vårflenört

32 Senecio jacobaea ssp gotlandicus, gotlandsstånds

33 Sorbus teodori, avarönn

34 Symphytum asperum, fodervallört

35 Symphytum officinale, äkta vallört

36 Tragopogon crocifolius, gotländsk haverrot

37 Trifolium striatum, strimklöve,

Hänsynskrävande, hotkategori 4

1 Anagallis minima, knutört,

2 Aphanes microcarpa, småfruktig jungfrukam utdöd

3 Asperugo procumbens, paddfot

4 Botrychium multifidum, höstlåsbräken

5 Carex hartmanii, hartmansstarr

6 Carlina vulgaris ssp longifolie, långbladig spåtistel

7 Catabrosa aquatica, källgräs utdöd

8 Chrysanthemum segetum, gullkrage tillfällig

9 Cnidium dubium, slidsilja tillfällig

10 Conium maculatum, odört

11 Consolida regalis, riddarsporre

12 Cuscuta europaea, nässelsnärja

13 Euphrasia micrantha, ljungögontröst

14 Gentianella amarella, ängsgentiana

15 Geranium dissectum fliknäva

16 Helichrysium arenarium, hedblomster

17 Hypericum hirsutum, luden johannesört

18 Juncus subnodulosus, trubbtåg

19 Koeleria gracilis, fin tofsäxing utdöd

20 Leonurus cardiaca, hjärtstilla

21 Lepidium campestre, fältkrassing

22 Lithospermum arvense, ssp. arvense, sminkrot

23 Melampyrum arvense, pukvete

24 Neslia paniculata, korndådra

25 Onorpordum acanthium, ulltistel

26 Papaver argemone, spikvallmo

27 Polygala comosa, toppjungfrulin

28 Ranunculus sardous, sydsmörblomma

29 Rosa obtusifolia, flikros, utdöd

30 Sherardia arvensis, åkermadd

31 Thymus pulegioides, stortimjan

32 Veronica catenata, dikesveronika

33 Veronica praecox, alvarveronika

34 Veronica triphyllos, klibbveronika

BILAGA 3

Värdefulla objekt utanför de särskilt värdefulla områdena:

1 Ängs- och hagmarker

Ängs- och hagmarker i inventeringen av ängs- och hagmarker. Objektens nummer är desamma som i ängs- och hagmarksinventeringen.

AKEBÄCK

1	3,0	hektar	betad skog
2	14,0		betad skog

ALA

1	316,0	alvar
2	11,0	hagmark

ALSKOG

1	7,0	hagmark
11	6,0	alvar
12	11,0	alvar
13	40,0	havsstrandäng (9 ha)

ALVA

1	0,5	betad skog
2	6,5	betad skog
3	3,0	hagmark

ARDRE

11	6,0	hagmark
12	1,0	träd-/buskbärande äng

ATLINGBO

1	3,0	träd-/buskbärande äng
2	1,0	träd-/buskbärande äng
3	6,0	hagmark
4	2,5	träd-/buskbärande äng

BARLINGBO

1	26,0	alvar

BOGE

3	2,5	buskrik utmark
4	2,5	buskrik utmark
10	6,0	havsstrandäng
11	5,0	buskrik utmark

BRO

4	19,0	alvar
5	5,0	alvar

BURS

2	2,0	hagmark

DALHEM

1	8,0	hagmark
2	4,0	buskrik utmark
3	13,0	hagmark
4	1,0	träd-/buskbärande äng

EKEBY

1	1,0	hagmark
2	1,5	hagmark
3	3,0	hagmark
4	4,0	träd-/buskbärande äng

EKSTA

7	2,0	alvar
8	4,0	betad skog
18	4,0	hagmark

ENDRE

1	4,0	alvar
2	27,0	alvar
3	17,0	alvar
4	36,0	alvar
5	10,0	buskrik utmark
6	6,0	träd-/buskbärande äng
7	5,0	alvar
8	2,0	träd-/buskbärande äng

ESKELHEM

1	1,0	buskrik utmark
2	2,5	buskrik utmark
3	2,5	alvar
4	11,0	betad skog
8	4,0	annan öppen utmark
11	5,0	hagmark, alvar
12	3,0	buskrik utmark

ETELHEM

1	97,0	alvar
2	5,0	hagmark
3	9,0	hagmark
4	1,5	sötvattensstrandäng
5	2,5	träd-/buskbärande äng
6	5,0	alvar, betad skog
7	4,0	träd-/buskbärande äng, slåtterkärr

FARDHEM

1	8,0	betad skog, annan öppen utmark
4	7,0	annan öppen utmark, buskrik utmark

FOLE

1	5,0	hagmark, betad skog
2	22,0	buskrik utmark
3	36,0	betad skog, buskrik utmark
4	15,0	alvar, betad skog

FOLLINGBO

1	9,0	alvar
2	4,0	buskrik utmark
3	2,5	buskrik utmark

GANTHEM

1	11,0	hagmark, alvar, buskrik utmark

GARDA

1	28,0	alvar
2	1,0	hagmark

GOTHEM

1	10,0	betad skog
2	2,0	träd-/buskbärande äng
3	15,0	buskrik utmark
4	16,0	alvar, buskrik utmark
5	17,0	betad skog, buskrik utmark
6	8,0	alvar
7	5,0	buskrik utmark
10	4,0	hagmark
11	1,5	hagmark

12	5,0	hagmark

GULDRUPE

1	6,0	alvar, betad skog
2	1,5	alvar
3	5,0	alvar

HALLA

1	15,0	hagmark

HAVDHEM

16	3,0	betad skog
17	4,0	betad skog
18	4,0	betad skog
19	2,5	betad skog
20	9,0	betad skog
35	3,0	betad skog
36	2,5	betad skog, buskrik utmark

HEJDE

1	3,0	betad skog
2	4,0	betad skog
3	2,0	betad skog

HEJDEBY

1	231,0	alvar
2	17,0	alvar
3	12,0	alvar
4	156,0	alvar
5	15,0	alvar
6	15,0	alvar
7	2,5	hagmark
8	3,0	buskrik utmark
9	47,0	alvar
10	1,0	alvar
11	2,0	alvar
12	3,5	hagmark
13	25,0	alvar
14	6,0	alvar
15	3,0	hagmark
16	1,0	hagmark
17	4,0	hagmark

HEMSE

1	1,5	buskrik utmark
2	1,5	slåtterkärr, buskrik utmark
3	3,0	hagmark
4	2,0	annan öppen utmark
5	3,0	buskrik

6	9,0	annan öppen utmark, buskrik utmark
7	12,0	betad skog, buskrik utmark
8	7,5	träd-/buskbärande äng

HOGRÄN

1	1,5	buskrik utmark
2	3,0	betad skog, buskrik utmark
3	2,0	hagmark

HÖRSNE

1	4,0	hagmark, buskrik utmark
2	1,5	annan öppen utmark
3	2,0	träd-/buskbärande äng
4	5,0	hagmark

KLINTE

1	1,0	hagmark
2	6,0	hagmark
3	12,0	betad skog

KÄLLUNGE

1	0,5	öppen fastmarksäng
2	1,0	träd-/buskbärande äng

LEVIDE

1	21,0	alvar

LOKRUME

1	4,0	träd-/buskbärande äng
2	1,0	träd-/buskbärande äng
3	7,0	hagmark

LUMMELUNDA

2	3,0	träd-/buskbärande äng
3	1,0	träd-/buskbärande äng
4	4,0	annan öppen utmark
5	1,0	träd-/buskbärande äng

LYE

1	6,0	betad skog
2	11,0	annan öppen utmark
3	6,0	hagmark
4	8,0	träd-/buskbärande äng
5	1,0	träd-/buskbärande äng
6	1,0	annan öppen utmark
7	12,0	hagmark, betad skog, buskrik utmark
8	15,0	hagmark

LÄRBRO

2	9,0	alvar, betad skog
3	2,0	alvar, betad skog
4	8,0	hagmark

MÄSTERBY

1	1,0	träd-/buskbärande äng
2	2,5	buskrik utmark
3	4,0	träd-/buskbärande äng
4	2,5	träd-/buskbärande äng

NÄR

8	2,0	träd-/buskbärande äng
27	2,0	hagmark

RONE

1	6,0	buskrik utmark
20	8,0	havsstrandäng

SILTE

1	1,0	träd-/buskbärande äng
2	3,0	alvar
3	6,0	hagmark

SJONHEM

1	17,0	alvar
5	10,0	betad skog, buskrik utmark

SPROGE

1	7,0	hagmark, betad skog, buskrik utmark
2	0,5	alvar, annan öppen utmark
3	2,0	buskrik utmark
4	7,5	hagmark
5	1,5	annan öppen utmark
6	14,5	annan öppen utmark
7	2,0	annan öppen utmark
8	15,5	annan öppen utmark, buskrik utmark
9	11,0	betad skog, annan öppen utmark, buskrik utmark

STENKUMLA

1	16,0	alvar
2	3,0	alvar

3	7,0	betad skog, buskrik utmark
4	89,0	alvar
5	5,0	alvar, betad skog
6	1,0	träd-/buskbärande äng
7	5,0	alvar, betad skog, annan öppen utmark

STENKYRKA

17	1,0	träd-/buskbärande äng
18	3,0	hagmark
19	7,0	hagmark
20	4,0	hagmark

STÅNGA

1	4,0	alvar, betad skog
2	3,0	buskrik utmark
3	5,0	alvar
4	1,5	hagmark

TINGSTÄDE

1	3,0	buskrik utmark
7	13,0	alvar, betad skog
8	24,0	alvar
9	56,0	alvar
10	9,0	buskrik utmark

TOFTA

1	4,0	hagmark
2	5,0	alvar
4	3,0	buskrik utmark
5	2,5	alvar
6	1,5	buskrik utmark
7	5,0	betad skog, annan öppen utmark
8	1,0	buskrik utmark
10	1,5	buskrik utmark

TRÄKUMLA

1	28,0	alvar
2	2,5	alvar
3	1,0	träd-/buskbärande äng
4	2,0	träd-/buskbärande äng

VALL

1	5,0	alvar, betad skog

VAMLINGBO

33	9,5	alvar
37	5,0	hagmark

42	1,0	hagmark
43	7,0	alvar
44	5,5	hagmark

VIKLAU

1	2,0	buskrik utmark
2	1,0	buskrik utmark
3	2,0	hagmark
4	7,0	betad skog, annan öppen utmark
5	8,0	alvar, betad skog
6	4,0	hagmark
7	5,0	alvar
8	13,0	hagmark, betad skog, annan öppen utmark

VISBY

1	53,0	alvar
2	8,0	havsstrandäng (5,5 ha), betad skog
3	23,0	alvar
4	7,0	hagmark
5	30,0	alvar
6	3,0	buskrik utmark
7	5,0	alvar
8	9,0	alvar
9	22,0	alvar
10	12,0	hagmark
11	16,0	hagmark
12	2,0	alvar
13	6,0	alvar

VÄSKINDE

1	51,0	alvar
2	21,0	alvar
3	1,5	träd-/buskbärande äng
4	13,0	sötvattensstrandäng, buskrik utmark
5	10,0	alvar
6	2,5	hagmark
7	31,0	alvar
8	5,0	alvar
9	1,5	alvar
10	6,0	buskrik utmark
11	38,0	alvar
12	76,0	alvar
13	7,0	alvar

VÄSTERGARN

1	57,0	alvar

VÄSTERHEJDE

1	2,5	träd-/buskbärande äng
2	9,0	buskrik utmark

3	7,0	alvar, betad skog, buskrik utmark
4	19,0	alvar
5	2,0	betad skog
6	2,0	träd-/buskbärande äng

VÄTE

1	5,0	träd-/buskbärande äng
2	2,0	hagmark

2 Byggnadsminnen

Vike minnesgård, Boge
St Sojdeby, Fole
Vatlings, Fole
Lauks, Lokrume
Hellinge, Sjonhem
Stymnes, Sproge
Sandkull-Annas stuga, Björkume, Väskinde
Smitterlövs stuga, Västerhejde Vibble

3 Fornvårdsobjekt

Objektens nummer hänvisar till respektive objekts nummer i fornvårdsplanen för Gotlands län, utarbetad av Riksantikvarieämbetet.

103	Nystugu Tingstäde
135	St Klintegårde Väskinde
54	Skansudds fornborg
14	Trojaborg Visby
62	Ringvide fornborg Fole
83	Norrgarde fornborg Vallstena
85	Tjälders fornborgar Boge
15	Tjelvars grav Boge
63	Majster rojr Gothem
64	Gothems hammar
116	Gothems kastal
87	Båticke Anga
90	Visnar ängar Alskog
162	Fjäle Ala
65	Gurfiles fornborg Ala
147	Kyrkebys (Fagergatskog) Etelhem
127	Ljugarns fornborg Ardre
31	Gålrum Alskog
141	Bolarve Garda
32	Digerrojr Garda
119	Klintebergets fornborg Klinte
26	Rannarve Klinte
129	Sandegårda Sanda
19	Ullviar rojr Eskelhem

122	Krokstäde Tofta
18	Gnisvärds skeppssättning Tofta
79	Hallbro slott Västerhejde
80	Kuse äng Västerhejde
158	Bäcks Endre
161	Stenstugu Burs
133	Braidfloar Levide
121a	Solsänget Sproge
121b	Pejnarve Levide
46	Smiss slott Hemse
16	Bjärs hög Norrlanda
134	Bjärs-Liste Norrlanda
93	Hallbjäns fornborg Guldrupe
-	Västringe Etelhem
-	Sju strömmar Boge

4 Fiskelägen

Vitvär Ardre
Gnisvärd Tofta

5 Kyrkomiljöer

Tingstäde
Martebo
Lummelunda
Lokrume
Väskinde
Fole
Källunge
Endre
Hejdeby
Follingbo
Ekeby
Bara
Gothem
Barlingbo
Västerhejde
Hörsne
Dalhem
Träkumla
Stenkumla
Akebäck
Tofta
Ganthem
Vall
Hogrän
Björke
Viklau
Atlingbo
Mästerby
Väte
Vänge
Sanda

Guldrupe
Hejde
Klinte
Etelhem
Sproge
Hemse
Lye
Stånga
Alva
Vamlingbo